

IZDAJE SAVEZNI SEKRETARIJAT ZA NARODNU ODBRANU

UDK 355/359

YU ISSN 0042 - 8426

VOJNO DELO

opštevojni
teorijski
časopis

BROJ 1/1990.

GODINA XLII

januar-februar

Izlazi dvomesečno

SAVET ČASOPISA

Ramiz ABDULI, Dane AJDUKOVIĆ, Aleksandar BOŠKOVSKI, Dimitrije BAUCAL, Stane BROVET, Jovan ČANAK (sekretar), Nikola ČUBRA, Vjekoslav ČULIĆ, Ivan HOČEVAR, Stevo ILIĆ, Ljubivoje JOKIĆ, Zoran KOSTOVSKI, Anton LUKEŽIĆ, Stevan MIRKOVIĆ, Ilija NIKEZIĆ, Zdravko NOVOSELIĆ, Angel ONČEVSKI, Radisav PAJKOVIĆ, Života PANIĆ, Đuro POJER, Rade POLIĆ, Dane POPOVIĆ, Milan PUJIĆ, Ivan RADANOVIĆ (predsednik), Radovan RADINOVIĆ (zamenik predsednika), Aleksandar RADOVIĆ, Milosav SIMIĆ, Tomislav SIMOVIĆ, Aleksandar STAMATOVIĆ, Đorđe STANIĆ, Zoran STOJKOVIĆ, Vladan ŠLJIVIĆ, Ivo TOMINC, Zvonimir TONKOVIĆ, Vatroslav VEKARIĆ, Alojz VESIĆ, Svetozar VIŠNJIĆ, Vladimir VUKOVIĆ, Vuleta VULETIĆ, Milovan ZORC, Dušan ŽUNIĆ

REDAKCIJSKI ODBOR

Konstantin ARSENOVIĆ, Vladimir BRDAR, Vasilije CEROVIĆ, Jovan ČANAK, Sreten ČUPIĆ, Miroslav HADŽIĆ, Mensur IBRAHIMPAŠIĆ, Radivoje JOVADŽIĆ, Branislav JOVANOVIĆ, Veljko B. KADIJEVIĆ, Ejub KUČUK, Momčilo LAZOVIĆ, Momir MADŽIĆ, Slavoljub MIRKOVIĆ, Petar MIHALJEV, Milan OPAČIĆ, Radovan RADINOVIĆ, Milan RADOVINIĆ, Živojin RAKOČEVIĆ, Predrag SIMIĆ, Stevan STOJANOVIĆ, Milovan STOJILJKOVIĆ, Vojislav STOJKOVIĆ, Nikola ŠEGOTA, Pero ŠIPKA, Petar ŠKRBIĆ, Vlastimir TASIĆ, Dušan VIŠNJIĆ, Slavko VUKČEVIĆ

REDAKCIJA

Glavni i odgovorni urednik
Jovan ČANAK

Zamenik glavnog i odgovornog urednika
Milan RADOVINIĆ

Urednici

Veljko B. KADIJEVIĆ
Slavoljub MIRKOVIĆ

Sekretar

Milka VLADANOVIĆ

Administracija: VOJNOIZDAVAČKI I NOVINSKI CENTAR, 11002 Beograd, Svetozara Markovića 70 ★ Telefoni: gradski 681-565; vojni - centrala 656-122 i 665-122, lokali: glavni i odgovorni urednik 22-123, urednici 22-125, 22-131, 22-137, sekretar 22-123, pretplata 32-937 ★ Pošt. fah 692 ★ Žiro račun kod SDK 60823-849-2393 VINC (Za časopis „Vojno delo“) ★ Cena za pojedince 5 dinara (godišnja pretplata 30 dinara), za ustanove, organizacije udruženog rada i institucije 15 dinara (godišnja pretplata 90 dinara), a za inostranstvo godišnja pretplata 30 USD.

SADRŽAJ

Međunarodni odnosi

Dr Predrag Simić	Sadržaj i perspektive promena u socijalističkim zemljama	9
Potpukovnik prof. dr Miroslav Hadžić	Sudbina realsocijalizma	45
Dr Ranko Petković	Položaj Varšavskog ugovora i Severnoatlantskog pakta u sadašnjim promenama u Evropi i u svetu	73

Pogledi

General-potpukovnik prof. dr Ramiz Abdulji, dipl. inž.	Modernizacija sistema rukovođenja i komandovanja i komandno-informacijski sistemi	91
Pukovnik u penziji Vasilije Cerović	Strategijske kombinacije	120
Pukovnik mr Slavko Jeftić	Otkrivanje obdarenih lica i briga za njihov razvoj jedno od bitnih područja naučne politike	145
Prof. dr sci med. Gojko Kapor	Ponašanje i reagovanje ljudstva u vanrednim situacijama	159
Dr Jagoš Dujović	Neki problemi rukovođenja opštenarodnom odbranom i društvenom samozaštitom u velikim gradovima	180

Prikazi knjiga

Prof. dr Gavro Perazić	Boško Todorović i Dušan Vilić: „Vanredne prilike”	200
------------------------	---	-----

CONTENTS

International relations

D Sc Predrag Simić	Changes in the socialist countries, contents and prospects	9
Prof. d Sc Miroslav Hadžić, Lt. Colonel	Destiny of „real socialism”	45
D Sc Ranko Petrović	Situation of the Warsaw Agreement and North-Atlantic Alliance organizations in the framework of present changes in Europe and the world	73

Views

Prof. D Sc Ramiz Abduli Eng., Lieutenant General	Modernization of command and control systems and command-information systems	91
Vasilije Cerović, Colonel, ret.	Strategic combinations	120
M Sc Slavko Jeftić, Colonel	Identification and orientation of talented personnel as a factor of personnel policy in science	145
Prof. D Sc Med Gojko Kapor	Reacting and behaviour of personnel in emergency situations	159
D Sc Jagoš Dujović	Some problems of directing the total national defence and social self-protection in large towns	180

Review of books

Prof. D Sc Gavro Perazić:	Boško Todorović and Dušan Vilić: „Vanredne prilike” (State of Emergency) . . .	200
---------------------------	--	-----

SOMMAIRE

Relations internationales

Predrag Simić	Les contenus et les perspectives des changements dans les pays socialistes	9
Lieutenant-colonel prof. dr. Miroslav Hadžić	La Destinée du socialisme réel	45
Dr. Ranko Petković	Pacte de Varsovie et l'OTAN à la lumière des changements actuels dans l'Europe et dans le monde	73

Opinions

Général de division prof. dr. Ramiz Abdulić	La modernisation du système de direction et de commandement et les systèmes informatiques du commandement	91
Colonel en retraite Vasilije Cerović	Les combinaisons stratégiques	120
Colonel mr. Slavko Jeftić	L'identification et orientation du développement des individus de talent en tant que facteur de la politique des cadres scientifiques	145
Prof. dr. en méd. Gojko Kapor	Les réactions et le comportement des effectifs en circonstances exceptionnelles	159
Dr Jagoš Dujović	Des problèmes de la direction de la défense populaire généralisé et d'autoprotection sociale dans les grandes villes	180

Livres nouveaux

Prof. dr. Gavro Perazić	Boško Todorović et Dušan Vilić: „Vanredne prilike” (Circonstances extraordinaires)	200
----------------------------	--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Международные отношения

Д-р Предраг Симич	Содержание и перспективы реформ в социалистических странах	9
Подполковник проф. д-р Мирослав Хаджич	Судьба реалсоциализма	45
Д-р Ранко Петкович	Позиция варшавского договора и североатлантического союза в нынешних изменениях в Европе и мире	73

Взгляды

Генерал-подполковник проф. д-р Рамиз Абдули, дипл. инж.	Модернизация системы управления и командно-информационные системы .	91
Полковник в отставке Василие Церович	Стратегические комбинации	120
Полковник канд. наук Славко Ефтич	Обнаружение одаренных лиц и забота об их развитии – одна из существенных областей научной политики	145
Проф. д-р мед. наук Гойко Капор	Поведение и реагирование личного состава в чрезвычайных ситуациях	159
Д-р Ягош Дуйович	Некоторые проблемы руководства всенародной обороной и общественной самозащитой в больших городах	180

Разбор новых книг

Проф. д-р Гавро Перазич	Бошко Тодорович и Душан Вилич: „Чрезвычайные обстоятельства„	200
-------------------------	---	-----

Međunarodni odnosi

Promene u zemljama Istočne Evrope presudno obeležavaju aktuelnu političku situaciju u svetu. Mada tekući procesi u ovim zemljama direktno utiču na sudbinu realsocijalizma, već sada su vidljive implikacije po međunarodnu zajednicu i odnose u njoj. Kao što nije moguće precizno predvideti krajnji rezultat unutrašnjih, društvenih i političkih, gibanja i promena u istočnoevropskim zemljama tako, sada i odmah nije moguće otkriti i naznačiti sve trenutne i trajne, pozitivne i negativne reperkusije ovih procesa na međunarodne odnose. I pored rečenih ograničenja, za sada se može sa velikom verovatnoćom konstatovati početak radikalnih izmena u sferi međunarodnih odnosa.

Istočnoevropske zemlje su na putu uspostavljanja državnog suvereniteta, i unutrašnjeg i spoljnopolitičkog, što bitno menja karakter i domete „socijalističke zajednice”, odnosno SEV-a i Varšavskog ugovora. Time se, trenutno ali i perspektivno, menjaju i uspostavljene globalne i regionalne raspodele ekonomske, političke i vojne moći. Došlo je do debalansa snaga između vojno-političkih grupacija (blokova) i izmene odnosa ekonomskih i političkih snaga. To je posebno vidljivo u Evropi. Otvorena je mogućnost blokovskog dezangažovanja i rekonstrukcije Evrope, kao zajednice država i naroda, na novim osnovama. Međutim, za sada je to ipak samo potencijalna mogućnost. Prvi pokazatelji – blisko ujedinjenje Nemačke, zaoštavanje međudržavnih odnosa, npr., Rumunije i Mađarske, oživljavanje revanšizama i teritorijalnih aspiracija prema drugima – govore i upozoravaju da su odnosi u Evropi, time i u svetu, i dalje bremeniti brojnim protivrečnostima. A one mogu biti uvod i u nove političke, ekonomske, pa i vojne, sukobe. Dakako, počete tendencijske i moguće promene, posredno i neposredno, imaju višestrukog i višeznačnog uticaja i na međunarodni i na vojno-politički položaj SFRJ. Promene i moguće implikacije su vidljive i u neposrednom okruženju i u

evropskom, odnosno svetskom kontekstu. Budući da se radi o složenim i protivrečnim procesima čiji krajnji produkt nije moguće predvideti, nužno je sistematsko i analitičko praćenje i promišljanje karaktera i dometa rečenih promena.

Imajući sve to u vidu, Redakcija „Vojnog dela” je rešila da otvori svoje stranice autorima spremnim da se upuste u istraživanja promena u savremenim međunarodnim odnosima. Pri tom, težište naše pažnje i uređivačke politike biće na analizama vezanim za uticaj tekućih procesa u međunarodnoj zajednici na položaj i ulogu SFRJ. Budući da su te promene, kao što smo već konstatovali, bitno uslovljene i određene događajima u istočnoevropskim zemljama, ovu rubriku i otvaramo tekstovima vezanim za tu problematiku. Polazimo od uverenja da se o mogućim – međunarodnim, političkim i vojnim – reperkusijama ne može ozbiljno raspravljati bez otkrivanja suštine i determinanti raspada realsocijalizma. Utoliko i prilozi naših saradnika, bez pretenzija na sveobuhvatnost i konačnost, treba da posluže kao podsticaj i svojevrsan uvod u analize i rasprave koje očekujemo.

Sadržaj i perspektive promena u socijalističkim zemljama

Dr *PREDRAG SIMIĆ*

Talas promena koji je krajem 1989. godine zahvatio istočnoevropske zemlje umnogome je izmenio političku kartu „starog kontinenta”. Ono što je na početku izgledalo samo kao još jedan pokušaj u nizu pokušaja reforme državnog socijalizma ubrzo se pretvorilo u duboke promene ukupnog društvenog, privrednog i političkog sistema većine socijalističkih zemalja s dalekosežnim posledicama po ukupne međunarodne odnose. Naročitu pažnju privlači činjenica da je sistem koji je od drugog svetskog rata neprekidno funkcionisao širom Istočne Evrope za svega četiri meseca doživeo kolaps, menjajući time i postojeću strukturu odnosa Istok – Zapad. Iako će ovi procesi biti predmet iscrpnih istraživanja u narednim godinama, već preliminarne analize ukazuju na to da među njima, uprkos nesumnjivih razlika, postoji najmanje pet bitnih dodirnih tačaka: strukturna kriza državnog socijalizma, prevaga tržišne i pluralističke orijentacije promena, „domino-efekt” reformi, strukturna kriza ovih društava i uvođenje ekonomskog i političkog pluralizma. To vodi određenim zaključcima o karakteru odnosa između privredne, socijalne i političke sfere u socijalističkim društvima, mogućim sadržajima i pravcima privrednih i političkih promena, njihovoj međuzavisnosti, kao i njihovim dometima i ograničenjima.

Snažan talas promena koji je krajem 1989. godine prošao zemljama Istočne Evrope umnogome je izmenio ukupnu političku kartu „starog kontinenta”. Ono što je na početku izgledalo samo kao još jedan u nizu pokušaja reforme državnog socijalizma ubrzo se pretvorilo u duboke promene društvenog, privrednog i političkog sistema većine socijalističkih zemalja, s dalekosežnim posledicama po ukupne međunarodne odnose. Te promene otvorile su i više kontroverza i dilema, od načelnih (pre svega, u kom će se pravcu odvijati dalji razvoj ovih društava), do praktično-političkih, koje su kulminirale u dramatičnim zbivanjima u više socijalističkih zemalja (Sovjetski Savez, Poljska, Mađarska, Nemačka Demokratska Republika, Bugarska, Čehoslovačka, Rumunija, Jugoslavija). Ono što, međutim, privlači naročitu pažnju jeste činjenica da je sistem koji je stvoren pre više od sedamdeset godina i koji je

kontinuirano funkcionisao širom Istočne Evrope u posleratnom periodu, za svega četiri meseca doživeo kolaps, menjajući time i postojeću strukturu odnosa Istok-Zapad.

Iako će ovi procesi biti iscrpno istraživani u narednim godinama, već preliminarne analize ukazuju da među njima, uprkos nesumnjivih razlika, postoji najmanje pet bitnih dodirnih tačaka koje daju osnova određenim zaključcima o karakteru odnosa između privredne, socijalne, političke i ideološke sfere u socijalističkim društvima, mogućim sadržajima i pravcima privrednih i političkih promena, njihovoj međuzavisnosti, kao i njihovim dometima i ograničenjima.

1. DRŽAVNI SOCIJALIZAM – MODEL NA ZALASKU

Prva među tim dodirnim tačkama je preovlađujuća svest da je postojeći model privredne, društvene i političke organizacije u socijalističkim zemljama definitivno iscrpeo svoje razvojne potencijale i postao prepreka koja se mora otkloniti ukoliko ova društva žele da prevaziđu duboku strukturnu krizu u koju su zapala i uključe se u savremene civilizacijske tokove u svetu, a pre svega da usvoje tekovine i zahteve savremene naučnotehnoške revolucije i njene mnogobrojne društvene i ekonomske konsekvence.

Osnovna obeležja modela

Taj model („državni socijalizam”, „realni socijalizam”, „sovjetski model”, „staljinistički”, odnosno, „neostaljinistički model”) nastao je tokom dvadesetih i tridesetih godina u Sovjetskom Savezu, pod uticajem specifičnog sticaja istorijskih okolnosti u kojima se razvijalo sovjetsko društvo u tom razdoblju, da bi posle drugog svetskog rata bio prihvaćen ili nametnut skoro svim socijalističkim zemljama. Iako je taj model u posleratnom periodu na različite načine evoluirao i u SSSR-u i u drugim socijalističkim zemljama, društva državnog socijalizma u osnovi počivaju na tri bazične pretpostavke: državnom ili paradržavnom svojinskom monopolu u ekonomskoj sferi, monopolu komunističke revolucionarne, odnosno, avangardne partije u političkoj sferi („partijska država”) i

monopolu ideologije utemeljene na „marksizmu-lenjinizmu”, tj. marksizmu treće internacionale u duhovnoj sferi shvaćenoj u najširem smislu. Karakteristično obeležje tog modela je dominacija avangardne partije (u praksi to najčešće znači dominaciju partijskog vrha) nad instrumentima državne vlasti, kao i dominacija države nad privredom i društvom ideološki određena konceptom „diktature proletarijata”¹ čiji je cilj sprovođenje revolucionarnog preobražaja. U takvim uslovima politički sistem ne predstavlja specifični mehanizam samoregulacije globalnog društva koji šalje ali i prima informacije iz ostalih društvenih sfera, nalazeći se s njima u stalnoj interakciji, kao što je slučaj u većini savremenih društava. Umesto toga, politički sistem u ovim uslovima postaje instrument socijalne promene, odnosno sredstvo kojim avangardna politička organizacija ostvaruje svoj revolucionarni projekt, pa je odnos političkog sistema prema privredi i društvu izrazito jednosmeran dok je ukupna društvena organizacija prilagođena imperativima masovne političke mobilizacije i forsiranog socijalnog preobražaja.

Politički karakter revolucije i socijalističkog razvoja, odnosno forsirani socijalni preobražaj koji je izveden „odozgo”, instrumentima političke vlasti i na osnovu unapred utvrđenog političkog projekta, odredili su karakter političkog sistema tih društava. Prvo, struktura političke vlasti je izrazito monocentrična a sve niti društvene moći ukrštaju se u vladajućoj partiji, koja je nosilac revolucionarnog projekta. Personifikacija njene rukovodeće uloge i moći je karizmatski vođa, koji je vrhovni arbitar u svim *političkim* događajima i oko njega se, po pravilu, stvara kult ličnosti i nepogrešivosti. Drugo, monocentrizam izaziva „monomaniju” takvih sistema, odnosno usmeravanje njihove akcije na sasvim sužen krug ekonomskih, socijalnih i političkih ciljeva, izvan kojih ostaju mnogobrojna pitanja od vitalnog značaja za funkcionisanje savremenih, strukturno diferenciranih društava. Vremenom se zahtevi koji se upućuju sistemu umnožavaju i usložnjavaju, dok njegova sposobnost

¹ Klasičnu definiciju odnosa partije i društva u državnom socijalizmu dao je J.V. Staljin: „Diktatura proletarijata sastoji se iz rukovodećih direktiva partije, plus sprovođenje tih direktiva od strane masovnih organizacija proletarijata, plus njihovo pretvaranje u život od strane stanovništva”. Delovanje i volja onih kojima se rukovodi, tj. „demokratija”, izražavaju se samo u stepenu njihovog stvaralaštva i zalaganju u sprovođenju partijskih direktiva (Najdan Pašić, *Interesi i politički proces*, Izdavački centar „Komunist, Beograd, 1983, str. 111).

da ih rešava progresivno opada (karakterističan primer je dugotrajna kriza administrativno-planskog mehanizma upravljanja privredom, svojstvena svim državno-socijalističkim zemljama). Treće, takva struktura i distribucija političke moći čini te sisteme izrazito arbitrarnim, tj. ne ograničava ih normama ustavnosti i zakonitosti (pravne države), zbog čega je stepen njihove institucionalizacije izrazito nizak ili samo formalan. Četvrto, u njima izostaje uobičajena podela vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, dok se politički pluralizam i demokratske procedure, svojstvene savremenim parlamentarnim političkim sistemima (izbori s više kandidata, ograničavanje mandata nosilaca javnih funkcija, opoziv, slobodno izražavanje javnog mnjenja itd.), odbacuju kao instrumenti „buržoaske demokracije”. Peto, takvi sistemi ne poznaju kategoriju interesa izvan „interesa radničke klase i socijalizma”, polazeći od ideološkog postulata da oni odražavaju opšteljudske interese i da će svi legitimni posebni interesi biti zadovoljeni samom logikom revolucionarnog preobražaja. Time su zatvoreni kanali legalne artikulacije i posredovanja interesa, a pokušaji njihovog izražavanja i osporavanja bilo kog aspekta revolucionarnog projekta i njegove operacionalizacije suočavaju se s represijom u rasponu od ideološke osude („revizionizam”, „buržoaski” ili „anarholiberalizam”) do političke, pa i fizičke likvidacije njihovih nosilaca („čistke”). Šesto, podsistem političkih organizacija (sindikati, omladina, veterani, društvene organizacije, itd.) organizovan je na principu narodnog fronta na čijem se čelu nalazi avangardna partija, a osnovni zadaci su mu politička mobilizacija i transmisija odluka koje dolaze iz partije. Ukratko, čitava struktura političkog sistema prilagođena je imperativima forsiranog socijalnog preobražaja i permanentne socijalne i političke mobilizacije. Za razliku od drugih društava u kojima je takva organizacija poznata jedino u vanrednim okolnostima („ratna privreda”), u državno-socijalističkim društvima ona je manje-više permanentna, zbog čega se ova društva ponekad označavaju i kao „razvojne diktature”.²

Ukratko, cilj revolucionarnog društvenog preobražaja u ideologijama baziranim na „marksizmu-lenjinizmu” je dvo-

² Chalmers Johnson (ed.) „Change in Communist Systems”, Stanford University Press, Stanford, 1970.

struk: s jedne strane, to je proces modernizacije uglavnom shvaćen u klasičnim kategorijama (industrijalizacija, urbanizacija, rast životnog standarda itd.), a s druge strane, određen ideološkim načelima (vlast radničke klase, socijalna jednakost, solidarnost itd.). Budući da su sve autentične socijalističke revolucije, počev od oktobarske, izvedene u zemljama koje su tek bile na početku procesa prelaska od tradicionalnog agrarnog ka modernom industrijskom društvu, odnosno prvobitne akumulacije kapitala, pomenuti ciljevi su neminovno bili protivurečni budući da ekonomska snaga tih društava jednostavno nije bila dovoljna da obezbedi istovremeno i visoku akumulaciju kapitala i stope rasta potrošnje potrebne za ostvarivanje proklamovanih socijalnih ciljeva.

To je bio cilj zbog koga se revolucionarni projekt koji je trebalo ostvariti u socijalističkim zemljama već od samog početka suočio s protivurečnim ciljevima. S jedne strane, on je pred sobom imao strategijske ciljeve (izgradnja najpre socijalističkog, a potom, i komunističkog društva), a s druge strane, situacija tih zemalja (nerazvijenost, neprijateljsko međunarodno okruženje i sl.) nalagala je neodložno ostvarivanje neposrednih, odnosno taktičkih ciljeva: forsiranu industrijalizaciju, jačanje odbrambene sposobnosti i socijalni preobražaj kojima bi se izgradile ekonomske, socio-klasne i druge pretpostavke ostvarenja prethodnih ciljeva. Time su se strategijski i taktički ciljevi revolucionarnog preobražaja („ciljna” i „transfer” ideologija) našli u protivurečnom odnosu, jer dok su prvi politički mobilisali ljude oko ciljeva kao što su sloboda, jednakost, socijalno blagostanje i dr., drugi su, u ime njih, u praksi opravdavali autoritarne društvene odnose, subordinaciju, oskudicu, neograničeno jačanje države (zbog „zaoštavanja klasne borbe u socijalizmu”) itd. Neuspeh državno-socijalističkih sistema da u dužem vremenskom razdoblju obezbede i racionalno usmere procese modernizacije, kao i jačanje osamostaljenih interesa i centara moći unutar njih, vremenom su u prvi plan istakli ciljeve „transfer” ideologije potiskujući revolucionarne ideale u sve dalju i neizvesniju budućnost. Jaz između norme i stvarnosti, odnosno između „ciljne” i „transfer” ideologije, u socijalističkim zemljama vremenom je dobio groteskne i tragične razmere (staljinističke „čistke”, „veliki

skok napred", „kulturalna revolucija", „dogovorna ekonomija", itd.). Upravo u tome trebalo bi videti korene razočaranja u socijalističke ideje i okretanje najširih masa stanovništva u pravcu ideja tržišne privrede i pluralističke demokratije.

Privredni, socijalni i politički sistem koji je vremenom nastao u ovim društvima slikovito se može prikazati sistemom koncentričnih krugova, u čijem se centru nalazi avangardna partija, u sledećem krugu država sa svojim instrumentima, a u spoljašnjem krugu privredni i socijalni sistem. U takvom poretku stvari sve odluke dolaze iz centra i posredstvom instrumenata političke vlasti prenose se u privrednu i socijalnu sferu u cilju realizacije projekta revolucionarnog i socijalističkog preobražaja društva. Budući da su ciljevi, sadržaj i tempo preobražaja ideološki definisani, čitav politički, socijalni i privredni sistem legitimise se revolucionarnom ideologijom i nema potrebe za demokratskom legitimacijom (slobodni više-partijski izbori, delovanje javnog mnjenja, demokratske procedure izražavanja interesa i donošenja odluka itd.). Iako povratni kanali uticaja iz društvene i privredne sfere na centre političkog odlučivanja nisu u potpunosti prekinuti, mogućnost izražavanja i delovanja interesa bitno su sužene hijerarhijskom strukturom sistema. Ukoliko bi se poslužili kategorijama teorije sistema mogli bi reći da takvi sistemi imaju veoma slabe „povratne sprege", tj. informacije o efektima njihovog delovanja. Neposredna posledica je to da su oni sposobni da menjaju ali ne i da budu promenjeni, odnosno vrlo se teško adaptiraju ne samo na promene u međunarodnom okruženju (što je naročito vidljivo u uslovima „treće tehnološke revolucije" – na primer neuspeh tzv. „kompleksnog programa naučno-tehnološkog razvoja zemalja SEV"), nego i na promene u vlastitom društvu koje su sami inicirali i izveli. Dok u početnim etapama procesa socijalne transformacije društva na niskom stepenu razvoja takva struktura može značiti izvesnu prednost, procesom razvoja, u prvom redu strukturnom diferencijacijom privrede i društva koja prati proces modernizacije, između političkog sistema, s jedne strane, i privrednog i socijalnog sistema, s druge, sve više raste napetost koja se vremenom pretvara u hroničnu krizu čitavog sistema.

Karakteristike krize

Pomalo paradoksalno deluje činjenica da su već početni rezultati ostvareni primenom ovog modela otkrili njegove duboke strukturne protivurečnosti i otvorili najpre latentnu a potom i akutnu ekonomsku krizu, koja je postala neposredni povod zahtevima za njihovo napuštanje i otvaranje procesa tržišno usmerenih reformi privrednog sistema. U jednom članku poznati kineski ekonomista Jiang Yifei primetio je da su „fatalne slabosti svojstvene strukturi sovjetskog tipa postepeno dolazile do izražaja napretkom socijalističke izgradnje”.³ Od Lenjinovog NEP-a i debata među sovjetskim ekonomistima iz dvadesetih godina, preko radova ekonomista kao što su Oskar Lange, Jevsej Liberman, Vlodimjerž Brus, Sun Yefang, Chen Yun, Ota Šik, Reže Njerš, Janoš Kornai, jugoslovenski „profitaši”, do mnogobrojnih savremenih autora i na Istoku i na Zapadu, razvijala se teorijska kritika administrativno-plan-ske privrede i državnog socijalizma na kojoj počivaju mnogo-brojni pokušaji tržišno usmerenih reformi i traganja za alternativnim modelima socijalističkog razvoja.

Pojava „visokih tehnologija” koje su pokrenule procese dubokih i sveobuhvatnih strukturnih promena i novi talas modernizacije u svim savremenim društvima, kao i razvoj integracionih procesa na nadnacionalnom planu (Zapadna Evropa, Severna Amerika, Azijsko-pacifički basen itd.) sedamdesetih i osamdesetih godina ovog veka i očigledna nespo-sobnost zemalja državnog socijalizma da prate te procese, predstavljao je tačku u kojoj su do izražaja došle sve „fatalne slabosti” državnog socijalizma i upravo u tome bi trebalo potražiti osnovno obeležje sadašnjeg talasa promena u većini socijalističkih zemalja. Nedvosmisleni indikatori privredne krize u ovim zemljama mogu se videti u hroničnim oskudica-ma, natprosečno visokom utrošku energije i sirovina po jedinici novostvorene vrednosti (u poređenju s tržišnim privre-dama sličnog nivoa razvijenosti), prikrivenoj nezaposlenosti (tj. „tehnološkim viškovima zaposlenih” koji se u proseku kreću od 30 do preko 50 odsto ukupnog broja radnika u preduzećima), zaostajanju produktivnosti rada (tabela I),

³ Jiang Yifei, „The Theory of an Enterprise-Based Economy”, „Social Sciences in China”, No 1/1980, str. 48.

Tabela I: PRODUKTIVNOST RADA U RAZVIJENIM KAPITALISTIČKIM I SOCIJALISTIČKIM ZEMLJAMA (1986. GODINA)

Zemlje	Ukupna privreda	Industrija	Poljo- privreda
Razvijene kapitalističke zemlje	100	100	100
SAD	145	130	200
Zapadna Evropa	80	95	100
Japan	85	90	37
Socijalističke zemlje	13	34	5
Zemlje SEV	36	52	15
SSSR	41	58	20
Evropske zemlje SEV	42	50	22
Kuba i azijske zemlje SEV	5	13	3
Kina	4	15	3

Izvor: Sava Živanov, *Reforme u socijalističkim zemljama*, „Marksistička misao“, br. 2/1988, str. 219.

značajnom opadanju efikasnosti investiranja čija su neposredna posledica sve skromnije stope privrednog rasta, pogoršavanje položaja tih zemalja na svetskom tržištu (negativni trgovinski i platni bilansi i rast spoljne zaduženosti (tabela II), rastuća inflacija (bilo u otvorenom, bilo u prikrivenom vidu), naglo opadanje životnog standarda, sve značajnija uloga „sive“ ekonomije – ukratko, duboka ekonomska kriza. Upravo te pojave bile su povod poznatom mađarskom ekonomisti Janošu Kornaju da svojoj, danas već klasičnoj analizi administrativno-

Tabela II: KONVERTIBILNI DUG ZEMALJA ISTOČNE EVROPE
(u milionima američkih dolara)

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
Bugarska	3.162	2.977	2.482	2.165	3.640	5.075	6.000
ČSSR	4.598	3.998	3.612	3.135	3.511	4.245	5.300
DRN	15.423	12.998	12.191	11.332	13.563	15.764	18.500
Mađarska	8.699	7.952	8.250	8.836	11.745	15.086	17.500
Poljska	25.468	24.700	26.440	26.800	29.700	33.526	37.600
Rumunija	10.159	9.766	8.880	7.198	6.634	6.395	5.700
Istočnoevropska zajednica (bez SSSR)	67.509	62.391	61.855	59.466	68.793	80.100	90.600
SSSR	26.534	26.737	23.587	22.513	28.465	33.061	38.000
Ukupno	94.043	89.128	85.442	81.979	97.258	113.161	128.000

Izvor: OECD

planske privrede da karakterističan naslov *Ekonomija oskudice*, u kojoj je teorijski pokazao da je oskudica neizbežni pratilac ovog tipa privrednog sistema.⁴

Otuda bi se moglo zaključiti da je kriza sa kojom su suočena socijalistička društva dvostruka. S jedne strane, to je kriza jednog osobenog oblika društvene, ekonomske i političke organizacije koji je, nesumnjivo, bio uspešan kao promotor primarne industrijalizacije tradicionalnih agrarnih društava, ali se pokazao nesposobnim da racionalno upravlja procesom modernizacije na nivou razvijenih društava. Karakteristični primeri te vrste su Čehoslovačka (koja je sa predratnog desetog mesta na listi najrazvijenijih zemalja sveta posle četrdeset godina socijalističkog razvoja spala na trideseto mesto) i DR Nemačka čije je zaostajanje u odnosu na SR Nemačku više nego očigledno (na primer, bruto nacionalni proizvod SR Nemačke iznosio je 1988. godine 1201 milijardu dolara, a DR Nemačke 232 milijarde dolara). S druge strane, ta društva, kao i sva savremena društva, našla su se pred izvozom tzv. treće tehnološke revolucije, odnosno pred prelaskom s nivoa industrijskog na nivo postindustrijskog društva, za šta su se ovi sistemi pokazali potpuno nesposobni. Otuda se često ističe njihova „preindustrijalizovanost“, koja se ogleda naročito u „teškoj strukturi privrede“ (dominacija teške industrije), prevelikom broju zaposlenih (naročito manuelnih radnika) u preduzećima u odnosu na tehnološke potrebe, visokom ekološkom zagađenju (zbog visokog učešća tradicionalnih „prljavih“ industrija) itd.

2. PREVAGA TRŽIŠNE I PLURALISTIČKE USMERENOSTI REFORMI

Drugo karakteristično obeležje savremenih promena u socijalističkim zemljama je to da one, bez izuzetaka, imaju za cilj razvoj tržišne privrede i pluralističke demokratije, u kojima se vidi jedino racionalno rešenje krize izazvane kolapsom državnog modela socijalizma.

Posmatrano u perspektivi prethodne četiri decenije, za paža se da su brojne socijalističke zemlje, suočene s rastućom krizom državno-socijalističkog modela koja se najoštrije ispo-

⁴ Janos Kornai, „Economics of Shortage“, North Holland, Amsterdam 1980.

ljila u ekonomskoj sferi, rešenje potražile u dva pravca. S jedne strane, neuspeh administrativno-planske privrede zasnovane na državnosvojinskom monopolu upućivao je da se rešenje traži u tržišnoj regulativi privrednih procesa, što je, ipso facto, podrazumevalo i delimičnu ili čak potpunu reprivatizaciju velikih delova privrede. Već prvi takvi pokušaji pedesetih i šezdesetih godina (u vreme dva prethodna reformska talasa) zaustavili su se pred nizom ekonomskih i socijalnih problema koji su pretili da otvore i političku krizu, pre svega krizu političkog legitimiteta vladajuće partije. Budući da je svim ideološkim sistemima izgrađenim na temeljima marksizma treće internacionale („marksizam-lenjinizam”, odnosno, „boljševizam”) svojstvena izrazita kolektivistička, egalitarnistička i anti-tržišna orijentacija, povratak tržišnoj regulativi u ekonomskoj sferi po pravilu se suočavao sa snažnim otporima koji su u pokušajima reformi videli „napuštanje revolucionarnih ciljeva i tradicija”, „revizionizam”, a često i „restauraciju kapitalizma”. Pored toga, deetatizacija privrede i razvoj različitih svojinskih oblika neizbežno su izvodili na političku scenu autonomne interesne grupe, remeteći odnose političke moći u ovim društvima i ugrožavajući politički monopol revolucionarne partije. U tome bi trebalo videti osnovne uzroke ograničenih dometa i napuštanja svih ranijih pokušaja tržišnih i demokratskih reformi u socijalističkim zemljama, bilo da su otpori došli iznutra (Kina, SSSR, Poljska, Mađarska, Jugoslavija), bilo spolja (kao u slučaju Čehoslovačke gde je reformska politika „praškog proleća” bila ugušena 1968. godine intervencijom snaga Varšavskog ugovora).

Time su se ove zemlje našle u svojevrsnoj pat-poziciji. S jedne strane, neuspeh administrativno-planskog modela privredne organizacije i zaostajanje za razvijenim tržišnim privredama postajali su sve očigledniji, što je ideološka obećanja (superiornost socijalizma u odnosu na kapitalizam) činilo sve neuverljivijim produbljujući jaz između vladajuće partije i naroda. S druge strane, tržišne reforme u privredi i demokratizacija političkog života predstavljali su nedvosmisleni pretnju opstanku postojećeg političkog sistema (i svih interesa koji su na njemu počivali), ali i ukupnoj stabilnosti ovih društava. U uslovima globalnog ideološko-političkog konflikta, zaoštrenih odnosa na realizaciji Istok-Zapad i trke u naoružavanju,

Sovjetski Savez i zemlje Varšavskog ugovora nisu mogli prihvatiti ovakav rizik jer bi unutrašnja nestabilnost koja prati reforme uticala, verovatno, i na bezbednost ovih društava (ovo objašnjava uzročno-posledičnu vezu procesa detanta i savremenog talasa promena u njima). Time su ove zemlje bile onemogućene da prihvate oba oblika makroekonomske regulative koja poznaju društva dvadesetog veka – planski i tržišni. U nezavisnim socijalističkim zemljama koje su prošle kroz autentične revolucije, kao što su Jugoslavija i Kina, ta dilema vodila je traganju za „trećim putem“, ali se bez obzira na različite modalitete svodila na rešenje „ni plan, ni tržište“, najčešće pod parolom „povratka revolucionarnim idealima“, a završavala se neizostavno ekonomskim, socijalnim, političkim i ideološkim voluntarizmom. Karakteristični primeri ove vrste su, svakako, „veliki skok napred“ i „kulturna revolucija“ u Kini, a na sličnim osnovama bila je i tzv. dogovorna ekonomija u Jugoslaviji. Zajedničko obeležje svih tih pokušaja bio je njihov potpuni debakl, koji je bio uzrok dubokoj krizi ovih društava.

Karakteristična obeležja „voluntarističke operacije“ bila su, prvo, decentralizacija ekonomske a često i političke moći do najnižih društvenih ćelija (kako bi se prevazišla ograničenja administrativno-planskog modela) i, drugo, nastojanje da se potisne delovanje tržišnih sila u kojima se vidi opasnost od „restauracije kapitalizma“ (tj. „buržoaskih prava“ u terminologiji maoizma). Slabosti takvog rešenja ogledaju se, pre svega, u sledeća tri aspekta.

Prvo, voluntarizam ne uspeva da ponudi efektivan model makroorganizacije društva. Uprkos nastojanju da ponudi rešenja za nedostatke administrativno-planskog modela privrede, voluntarizam se nalazi na identičnim pozicijama s njim u odbijanju da se odrekne neposredne političke kontrole nad privredom, umesto čega nudi administrativnu decentralizaciju političke moći čiji je krajnji ishod ono što se u jugoslovenskim političkim naukama često naziva „policentričnim etatizmom“. Umesto jednog centra političke moći nacionalnih razmera, decentralizacijom (bez demokratizacije) nastaje više novih centara političke moći čiji je odnos prema privredi i društvu nepromenjen. Pošto nije u mogućnosti da zameni planske i tržišne oblike rešavanja ekonomskih odnosa između privrednih

ili teritorijalnih subjekata, voluntarizam stvara usitnjene, relativno samodovoljne i vertikalno integrisane jedinice sa što je manje moguće horizontalnih veza. Novi centri moći, po pravilu, pokazuju i snažnu težnju da se konkurentski odnose jedni prema drugima. Osnovna slabost tog modela, prema tome ogleda se u nesposobnosti da postigne konzistentnost odluka centralnih i lokalnih organa, a time i efektivnu makroorganizaciju društva (ova situacija je sedamdesetih i osamdesetih godina naročito došla do izražaja u Jugoslaviji).

Drugo, prethodni problem – voluntarizam – uglavnom se pokušava rešiti kanalima neposredne ideološke komunikacije između političke elite (partijskog i državnog vođstva) i društva te održavanjem permanentne političke mobilizacije gotovo neprekidnim političkim kampanjama.⁵ Neposredna posledica toga bila je da su gotovo sve praktične političke odluke bile podignute na nivo ideoloških principa. Definisane konkretnih ekonomskih i političkih odluka u smislu ideoloških načela dalo je povoda krutoj i autokratskoj politici, koja je naročito došla do izražaja za vreme „kulturne revolucije” u Kini. Time je postignut efekat potpuno suprotan željenom budući da se politički stav ljudi vrednuje na temelju njihovog odnosa prema sasvim konkretnim pitanjima, birokratsko ponašanje (bezuslovno prihvatanje svega što dolazi s vrha i uzdržavanje od bilo kakve vlastite inicijative) postaje pravilo opstanka. S druge strane, logika ideološke mobilizacije vraća stvari na njihov početak, tj. na državno-socijalistički model privredne, društvene i političke organizacije.

Treće, u takvim uslovima ekonomski i socijalni poremećaji postaju neizbežni. Uprkos tome što odbacuje tržište, voluntarizam slabi i institucije neophodne planskom sistemu (prikupljanje i obrada statističkih podataka, planiranje i programiranje, nadzor itd.), čime gubi mogućnost da upravlja celinom privrednog sistema.⁶ Kada, neminovno, dođe do privrednih

⁵ Karakterističan primer je, svakako, Kina u vreme „velikog skoka napred” i „kulturne revolucije”. Slične pojave su, međutim, bile očigledne i u drugim socijalističkim zemljama, na primer u Jugoslaviji tokom druge polovine sedamdesetih godina, kada su sve ozbiljniji nagoveštaji dolazeće krize ostajali u senci snažne političke propagande, obeležavanjem mnogobrojnih revolucionarnih jubileja, oživljavanjem već pomalo zaboravljenih oblika političke mobilizacije (na primer, omladinske radne akcije) itd.

⁶ Tipičan primer te vrste je nesposobnost Jugoslavije da posle izbijanja krize dugova početkom osamdesetih godina samostalno sačini evidenciju vlastitih zaduženja u inostranstvu.

poremećaja, voluntarizam je prinuđen da pribegava administrativno-planskim rešenjima. Eskalacija „samoupravne” frazeologije u Jugoslaviji krajem sedamdesetih godina u osnovi je prikrivala slabljenje stvarnog uticaja samoupravnih institucija i restauraciju odnosa svojstvenih državnom socijalizmu u okvirima „policentričnog etatizma”.⁷ Iako u trenucima krize pribegava administrativno-planskim metodima (s kojima deli odbojnost prema robnoj proizvodnji i tržištu), voluntarizam, iz navedenih razloga, onemogućava njihovo konzistentno delovanje, čime se ova društva suočavaju s nedostacima i planskog i tržišnog modela bez prednosti i jednog od njih.⁸ U uslovima višenacionalne zajednice, kakva je Jugoslavija, „policentrični etatizam” je, između ostalog, izazvao i dubok poremećaj u međunacionalnim odnosima.

Neuspeh voluntarističke opcije stoga ne ostavlja prostora dilemama da li tržišno usmerene reforme imaju alternativu. Otuda je njen neuspeh bio i neposredni povod snažnom talasu strukturnih promena u Kini u drugoj polovini sedamdesetih godina („četiri modernizacije”) i Jugoslaviji osamdesetih godina. Premda su i kineski i jugoslovenski eksperiment svojevremeno imali dosta pristalica na levisi, njihov neuspeh je danas postao snažan argument tezi da se izlaz iz krize državnog socijalizma može naći jedino konzistentnim i dosledno sprovedenim tržišno-usmerenim reformama u privredi i demokratizacijom političkog sistema na osnovama političkog pluralizma (uz odgovarajuće promene u oblasti vrednosnog sistema itd.).⁹ Pri tome, svakako, ne bi trebalo zanemarivati snagu otpora društvenih i političkih grupacija („nomenklatura”, „politokra-

⁷ Komentarišući eksperimente iz pedesetih i šezdesetih godina kineski autori smatraju da se maoističke reforme i „ne mogu smatrati istinskim reformama, pošto ne zahvataju koren problema... One su, pre svega eksperimenti koji ne mogu uneti suštinske promene u postojeću privrednu strukturu koja ostaje visoko centralizovana, pretežno zavisna od administrativnih metoda i suprotstavljena regulatornim metodima tržišta. To je razlog što (ovakve) reforme neizbežno zapadaju u zatvoreni krug 'centralizacija-krutost-kritika-decentralizacija-haoscentralizacija'”. (*Liu Guoguang i Wang Ruisin, op. cit. str. 84*).

⁸ Komentarišući neuspeh maoističkih eksperimenata, američki autor Carl Riskin zaključuje: „... dok su inovacije socijalno mobilizatorskog pristupa bile destruktivne po institucije komandnog planiranja, periodična potreba da se obnovi planiranje, koji su priznavali čak i maoisti, zauzvrat je lišavala maoističke vrednosti njihove suštine, ostavljajući samo retoričnu školjku. Kina je (time) dobila najgore iz oba sveta”. (*Carl Riskin, Introduction, Doroty J. Solinger (ed.), Three Visions of Chinese Socialism, Westview Press, Boulder and London 1984. str. 7*).

⁹ Karakterističan primer je članak sovjetskog novinara Timura Gajdara o krizi u Jugoslaviji pod naslovom *Nemojte ponavljati naše greške* koji su objavile „Moskovske novosti” 13. avgusta 1989.

tija”), koje su, manje zbog dogmatizma a pre zbog zaštite vlastitih privilegija i socijalnog statusa (koji potiče iz same strukture državnog socijalizma), spremne da se ogorčeno suprotstave promenama. To nedvosmisleno potvrđuju zbivanja u SSSR-u 1988. godine (događaji vezani za objavljivanje poznatog pisma Nine Andrejeve, tzv. antiperestrojka manifesta) i naročito, krvavi događaji u Kini i Rumuniji 1989. godine.

3. „DOMINO-EFEKAT” REFORMI

Treće zajedničko obeležje procesa promena u socijalističkim zemljama jeste međuzavisnost privrednih i političkih reformi, saznanje da „popravljkama”, tj. palijativnim reformama administrativno-planske privrede nije moguće doći do rešenja za probleme s kojima su suočena ova društva i da su neizbežne korenite promene njihove ukupne privredne, društvene i političke organizacije, tj. da se sistem ne može promeniti već da se mora zameniti.

Istorija zemalja državnog socijalizma govori da kritični trenutak u njihovom razvoju nastaje kada sposobnost tradicionalno organizovanih centara političkog odlučivanja da upravljaju procesima ekonomske i socijalne modernizacije oslabi (čak i da se potpuno izgubi) i, naročito, kada rastući nesklad između nepromenljivog političkog sistema, s jedne i modernizirajućeg socijalnog i ekonomskog sistema, s druge strane, postavi na dnevni red zahteve najpre za ekonomskom a potom i političkom reformom. Imajući u vidu karakter tih političkih sistema i njihov odnos prema socijalnom i ekonomskom sistemu, njihova modernizacija znači transformaciju čitave strukture političke moći i njeno pretvaranje od instrumenta kojim avangardna partija sprovodi svoj revolucionarni projekt u specifični mehanizam samoregulacije globalnog društva, čije će se funkcionisanje umesto ideologijom usmeravati interesima različitih društvenih subjekata. Takva promena, međutim, svuda nailazi na otpor osamostaljenih centara moći, ne samo u partiji i državnom aparatu (naročito u snagama bezbednosti – karakterističan primer su rumunska tajna policija „Sekuritate” i delovi kineske armije, već i svih drugih čiji bi položaj bio ugrožen. Započete uglavnom sa željom da se poprave

najkrupniji promašaji u privredi (naročito u poljoprivredi, lakoj industriji, uslugama i drugim oblastima gde se potpuni neuspeh državnog socijalizma ne može prikriti) i time usavrši postojeći sistem, promene se, po pravilu, vrlo brzo sudaraju s granicama privrednog, a potom i političkog sistema pokazujući da su neophodni mnogo ozbiljniji zahvati u strukturi ukupnog privrednog, socijalnog i političkog sistema. Ukoliko to nije slučaj, polovične reforme bitno pogoršavaju ionaku krhku privrednu ravnotežu, a time i položaj ovih zemalja u svetskoj privredi izazivajući dalekosežne socijalne i političke poremećaje. Upravo to se dogodilo brojnim socijalističkim zemljama krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina. Kriza, međutim, ne ostaje ograničena na ekonomiju i po pravilu utiče na opadanje političkog legitimiteta celokupnog sistema narušavajući njegovu stabilnost (karakterističan primer je poljska kriza koja je dovela do raspada Poljske ujedinjene radničke partije).

Jedno od karakterističnih načela političke teorije glasi da stabilnost političkih sistema određuju dva činioca: efikasnost i legitimnost. Produbljavaње strukturne krize društava državnog socijalizma, izazvano njihovom nesposobnošću da u dužem vremenskom razdoblju ostvare razvojne procese, s jedne strane, i jačanje osamostaljenih interesa i centara moći, s druge strane, vremenom potiskuju revolucionarne ideale i sve dalju i neizvesniju budućnost. Jaz između ideološke norme i stvarnosti, odnosno između „ciljne” i „transfer” ideologije, vremenom dobija dramatične razmere iz kojih izrastaju sve snažniji zahtevi za reformama. Naime, državni socijalizam je nastao kao proizvod revolucionarnog pokreta vođenog ideologijom koja postavlja sebi za cilj komunizam – hipotetički oblik društvene organizacije koji se, s jedne strane, zasniva na dostignućima i vrednostima savremene industrijske civilizacije, a s druge, na idealima socijalne jednakosti, pravde i solidarnosti. Etatizam je, i u teoriji i u praksi kominternovskog marksizma i njegovih derivata, sredstvo a ne cilj revolucionarnog projekta. To znači da je državni socijalizam legitiman samo u meri u kojoj omogućava ostvarenje konačnog revolucionarnog cilja – ukidanje privatne svojine, odumiranje države i izgradnju savremenog komunističkog društva na temeljima savremene industrijske, odnosno postindustrijske civilizacije. Ukoliko to nije slučaj, tj. ukoliko „revolucionarni etatizam”

ne uspe da obezbedi dinamičan i kontinuiran proces privrednog napretka i socijalističkog preobražaja, čiji se uspeh najčešće meri poređenjem s najrazvijenijim kapitalističkim zemljama, i ukoliko se ne ostvare osnovne marksističke postavke da će najrazvijenija društva samom logikom istorijskog razvitka dostići stupanj socijalističkog preobražaja, njegova logika se ruši vodeći krahu legitimiteta državnog socijalizma. Nedvosmleni indikatori za to su opadanje privlačnosti „marksističko-lenjinističkih” ideologija u većini socijalističkih zemalja i jačanje religioznih, tradicionalističkih i nacionalističkih osećanja i pokreta (katolička crkva u Poljskoj, pravoslavna crkva u Rusiji, evangelistička crkva u DR Nemačkoj, organizacije kakva je, na primer, „Pamjat” u Rusiji, ekstremno nacionalističke partije u Jugoslaviji itd.).

Suočene s produbljavanjem strukturne društvene krize, opadanjem vlastitog legitimiteta i slabljenjem međunarodnog položaja, vladajuće elite u socijalističkim društvima nastoje da poljuljane osnove vlasti učvrste reformskim programima. Po pravilu, njihov cilj nije napuštanje postojećeg sistema („reforme sistema”) već njegovo usavršavanje („reforme u sistemu”). Time je određen i opseg delovanja tržišta koji se svodi na oblasti privrede u kojima su promašaji državnog socijalizma najočigledniji: poljoprivreda, usluge, laka industrija itd. Reformski zahvati u teškoj industriji ili sistemu makroekonomske regulative uglavnom su ostavljeni po strani u ranim etapama reformi.¹⁰ Cilj privrednih reformi se, u takvim uslovima, označava kao stvaranje „socijalističke plansko-tržišne privrede” koja bi trebalo da uskladi bazične mehanizme planske i tržišne regulative. Arhitekta prve faze politike „modernizacije” u Kini (1978–1984) Chen Yun, taj zahtev je izrazio metaforom da je odnos tržišta i plana u socijalizmu nalik odnosu ptice i kaveza: ukoliko je kavez pravilno odmeren, ptica će imati prostora za let, ukoliko je premali ptica će se ugušiti, a ukoliko je preveliki ptica će odleteti.¹¹ Slične ideje

¹⁰ U prvim godinama politike „modernizacije” u NR Kini, na primer, kineski ekonomisti su vodili debatu da li se proizvodi teške industrije mogu uopšte smatrati robama i podlegati zakonima tržišne razmene (Xue Muqiao, *China's Socialist Economy*, Foreign Languages Press, Beijing, 1981).

¹¹ U kineskim dokumentima iz sredine osamdesetih godina ovaj zahtev je izražen u tezama da se „planiranje mora utemeljiti na zakonu vrednosti”, odnosno, da „država (instrumentima ekonomske politike) reguliše tržište, a tržište usmerava preduzeća” (*13th Nacional Congress of the Communist Party of China*, Beijing Review Publications, Beijing, 1987, pp. XI–XII).

zastupalo je i više uglednih sovjetskih ekonomista (npr. Abel Aganbegjan).

Praksa reformi u Jugoslaviji, Kini, Mađarskoj i Poljskoj tokom osamdesetih godina pokazala je, međutim, da je taj zahtev neostvariv usled inkompatibilnosti preovlađujuće državne svojine u privredi s delovanjem mehanizama tržišne regulative. Otuda se u njima ubrzo po prvim, najčešće uspešnim koracima reformi postavljao zahtev za krupnijim reformskim zahtevima u strukturi ukupnog privrednog sistema. Karakterističan primer je kineska „modernizacija”, koja je 1978. godine počela reformama u poljoprivredi (tzv. „sistem ugovorne odgovornosti”, de facto privatizacija obrade zemlje), „maloj privredi” i selektivnom otvaranju prema stranom kapitalu, da bi se, suočena s granicama tako zamišljenih reformi, već 1984. godine opredelila za „reformu ekonomske strukture”, tj. korenitu reformu celokupnog privrednog sistema.¹² Te reforme su se, međutim, već u naredne dve godine sudarile s granicama postojećeg političkog sistema na svim njegovim nivoima, dajući povoda zahtevima za „reformom političke strukture”¹³ koji su obuhvatali reformu političkog sistema, profila i uloge avangardne političke partije, a time i vladajuće ideologije. Međutim i sam nagoveštaj političkih reformi doveo je kinesku političku scenu do usijanja, koje je okončano krvavim događajima sredinom 1989. godine. U osnovi su slična iskustva drugih socijalističkih zemalja, recimo, Mađarske, Poljske i Jugoslavije tokom osamdesetih godina, ali su se ona okončala prevagom reformatorskih zahteva, pri čemu je u sve tri zemlje vlada preuzela vodeću ulogu u reformskim procesima dok su avangardne partije zapale u ozbiljnu krizu.

Iskustva neuspelih Hruščovljevih i Kosiginovih reformi iz šezdesetih godina i postojeći odnos snaga u sovjetskom rukovodstvu bili su, verovatno, razlog zbog koga su Gorbačovljeve reforme od samog početka obuhvatale tržišno usmerene reforme („perestrojka”), procese političke demokratizacije („glasnost”) i strateški zaokret u spoljnoj politici („novo

¹² Odluka Centralnog komiteta Komunističke partije Kine o reformi ekonomske strukture, „Marksizam u svetu”, br. 2-3/1985.

¹³ Resolution of the Central Committee of the Communist Party of China on the Guiding Principles for Building a Socialist Society With an Advanced Culture and Ideology, „Beijing Review”, No. 40/1986, i 13th National Congress of the Communist Party of China”, isto.

mišljenje"). U Jugoslaviji je takav zahtev bio sadržan u sintagmi o „tri reforme”, lansiran u sklopu priprema za XIV kongres SKJ (privredna reforma, politička reforma i reforma partije). Čak i u Kini problemi s kojima se krajem sedamdesetih godina suočila prvobitna, pomalo tehnokratski zamišljena ideja o „četiri modernizacije” (poljoprivrede, industrije, obrazovanja, nauke i tehnologije i nacionalne odbrane), bila je povod da se na XII kongresu KPK (1982) izade s konceptom „socijalističke modernizacije” koji je podrazumevao „izgradnju socijalističke materijalne i duhovne civilizacije”. Događaji koji su usledili u tim zemljama pokazali su, međutim, da vladajuće partije nisu, uprkos širini zahvata, uspele da izbegnu krizu.

Ukratko, jednom započete tržišno usmerene reforme počinju slediti vlastitu logiku, sudarajući se neizbežno s granicama postojećeg sistema i nalažući kontinuirane i sve dublje reformske zahvate u svim oblastima privrednog, društvenog i političkog života. Potrebno je naglasiti da je državni socijalizam, uprkos mnogobrojnim nedostacima, relativno konzistentno izveden društveni i ekonomski sistem zasnovan na etatištkom produkcionom odnosu koji je u ekonomskom, političkom i vrednosnom smislu potpuno inkopatibilan s logikom tržišne privrede.

4. KRIZA REFORME

Četvrto karakteristično obeležje promena u socijalističkim zemljama je duboka ekonomska i politička kriza izazvana sukobom starog i novog, zapravo, dva međusobno oprečna modela društvene, privredne i političke organizacije u kojoj su se našle sve zemlje koje su krenule tim putem.

Upravo je inkopatibilnost administrativno-planske i tržišno usmerene reforme osnovni uzrok što su svi dosadašnji reformski poduhvati zapadali u krizu i bili napušteni. Analiza neuspeha ili ograničenog uspeha reformi stoga otvara pitanje da li se tržišni mehanizmi mogu „primeniti” kao instrumenti usavršavanja administrativno-planskih privreda utemeljenih na državnoj svojini, a da se time ne dovede u pitanje funkcionisanje celokupnog privrednog, društvenog i političkog sistema? Odnosno, da li je moguće postepenim unošenjem

elemenata tržišne alokacije resursa u tkivo administrativno-planske privrede izgraditi konzistentan i funkcionalan privredni sistem? Ukoliko nije, da li je potrebno ili, što je najznačajnije, da li je moguće bitno suziti prostor delovanja tržišta i lišiti ga nekih njegovih vitalnih funkcija kako bi se sprečilo da njegovo delovanje izazove karakteristične probleme kao što su inflacija, bankrotstvo velikog broja preduzeća, rast nezaposlenosti, „pregrejane investicije”, rast unutrašnjeg i spoljnog duga, gubitak kontrole nad makroekonomskim tokovima, ubrzano socijalno i regionalno raslojavanje, bujanje korupcije i privrednog kriminala, pojavu potrošačkog mentaliteta i drugih oblika „desnog skretanja”, „duhovnog zagađenja”, „buržoaskog liberalizma” ili „anarholiberalizma”, „građanske desnice”, bujanje nacionalizma i regionalnog separatizma i sl. – tj. probleme s kojima se danas suočavaju sve socijalističke zemlje.

Najsvežiji primer te vrste je kineska „socijalistička modernizacija”. Iako su 1978–88. godine postignuti ubedljivi, a u nekim domenima (poljoprivreda, seoska industrija) i spektakularni rezultati, već sredinom osamdesetih godina postalo je očigledno da su reforme u industriji neuporedivo složenije od seoskih reformi. Krupna, birokratizovana, demonetizovana i visoko privilegovana državna preduzeća pokazala su se krajnje otpornim na promene, naročito u pogledu cena i svojinskih odnosa. Kako su reforme značile slabljenje funkcija administrativnog planiranja, naročito na centralnom nivou, bez odgovarajućeg jačanja mehanizma tržišne regulative (koji su u velikoj meri bili usporeni ili, čak, blokirani), stvarni rezultat je bila administrativna decentralizacija, u mnogo čemu slična jugoslovenskom „policentričnom etatizmu”. Takvom hibridnom sistemu svojstveni su brojni neželjeni prateći efekti, koji izazivaju duboku privrednu, socijalnu i političku krizu.

Polazeći od pretpostavke da su postojeća socijalistička društva sistemi koji su konzistentno izvedeni iz etatističkog načina proizvodnje i koji, prema tome, deluju na osnovu vlastite logike, pojedini analitičari su probleme s kojima su se na razne načine suočile gotovo sve tržišno usmerene reforme u socijalističkim zemljama slikovito uporedili s ponašanjem organizma kome je transplatiran strani organ i koji ga ili odbacuje ili podleže njegovom fatalnom delovanju. U ovom

slučaju „transplatirani organi” su tržišni mehanizmi, čija je logika nespojiva s logikom funkcionisanja sistema zasnovanih na državnoj svojini i koji ne mogu uspešno delovati ukoliko su istrgnuti iz svog „prirodnog okruženja”, lišeni neophodnih institucionalnih mehanizama i organizacionih rešenja (finansijsko-monetarni, administrativni, poreski, pravosudni i drugi sistemi koji deluju uporedo s tržištem u zrelim tržišnim privredama) i, što je možda najvažnije, u uslovima postojeće socijalne strukture i distribucije moći koja se praktično na svakom koraku sudara s logikom tržišta. Taj fenomen se u praksi reformi u socijalističkim zemljama prelama kroz pitanja da li je moguće na periferiji ekonomskog sistema imati tržišne odnose (recimo, u sektorima poljoprivrede i usluga) a zadržati administrativno-plansku privredu na temeljima državne ili paradržavne svojine, mogu li se reforme ekonomskog sistema izvoditi u uslovima nepromenjenog političkog sistema itd.? Istorija „četiri fantastična meseca” (krajem 1989. godine) u istočnoevropskim zemljama, kada su njihovi sistemi jedan za drugim doživljavali kolaps, izgleda da je pružila definitivne odgovore na većinu pomenutih pitanja.

Haotična privredna kretanja u Poljskoj i Jugoslaviji (mesečne stope inflacije u ove dve zemlje dostizale su krajem 1989. godine 50–70 odsto), produbljavaње ekonomske krize u Mađarskoj (čija je per-capita spoljna zaduženost premašila 2000 dolara), kao i masovni socijalni pokreti u 1989. godini, samo su najnoviji primeri drame promena u socijalističkim zemljama. Na primer, program reformi poljskog vicepremijera i ministra finansija Leška Belceroviča, koji je, uz program jugoslovenskog premijera Ante Markoviča, jedan od najradikalnijih programa te vrste u socijalističkim zemljama, predviđa u prvoj fazi slobodne cene, ukidanje subvencija za hranu, uvozne sirovine i poljoprivredne mašine dok bi se u drugoj fazi postepeno ukinule dotacije za gubitaše, kao i eliminisanje uvoznih restrikcija koje sprečavaju stranoj robi da konkuriše (lošijoj) domaćoj robi. Ostvarenje tog programa podrazumeva i zatvaranje velikog broja preduzeća, kao i drastično povećanje nezaposlenosti. Prema mišljenju Witolda Czeckowskog, vodećeg ekonomiste „Solidarnosti”, taj program će gotovo trećinu zaposlenih Poljaka ostaviti bez posla, što ima dalekosežne socijalne i političke konsekvence. U Jugoslaviji su već prve

oštre monetarističke mere iz januarskog „paketa” vlade više velikih jugoslovenskih preduzeća dovele na ivicu opstanka. U obe zemlje, međutim, krizu državnog sektora prati bujanje privatnog sektora (samo u februaru 1990. godine u Jugoslaviji je osnovano nekoliko hiljada novih privatnih preduzeća, od kojih mnoge uz direktna ulaganja stranog kapitala) što je, donekle, ublažilo socijalne potrebe.

5. EKONOMSKI I POLITIČKI PLURALIZAM

Peto zajedničko obeležje savremenih procesa u socijalističkim zemljama jeste postepeno napuštanje državnog socijalizma u korist novih, pluralističkih oblika društvene, privredne i političke organizacije. Međutim, ni u jednoj zemlji se ti procesi ne odvijaju glatko i uglavnom su praćeni oštrom političkom i ideološkom polarizacijom, sa potpuno neizvesnim ishodom.

Ideološka i politička polarizacija

Pošto najnovija istorija ovih zemalja nedvosmisleno pokazuje granice „usavršavanja” postojećeg modela palijativnim reformama, procesi promena dolaze do kritične tačke za koju je karakteristično to da su klasični mehanizmi administrativno-planske regulative u velikoj meri napušteni, dok tržišni mehanizmi iz više razloga nisu preuzeli svoju funkciju, te deluju u velikoj meri na pervertovan način, izazivajući mnogobrojne negativne prateće efekte. Novonastali politički ambijent u takvim uslovima najčešće obeležava konflikt između reformatorskih impulsa i programa koji, uglavnom, dolaze „odzgo”, iz redova političke elite koja njima nastoji da učvrsti poljuljane osnove sistema (a time i vlastiti položaj u njemu) i odgovora „odozdo” koji, po pravilu, zahtevaju daleko šire i dublje promene (socijalni i politički pokreti širom Istočne Evrope krajem 1989. godine predstavljaju karakteristične primere). U takvim okolnostima politički legitimitet starog sistema je u velikoj meri narušen, a politička elita je duboko podeljena između zagovornika starog i novog, u kojoj se kao ključni problem postavlja pitanje tempa i sadržaja promena.

U novostvorenom političkom „vakuumu” javlja se više novih političkih programa i inicijativa koje svoj izraz dobijaju u delovanju mnogobrojnih organizacionih grupa i pokreta. U Mađarskoj i Jugoslaviji je za vrlo kratko vreme nastalo između 100 i 150 novih političkih organizacija, dok ih u Sovjetskom Savezu, prema nekim informacijama, ima i više od 3000. Ukratko, čitav sistem obeležava dualizam, prožimanje starog, državno-socijalističkog modela (koji, uprkos svim nedostacima, ipak čini konzistentan sistem) i novog, tržišnog i pluralističkog sistema, koji deluje tek u rudimentarnom obliku. Možda i nehotice takvu situaciju dobro je izrazila poznata kineska teza „jedna zemlja – dva sistema”, koja na karakterističan način odražava sadašnje stanje u većini socijalističkih zemalja.

a) Ideološki pluralizam

Takvu situaciju naročito otežava činjenica da su reformski programi najčešće izrazito pragmatično usmereni, tj. ne počivaju na jasno uobličanim idejama i političkim stavovima, što ih čini neotpornim na kritike konzervativnih grupa koje nailaze na snažan odziv. U zemljama državnog socijalizma, koje po definiciji počivaju na ideološkim osnovama i u čijem društvenom i političkom životu ideologija ima veoma značajnu ulogu, taj nedostatak umnogome slabi pozicije reformatora. U takvim okolnostima, po pravilu, dolazi do polarizacije unutar vladajućih političkih snaga (partije), čak i u redovima reformatorskih snaga, između onih koji veruju da se problemi koji prate reforme moraju rešavati još dubljim i sveobuhvatnijim reformskim zahtevima i onih koji izlaz traže u usporavanju, pa i u odustajanju od reformi i povratku na stare, „proverene” oblike društvene organizacije. Podele se, međutim, ne ograničavaju samo na (prividno) konceptualna neslaganja, jer se oko dve alternative društvenog razvoja okupljaju i oni koji u njima vide šansu da očuvaju stare ili steknu nove socijalne pozicije i interese. Iza tih neslaganja, zapravo, stoje sasvim realni interesi različitih socijalnih grupa te su otuda pojave socijalne demagogije, „nacional-boljševizma” (kada se fokus masovne političke mobilizacije prenese sa socijalističkih na nacionalne ciljeve i simbole, pri čemu politički mehanizmi ostaju nepromenjeni) i nagli politički obrti redovna pojava u Istočnoj Evropi.

Karakteristični su događaji u Sovjetskom Savezu, vezani za tzv. „slučaj Jeljcin” i objavljivanje poznatog pisma Nine Andrejeve „Ne mogu se odreći principa” u listu „Sovjetskaja Rosija” 1988. godine, koja je napala „perestrojku” upravo s ovih pozicija.¹⁴ Sličnu argumentaciju izneo je i član Politbiroa CK KPSS, Jegor Ligačov, u intervjuu za sovjetski nedeljnik „Argumenti i fakta”. Svoju osnovnu tezu da „socijalizam ima kolosalne resurse i ne sme se poboljšavati kapitalizmom”, on je obrazložio sledećim rečima: „socijalizam se ne sme modernizovati, tj. ne smeju se lečiti bolesne tačke naše ekonomije metodama kapitalističke privrede, naravno, kada je reč o najosnovnijem. Ako se imaju u vidu elementi koji su za nas prihvatljivi, onda je bezuslovno moguće i nužno uzimati sve korisno iz inostranog iskustva. Mnogo je vrednog, efikasnog ne samo na Zapadu, već i u socijalističkim zemljama”.¹⁵ U Kini je prvobitni koncept „četiri modernizacije” zamenjen ideološki čvršće obrazloženim konceptom „socijalističke modernizacije”, koji je obuhvatao „izgradnju socijalističke materijalne i duhovne civilizacije”. Uprkos tome, narednih godina u nekoliko navrata došlo je do konzervativnih ideoloških napada koji su doveli najpre do pada generalnog sekretara CK KPK, Hu Yaobanga (1987), a potom i do krvavih događaja sredinom 1989. godine i pada i drugog generalnog sekretara, Zhao Ziyanga.¹⁶ U osnovi, slična je pozadina i polemika u Jugoslaviji, koje je svojevremeno izazvao „Dugoročni program

¹⁴ U intervjuu datom listu „International Herald Tribune” sredinom 1989. godine, svoje kritike „perestrojke” i Gorbačova Nina Aleksandrovna Andrejeva je sumirala sledećim rečima: „Sad je 'desno' 'levo', a 'levo' je postalo 'desno' i niko više ne zna šta to sve uopšte znači. Ko je ko?... Od 1985. godine zemlja čeka na rezultate Gorbačovljevihi reformi. Pa gde su? Tokom četiri godine Lenjinove vladavine, zemlja je izvojevala revoluciju, dobila građanski rat i spasla nas od inostranih zavojevača. Za četiri godine Staljinove vladavine narod se odupro napadu nacista i postao deo nacionalne avangarde. Otrprike isto toliko vremena bilo je potrebno da se zaleže ratne rane i dostigne predratni nivo proizvodnje. A šta je sa perestrojkom, umotvorinom liberalističke inteligencije? Politička struktura antisocijalističkog pokreta uzima formu demokratskih saveza i narodnih frontova. Sve je veći broj ekoloških katastrofa. Moral opada. Rođen je kult novca. Prestiž poštenog proizvodnog rada je potkopan”. (*Staljinistički 'verniki' u eri 'zastranjivanja', „Borba”, 19–20. avgust 1989. str. 15*).

¹⁵ Zanimljivo je da se u svojoj argumentaciji Ligačov pozvao čak i na mišljenje američkog bankara Johna Cristela koji mu je nedavno savetovao da „ne treba dirati kolhoze i sovhoze, jer i američka poljoprivreda ide na ukupnjavanje”. (*Risto Bajalski, Pogledi Jegora Ligačova, „Politika” 21. oktobar 1989. str. 2*).

¹⁶ O genezi sukoba u postmaovskom kineskom rukovodstvu koji su prethodili dramatičnom raspletu 1989. godine videti u članku Predraga Simića *Socijalizam i modernizacija u NR Kini*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1988.

ekonomske stabilizacije" kao i reformski potezi vlade Ante Markovića. O tim podelama govore i sukobi u drugim socijalističkim zemljama, npr. u Poljskoj¹⁷ i Mađarskoj.¹⁸

Neposredna posledica tih sučeljavanja je naglo opadanje prestiža i uticaja „marksističko-lenjinističkih" ideologija, pre svega osnovnog koncepta „diktature proletarijata", u kojima nema mesta ideološkom i političkom pluralizmu, tj. interesima i idejama van „interesa radničke klase i socijalizma" i u kojima je „društveni" interes neizostavno nadređen interesima pojedinca. Za razliku od „marksističko-lenjinističkih" ideologija, koje politički subjektivitet priznaju isključivo socijalnim grupama, pre svega klasnim i nacionalnim, sve više dolazi do emancipacije političkog građanina koji dobija ulogu osnovnog političkog subjekta. Time se ova društva postepeno udaljavaju od vladajućeg načela kolektivismu, dajući prednost individualistički utemeljenim idejama i ideologijama. Nasuprot pojedincu utopljenom u „svoju" klasu, naciju, društvenu ili političku zajednicu, koji se na političkoj pozornici pojavljuje samo kao pripadnik ili podanik, sve snažniji je zahtev za slobodnim političkim izražavanjem građanina koji će slobodno zastupati svoje interese i poglede i opredeljivati se između različitih političkih opcija.

Svakako, novonastali ekonomski i politički pluralizam dovodi u pitanje i druge bazične vrednosti ne samo „marksističko-lenjinističkih" nego i svih drugih komunističkih i socijalističkih ideologija: socijalnu jednakost, pravdu i solidarnost, čime se otvara i pitanje karaktera sistema koji nastaje kroz ove promene. Situacija se u tom pogledu 1989. i početkom 1990. nesumnjivo promenila. Dok su rani opozicioni pokreti uglavnom ostajali na političkoj levisi (inspirišući se mahom idejama zapadnoevropske socijaldemokratije) kasnije, naročito posle krvoprolića u Rumuniji, došlo je do snažnijeg zaokreta udesno, uključujući i pojavu ekstremno desničarskih

¹⁷ Događaji na poljskoj političkoj sceni tokom osamdesetih godina pružili su obilje primera, odmeravanja snaga reformatora i konzervativaca. Među njima je možda, najdrastičnije bilo ubistvo sveštenika Popjeluška, koje su izvršili pripadnici tajne policije u nastojanju da zastraše pristalice „Solidarnosti" i zagovornike reformi u rukovodstvu.

¹⁸ Nasuprot reformatorima u MSRP i nizu novih, alternativnih političkih pokreta, konzervativci su okupljeni u svojim organizacijama kakva je, recimo, „Ferenc Minih društvo". Ta organizacija je dobila ime po nekadašnjem mađarskom ministru unutrašnjih poslova, koji je zapamćen po najvećem broju hapšenja i egzekucija „narodnih neprijatelja".

političkih grupa i pokreta. Na budući razvoj nesumnjivo će uticati mnogobrojni činioци, specifični za svaku zemlju pojedinačno, iako je već danas izvesno da će ideje socijaldemokratije imati značajnu ulogu u budućnosti Istočne Evrope (na primer, u Jugoslaviji je početkom 1990. godine delovalo već desetak različitih organizacija socijaldemokratske orijentacije). Nesumnjivo je, međutim, da opadanje uticaja marksističko-lenjinističkih ideologija znači i opadanje uloge ideologije u celini, kao i depolitizaciju ovih društava, što se naročito ogleda u nauci, kulturi i svim drugim oblastima duhovnog stvaralaštva koje više nisu podvrgnute zahtevima „idejnosti” i „partijnosti”.

b) Politički pluralizam

Iako praksa političkog pluralizma u istočnoevropskim socijalističkim zemljama čini tek prve nesigurne korake, gotovo je izvesno da je taj proces dobio nepovratan tok. Na prvi pogled, političke podele se vrše oko oprečnih ideoloških stavova. U stvarnosti, oko njih se grupišu brojne socijalne i regionalne grupacije koje različito vide svoje interese u tim procesima. Politički pluralizama se, otuda, razvija na dva koloseka: s jedne strane, do nedavno „monolitne” vladajuće partije dele se unutar sebe na više različitih „linija”, s potpuno različitim ideološkim i političkim ciljevima i programima (pa i socijalnim i nacionalnim uporištima), čiji odnos umnogome prevazilazi okvire klasičnog frakcijskog delovanja, dok se, s druge strane, te partije suočavaju s narastajućim delovanjem novoosnovanih alternativnih političkih organizacija i pokreta. Na marginama te polarizacije javlja se čitav spektar potpuno novih ideja, snaga i pokreta, među kojima su, za sada, najbrojnije one s nacionalnim, pa i nacionalističkim programima, zatim nezavisni sindikalni, demokratski, omladinski, ženski, ekološki, mirovni i drugi alternativni pokreti. Među njima istaknuto mesto pripada prvom alternativnom sindikalno-političkom pokretu u socijalističkim zemljama, poljskom sindikatu „Solidarnost”, koji je postavio neke standarde političkog delovanja koje je sledila opozicija u drugim istočnoevropskim zemljama (mađarski i čehoslovački građanski forum, istočnonemački „Novi forum” itd.). Zanimljivo je da u nekim zemljama (na primer, u Mađarskoj i Jugoslaviji) političke

podele idu linijama generacijskog razgraničenja jer se legalne omladinske organizacije javljaju kao oštri kritičari sistema, vladajuće partije, pa čak i kao njihovi otvoreni politički oponenti. U Mađarskoj neke od najuticajnijih opozicionih grupacija okupljaju upravo mlađe članstvo (na primer, Demokratski forum, Slobodni demokrati, omladinska organizacija „Fides”, kao i pojedini nezavisni sindikati).

Svakako, time se postavlja i pitanje u kom pravcu i kojim tempom će evoluirati politički sistemi tih zemalja. Očigledno je da reforme definitivno stavljaju tačku na instrumentalnu ulogu političkih sistema, pretvarajući ih u mehanizme samoregulacije globalnog društva čije se delovanje umesto na ideologiji temelji na slobodnoj i demokratskoj igri interesa. To podrazumeva, pre svega, legalizaciju pluralizma različitih društvenih interesa, a time i izgradnju institucionalnih mehanizama njihovog usklađivanja, razvoj sistema političkih i drugih interesnih organizacija i grupacija koje će ih artikulirati i posredovati putem demokratskih (parlamentarnih i drugih) procedura, kao i razvoj onoga što se obično podrazumeva pod „pravnom državom” (slobodni višepartijski izbori, primena načela ustavnosti i zakonitosti, uvođenje principa podele zakonodavne, izvršne i sudske vlasti, mehanizme kontrole nosilaca javnih funkcija i političkih institucija, upravnu i ustavnu zaštitu građanina kao osnovu pravne sigurnosti, racionalizaciju pravnog sistema itd.).

c) Komunističke partije

Imajući u vidu karakter komunističkih partija i činjenicu da one predstavljaju alter ego političkog sistema u uslovima državnog socijalizma, pitanje njihovog karaktera i uloge nesumnjivo zauzima centralno mesto. Ovde bi trebalo naglasiti da u ranim ustavima socijalističkih zemalja nije bila isključena mogućnost partijskog pluralizma. Tek sovjetski ustav iz 1936. godine uvodi načelo političkog monizma, dok je u socijalističkim zemljama u kojima su se posle drugog svetskog rata održali ostaci ranijih partija uveden tzv. „hegemonijski partijski sistem”, čime započinje konačno uobličavanje njihovih političkih sistema. Prema mišljenju poljskog profesora Jerzy Wiatra, specijalna ovlašćenja vladajuće partije u takvim uslo-

vima su: utvrđivanje strateških ciljeva socijalističkog razvoja i fundamentalnih ideoloških vrednosti na kojima on počiva; izbor ličnosti na ključna mesta u državnom aparatu; sprovođenje neposrednog nadzora nad oružanim snagama, kao i organizovanje učešća članova i pristalica partije u državnim aktivnostima u organima izvršne vlasti i u različitim reprezentativnim i samoupravnim telima i programiranje propagande i obrazovnih aktivnosti.¹⁹ Monocentrizam političke vlasti bio je i razlog što izbori u takvim političkim sistemima imaju karakter plebiscita za programe i ličnosti iza kojih stoji avangardna partija, najčešće posredstvom političkih organizacija frontovskog tipa koja je neposredni nosilac izbornih aktivnosti. Birači stoga imaju pravo da se izjasne za ili protiv predloženih ličnosti, ali ne i mogućnosti izbora između različitih ličnosti, ideja i programa. Uprkos tome što se ograničene mogućnosti izbora nude u prethodnom, kandidacionom postupku, plebiscitarni karakter izbora umanjuje njihov legitimizirajući značaj i slabi njihov uticaj na javno mnjenje.

Politički monizam, između ostalog, utiče na stvaranje svojevrsnog dualizma u vidu podele vlasti između političko-ideoloških (partija) i političko-izvršnih funkcija (vlada). U ranim fazama razvoja tog tipa političkih sistema, vladajuća partija je obavljala svoju ulogu slično vladajućim partijama u parlamentarnim sistemima, tj. imenovanjem svojih predstavnika na ključne položaje u državnom aparatu. Na primer, u Lenjinovo vreme partijski lider nalazio se na čelu vlade, dok je uloga generalnog sekretara, koji se bavio unutrašnjim i organizacionim poslovima, bila od sekundarnog značaja. Takav dualizam nastao je za vreme Staljina, čime je partija dobila „stražara” revolucije koji vrši nadzor nad ideološkom i političkom utemeljenošću delovanja državne administracije. Na tim osnovama razvio se veoma složen odnos između avangardne partije i državnog aparata, pri čemu se u gotovo svim socijalističkim zemljama postavio zahtev za razdvajanjem funkcija partije od funkcija vlade, s tim da je partija zadržala „vodeću” (ideološko-političku), ali ne i neposrednu rukovodeću (političko-administrativnu) ulogu. Uprkos takvim zahtevima u socijalističkim zemljama su, po pravilu, isti politički krugovi

¹⁹ Jerzy J. Wiatr, *The Polish Dilemma*, u: Maria K. Ciechocińska i Lawrence S. Graham (eds.) *Views from Within*, Westview Press, Boulder and London, 1987.

u partijskom vrhu donosili bitne političke i ekonomske odluke. Prema mišljenju poljskog profesora Andrzeja Werblana, „unošenje menadžerskih metoda upravljanja u politički život ojačalo je autokratske tendencije u politici i meritokratske stavove u ideologiji”.²⁰

Ovi i drugi razlozi stavili su problematiku reformi komunističkih partija, njihovog karaktera i uloge, u fokus pažnje aktuelnih reformskih procesa u socijalističkim zemljama. U tom pogledu dijapazon stavova se kreće od KP Kine, koja se posle događaja iz maja i juna 1989. godine vratila klasičnoj vodećoj ulozi partije koja ne prihvata nikakvu alternativu, do više istočnoevropskih partija koje su se dobrovoljno ili pod pritiskom masovnih protesta odrekle takve uloge.²¹ Međutim, ukoliko se analizira politika koju vode pojedine komunističke partije, naročito u federalnim državama (kao što su SSSR i Jugoslavija) zapaža se da je već unutar njih razvijen širok dijapazon različitih političkih opredeljenja („federalizacija partije”), zbog čega bi se čak moglo reći da se radi o svojevrsnom obliku koalicije, odnosno unutarpartijskog političkog pluralizma. Na takav zaključak upućuju odnosi između CK KPSS i centralnih komiteta partijskih organizacija u sovjetskim baltičkim republikama ili Azarbejdžanu, kao i odnosi unutar SKJ (naročito posle prekida XIV kongresa). Stoga bi se moglo očekivati da u budućnosti dođe do transformacije pojedinih komunističkih partija, bilo u pogledu promene njihovog političkog profila bilo u pravcu njihovog prerastanja u više novih političkih organizacija različite ideološke orijentacije (kao što se već dogodilo sa Poljskom ujedinjenom radničkom partijom i Mađarskom socijalističkom radničkom partijom) ili više nacionalnih partija različitog profila (što se događa s KPSS i SKJ). Moglo bi se reći da se istočnoevropske komunističke partije danas suočavaju s dilemama s kojima su sedamdesetih godina bile suočene tzv. „evrokomunističke partije” u Zapadnoj Evropi (naročito KP Italije) u pogledu unutrašnjeg ustrojstva, unutarpartijske demokratije, ideoloških načela (pre sve-

²⁰ A. Werblan, *Democratization of Political Life. Practical Experiences*, Pawel Bozyk (ed.), *Global Challenges and East European Responses*, PWN, Warszawa, 1988, str. 71.

²¹ Posle poveravanja mandata za sastav nove poljske vlade predstavniku opozicionog sindikata „Solidarnost”, Tadeušu Mazovjeckom, PURP se našla u položaju jednog od članova vladajuće koalicije. Prvi čovek MSRP, poznati mađarski reformator Reže Njersj, sa svoje strane, izjavio da bi MSRP bio spreman da prihvati ulogu opozicije.

ga, napuštanje koncepta diktature proletarijata, ideološkog monizma i isključivosti itd.). Osnovni pokretački motiv je sve veći pritisak „odozdo” i pojava konkurentskih organizacija, što prinuđava i komunističke partije da sledeći zahteve birača sve brže menjaju svoj politički profil.

Promene u karakteru i načinu funkcionisanja komunističkih partija neposredno utiču i na promene u ostalim starim političkim organizacijama koje postepeno gube svoju transmisionu ulogu i pretvaraju se u samostalne političke faktore. Međutim, postoje dosta velike razlike u sposobnosti pojedinih organizacija da prihvate ulogu samostalnog subjekta (javljajući se, najčešće, kao opozicija komunističkoj partiji). Stare sindikalne i, naročito, frontovske organizacije u većini slučajeva teško se snalaze u novoj ulozi. U Jugoslaviji, na primer, još od kraja pedesetih godina postoje ideje o pretvaranju Socijalističkog saveza radnog naroda u neku vrstu legalne opozicije Savezu komunista koje, međutim, nikada nisu uspele da se ostvare iz razloga koji potiču iz samog frontovskog karaktera ove organizacije. Sličan je slučaj i sa zvaničnim sindikatima, iako su u tom slučaju pritisci članstva i, naročito, alternativnih sindikalnih organizacija (kao što je bio slučaj u Poljskoj) mnogo značajniji činilac koji navodi sindikalna rukovodstva da zauzimaju mnogo samostalnije stavove.

Razmatrajući ovu problematiku treba se osvrnuti i na ulogu armije koja je, zbog tesnih istorijskih veza sa vladajućom partijom (čelna ličnost komunističke partije je, po pravilu, bio i glavnokomandujući oružanih snaga) i čvrstih institucionalnih veza (partijske organizacije u armiji i sl.) u socijalističkim društvima značajan politički činilac. Štaviše, u literaturi se često armija (kao i partijske paravojne organizacije) tretira kao „oružano krilo partije” (tipičan slučaj je Mao Zedungovo shvatanje uloge kineske armije). U procesima reformi armija stoga ima ulogu jednog od odlučujućih političkih faktora, bilo da ih pokreće ili da im se suprotstavlja (u Kini i Poljskoj oružane snage su se tokom proteklih desetak godina pojavile u obe uloge), ali i institucije čiji se položaj reformama bitno menja. To je bio razlog što su promene u socijalističkim društvima izazivale značajne promene ne samo u političkoj ulozi armije nego i u njenom ukupnom položaju, strukturi,

pa i doktrini nacionalne odbrane.²² Najčešći smer tih promena je postepeno udaljavanje armije od politike, njena profesionalizacija i opadanje značaja doktrina zasnovanih na idejama o „oružanom narodu” i „narodnom ratu” (u ideološkom smislu) u korist manje-više klasičnih koncepcija razvoja, zasnovanih na upotrebi moderne vojne tehnologije. Bojazan pojedinih armijskih krugova u socijalističkim zemljama da će promene negirati opštenarodni karakter oružanih snaga čini se, ipak, diskutabilnom, budući da se u brojnim, naročito manjim zemljama parlamentarne demokratije to nije dogodilo (na primer, u Švajcarskoj). Još je diskutabilnija teza da bi uvođenje političkog pluralizma dugoročno umanjilo odbrambenu sposobnost ovih zemalja, što uverljivo demantuje vojna moć većine savremenih parlamentarnih demokratija. U prelaznom periodu, međutim, u uslovima visoke nestabilnosti socijalističkih društava nije isključeno da dođe i do određenog opadanja njihove odbrambene sposobnosti, pa i ugrožavanja njihove bezbednosti. Zbog toga, kao i mnogih drugih razloga, depar-tizacija armije u pojedinim socijalističkim zemljama, u kojima postoji izuzetno čvrsta sprega komunističke partije i oružanih snaga (Kina, SSSR i dr.), verovatno će biti još izvesno vreme neprihvatljiva.

PERSPEKTIVE POLITIČKIH REFORMI U SOCIJALISTIČKIM ZEMLJAMA

Kada se pokušaju sagledati perspektive političkih reformi u socijalističkim zemljama jedno od prvih pitanja odnosi se na okvire u kojima će se odvijati njihov politički život u budućnosti. Prema mišljenju poljskih i mađarskih stručnjaka to je „socijalistička parlamentarna demokratija”, odnosno sistem u kome će biti otvoren prostor delovanju političkih organizacija koje se nalaze na levoj strani političkog spektra, tj. koje će uvažavati socijalistički karakter ovih društava i njihove međunarodne političke i druge obaveze. Prve izjave novog poljskog premijera Tadeusza Mazowieckog i lidera „Solidarnosti” Leha

²² O ulozi kineske Narodnooslobodilačke armije u politici „modernizacije” videti u: Predrag Simić, *Nacionalna odbrana i politika 'socijalističke modernizacije' u NR Kini*, „Vojno delo”, br. 6/1987.

Walense o politici nove vlade, kao i reakcije iz Sovjetskog Saveza, ukazuju da je takva pretpostavka, bar kada je Poljska u pitanju, osnovana. Nešto slično događa se i u Mađarskoj posle vanrednog kongresa mađarske Socijalističke radikalne partije i promene njenog političkog profila (početne dileme u odnosu Sovjetskog Saveza presekao je telegram Mihaila Gorbačova Reže Njersu, u kome mu je sovjetski lider čestitao na izboru za predsednika novostvorene partije). Time, međutim, problem organizacije i načina funkcionisanja političkog sistema nije ni izdaleka rešen, jer je veliko pitanje kako će se ponašati vlasti na srednjim i nižim nivoima političkog sistema („nomenklatura”, „politokratija”), koje mahom čine pripadnici avangardne partije naviknuti da rade u starim uslovima i koji će se, van svake sumnje, naći u potpuno izmenjenoj ulozi. Ta činjenica otvara brojne nedoumice jer je dovoljno prisetiti se ne tako davnih iskustava socijalističkih vlada u pojedinim zapadnoevropskim zemljama (na primer, u Francuskoj i Grčkoj) čija je politika naišla na snažan otpor (pasivan ili aktivan) upravo na tim nivoima. U Poljskoj, na primer, Poljska ujedinjena radnička partija je sve donedavno, uprkos potresima i krizama kroz koje je prošla, predstavljala najsnažniju i najbolje organizovanu političku organizaciju. U članstvu PURP-e nalazio se svaki četvrti inženjer i tehničar, brigadista i poslovođa u fabrici, univerzitetski nastavnik i advokat, dve trećine javnih tužilaca i svaki drugi sudija.²³

Žilav otpor reformama (naročito političkim) iz redova „nomenklature”, koji čak i u novije vreme izaziva i krvoprolića, otvara brojne nedoumice u pogledu dužine i karaktera prelaznog perioda u kome će se izgraditi novi politički i institucionalni okviri ovih društava. Nesumnjivo je da, bar u

²³ U članku pod karakterističnim naslovom „Vaš premijer, naš aparat”, poljski politički dnevnik „Politika” objavio je statističke podatke koji pokazuju da je partijska „nomenklatura” jedna od najvećih barijera pred kojima će se naći vlada predvođena pripadnicima sindikata „Solidarnost”. Pred kraj sedamdesetih godina preporuka ili dozvola partijskog aparata bila je potrebna za sve one koji su zauzimali jedno od 120.000 rukovodećih mesta, dok je posle uvođenja ratnog stanja neformalno „nomenklatura” obuhvatala čak 270.000 funkcija u državi i privredi. Stoga poljski dnevnik zaključuje: „Trebalo se nadati da će premijer i njegovi ljudi razumeti sadašnju situaciju kao neku vrstu istorijskog nasleđa, a tada neće u ljudima nomenklature imati protivnike. S druge strane, i ti iz 'našeg' aparata moraju shvatiti da je došao kraj uskim krugovima odlučivanja i da će jedini kriterijum u ocenjivanju njihove sposobnosti biti rezultati rada za društvo i državu, a ne zasluge za neku od partija. Ne mogu, takođe, računati da će ih partija odbraniti ukoliko se pokažu slabi i stručno slabiji od drugih”. (Ilija Marinković, *'Solidarnost' pred barijerom*, „Politika”, 4. septembar 1989, str. 5).

danas poznatim slučajevima, nije realno očekivati radikalne i brze „prevrate” i da će ti procesi biti veoma spori i izuzetno složeni. Na takvu pretpostavku ne navodi samo unutrašnja situacija u ovim zemljama, koja je još uvek daleko od razvijenih parlamentarnih demokratija (u kojima nasuprot vladi opozicija formira vlastite „kabinete u senci” koji mogu vrlo brzo preuzeti funkciju vlade), već i međunarodno okruženje, u prvom redu obaveze u okviru ekonomskih, vojnih i političkih saveza. Opres koji su iskazale SAD i zapadnoevropske zemlje prema promenama u Istočnoj Evropi ukazuju na njihovu bojazan da bi nagli zaokreti i njihova destabilizacija mogli ozbiljno ugroziti proces „detanta”, mir i bezbednost u Evropi i svetu, a time i interese Zapada. Stoga je realno očekivati relativno dug period koegistencije različitih političkih snaga, koalicionih vlada i prožimanja funkcija klasične „vlade” i „opozicije”.

Aktuelna dilema „neprijateljski” ili „partijski pluralizam” u pojedinim istočnoevropskim zemljama može se stoga, shvatiti samo kao prelazni oblik u razvoju ovih političkih sistema. Iako se politički pluralizam u savremenim parlamentarnim demokratijama ne svodi na delovanje jedne ili više partija, budući da pored partija funkciju političke artikulacije i posedovanja različitih interesa imaju i brojne druge organizacije i institucije (interesne grupe, grupe za pritisak, „lobiji”, različite organizacije i sl.), danas se teško može videti realna alternativa političkim partijama kao nosiocima različitih društvenih interesa i faktorima koji ih uobličavaju u alternativne političke programe koji su predmet političkih procesa u savremenim strukturno diferenciranim društvima. To, svakako, ne znači da je višepartijski politički sistem idealno ili jedino moguće rešenje, već samo da su se u savremenim uslovima višepartijski, a posebno dvopartijski parlamentarni sistemi pokazali neuporedivo efikasnijim i fleksibilnijim oblikom političke organizacije modernih društava u odnosu na jednopartijske, naročito one u zemljama državnog socijalizma.

Najveća iskušenja, verovatno, očekuju višenacionalne zajednice u kojima politički pluralizam neizbežno sadrži i snažnu nacionalnu dimenziju, koja umnogome otežava rešavanje ekonomskih i socijalnih problema budući da ih prebacuje na teren u kome ponekad deluju i sasvim iracionalni motivi i

partikularni interesi koje je veoma teško uskladiti klasičnim demokratskim mehanizmima i parlamentarnim procedurama. U socijalističkim zemljama problem je utoliko složeniji što popuštanje stega klasičnog državno-socijalističkog modela i decentralizacija političke moći postaju uporišta lokalnim birokratijama da učvrste svoje pozicije, zamenjujući marksističko-lenjinističke nacionalnim ideologijama i paradigmama, pri čemu struktura i logika funkcionisanja sistema ostaju manje-više nepromenjeni. Iako tzv. policentrični etatizam nije specifikum ovih društava (kao što se moglo videti, on je neizbežan pratilac gotovo svih reformskih procesa u socijalističkim zemljama), njegove posledice su u njima najsloženije. Savremena praksa govori da su lokalne političke elite sposobne da učvrste svoju poljuljanu poziciju prenoseći težište političke mobilizacije s revolucionarnog na nacionalni teren. Time na mesto tradicionalnih revolucionarnih ideala i motiva dolaze nacionalni simboli i motivi, dok se stvarni problemi reformi i strukturne transformacije ovih društava potiskuju na marginu. Iako nacionalna mobilizacija ponekad može biti i sredstvo za sprovođenje reformskih ciljeva, kao što je to bio slučaj u Kini²⁴ i nekim drugim socijalističkim zemljama, njen cilj je najčešće konzervacija postojeće strukture sistema. Najteža posledica „policentričnog etatizma” u višenacionalnim zajednicama sastoji se u tome što se nacionalna mobilizacija vrši protiv pripadnika drugih nacija i centralnih vlasti, čime se izaziva politička kriza s neizvesnim ishodom. Kriza međunacionalnih odnosa (vidljiva u Jugoslaviji, Sovjetskom Savezu i, delimično, u NR Kini /Tibet/) povratno deluje na zaoštavanje privredne i socijalne krize jer se zbog suprotstavljenih interesa i politika nacionalnih političkih rukovodstava usporava ili, čak, blokira njihovo rešavanje.

Političkoj mobilizaciji na nacionalnoj osnovi pogoduje to što u okvirima klasičnih državno-socijalističkih političkih si-

²⁴ Na primer, u uvodnom referatu na 13. kongresu Komunističke partije Kine Zhao Ziyang je rekao: „Mi moramo biti svesni da su pred nama dug put i još složeniji zadaci. Mi smo, još uvek na niskom razvojnem stupnju zbog toga što smo izgubili mnogo vremena pre nego što smo počeli da rešavamo problem. Današnji svet karakteriše brza revolucija u tehnologiji, sve intenzivnije nadmetanje na tržištu i promenljiva politička situacija. Mi smo suočeni s izuzetnim i neodložnim izazovima. Ukoliko to ne bismo shvatili i udvostručili naše napore, naša zemlja i naš narod mogu još dublje zaostati, a Kina neće biti u stanju da zauzme ono mesto koje joj po pravu pripada u svetu. Istorija zahteva da naša generacija i nekoliko narednih generacija Kineza – članovi Komunističke partije, pre svega – ustanu, ujedine se i učine sve što mogu da odgovore izazovu” („13th National Congress of the Communist Party of China, isto.).

stema politički subjekt nije građanin–pojedinač, već kolektiv (klasa, radni kolektiv, lokalna zajednica, nacija itd.). Stoga se problem političkih reformi u višenacionalnim socijalističkim društvima bitno ne razlikuje od reformi u nacionalno homogenim društvima, jer je i u jednom i u drugom slučaju logični pravac promena u izgradnji modernog pluralističkog sistema prenošenja političkog subjektiviteta sa kolektiva na pojedinca–građanina. U tom pogledu nacionalna pripadnost može biti samo jedan od značajnih, ali ni u kom slučaju jedini aspekt političkog subjektiviteta i delovanja pojedinca. Politički sistem ovakvih društava, međutim, mora uvažavati i izražavati njihovu višenacionalnu strukturu, što znači da se u više elemenata mora razlikovati (federativno uređenje, višedomni parlament itd.). Problem, međutim, nije isključivo politički, već i ekonomski, budući da ekonomske integrativne sile u socijalističkim društvima iz poznatih razloga nisu ni približno snažne kao u federacijama koje počivaju na zrelih tržišnim privredama. Stoga nije realno očekivati da se rešenje međunacionalnih odnosa može naći isključivo na političkom planu – tek izgradnjom konzistentne tržišne privrede moguće je razviti snažne ekonomske integrativne veze koje će delovati uporedo s institucijama političkog sistema.

Ukratko, politički pluralizam u socijalističkim društvima dobija svoj izraz u različitim oblicima: „nepartijskom pluralizmu”, unutarpartijskom i višepartijskom pluralizmu, ideološkom pluralizmu, nacionalnom pluralizmu, sindikalnom pluralizmu itd. Ono što u novonastaloj političkoj situaciji naročito privlači pažnju jeste činjenica da se podele i sporovi odvijaju pred očima javnosti, što znači da polako nestaje jedno od karakterističnih obeležja političkog sistema državnog socijalizma – tzv. „zatvoreni komunikacioni sistem” – koji je sve političke i ideološke sporove ograničavao na najuže krugove vladajuće partije, emitujući u javnost samo šifrovane poruke (jedan od najupečatljivijih primera ove vrste je tzv. antikonfučijanska kampanja u Komunističkoj partiji Kine početkom sedamdesetih godina), što zamenjuje ono što je u Sovjetskom Savezu označeno pojmom „glasnosti”. Drugo karakteristično obeležje su zameci institucionalizacije različitih interesnih i političkih grupacija i to ne samo u okvirima pojedinih grupacija unutar vladajuće partije ili novostvorenih političkih pokreta

i partija, nego i u okvirima parlamentarnog sistema. Tipičan primer te vrste je nedavno stvaranje grupacije deputata u Vrhovnom sovjetu SSSR, okupljene oko Borisa Jeljcina i drugih radikalnih zagovornika „perestrojke”.

Konačno, valjalo bi ukazati da je iz ove analize morao izostati veoma složen kompleks međunarodnih aspekata promena u socijalističkim zemljama, koje su za vrlo kratko vreme izmenile političku kartu Evrope i čitavu posleratnu strukturu odnosa Istok–Zapad, otvarajući mnogobrojne dileme i pitanja s kojima će se čitav svet suočavati u narednim godinama.

S U M M A R Y

CHANGES IN THE SOCIALIST COUNTRIES: CONTENTS AND PROSPECTS

The wave of changes which swept over the countries of Eastern Europe late in 1989 did much to change the political map of the „Old Continent”. What at first seemed to be merely another attempt to reform state socialism soon acquired the form of radical changes within the entire social, economic and political system of most of the socialist countries with far-reaching consequences in overall international relations. Particularly noteworthy is the fact that the system which has been functioning without interruption throughout Eastern Europe ever since the World War II collapsed in a mere four months, thus altering the existing structure of East–West relations. There is no doubt that these processes will be the subject of exhaustive research during the years ahead. Preliminary analyses already indicate that despite undoubted differences they have at least five essential points in common: structural crisis of state socialism, prevalence of market and pluralistic orientation of reforms, „domino effect” of reforms, structural crisis of these societies and introduction of economic and political pluralism. All these lead to certain conclusions regarding the character of relations between the economic, social, political and ideological spheres in the socialist societies, the possible contents and directions of economic and political changes, their interdependence and their potentials and limitations.

R É S U M É

LES CONTENUS ET LES PERSPECTIVES DES CHANGEMENTS DANS LES PAYS SOCIALISTES

La vague des changements qui, fin 1989, a touché les pays de l'Est a grandement changé la carte politique du „vieux continent”. Ce qui au départ ne semble être qu'une nouvelle tentative dans la série des réformes du

socialisme d'Etat s'est vite transformé en changements déchirants de l'ensemble des systèmes sociale, économique et politique de la majeure partie des pays socialistes influençant fortement l'ensemble des relations internationales. Saute aux yeux surtout le fait que le système qui depuis la seconde guerre mondiale avait fonctionné sans cesse tout le long de l'Europe de l'Est s'est trouvé rien qu'en quatre mois en proie au colapsus apportant ainsi des changements dans l'actuelle structure des rapports entre l'Est et l'Ouest. Bien que ces processus soient de nature à servir d'objet de recherches approfondies dans les années à venir, les toutes premières analyses faites indiquent que, en dépit des différences incontestables, ces processus présentent au moins quelques points communs: la crise de structure du socialisme d'Etat, le prédominance de l'orientation vers l'économie de marché et le pluralisme, l'instauration du pluralisme économique et politique. Cela donne lieu à des conclusions concernant le caractère des rapports entre les sphères économique, sociale et politique des sociétés socialistes, relatives aux contenus et axes possibles des changements économiques et politiques, leur interdépendance, leur portée et leurs limites.

Р Е З Ю М Е

СОДЕРЖАНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕФОРМ В СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ СТРАНАХ

Волна изменений, охватившая под конец 1989 года восточноевропейские страны, во многом изменила политическую картину „старого континента“. То, что в начале казалось только еще одной попыткой в ряде попыток реформы государственного социализма, вскоре превратилось в глубокие изменения совокупной экономической и политической системы большинства социалистических стран, с далеко идущими последствиями для совокупных международных отношений. Особое внимание привлекает факт, что система, непрерывно функционировавшая повсюду в Восточной Европе после второй мировой войны, в течение всего четырех месяцев пережила коллапс, меняя таким образом структуру отношений Восток – Запад. Хотя настоящие процессы будут предметом исчерпывающих исследований в очередном периоде, однако, уже предварительные анализы указывают на то, что между ними, вопреки несомненным различиям, существует не менее пяти точек соприкосновения: структурный кризис государственного социализма, перевес рыночной и плюралистической ориентации изменений, „домино-эффект“ реформ, структурный кризис этих обществ и введение экономического и политического плюрализма. Это ведет к определенным выводам о характере отношений между экономической, социальной и политической сферами в социалистических обществах, возможных содержаниях экономических и политических изменений, их взаимозависимости, а также о их возможностях и ограничениях.

Sudbina realsocijalizma

Potpukovnik prof. dr *MIROSLAV HADŽIĆ*

Članak je pokušaj teorijske analize temeljnih uzroka i suštine aktuelnih političkih gibanja i promena u zemljama Istočne Evrope. Autor polazi od stava da su rečene promene reaktuelizovala temeljna pitanja socijalizma, te da se danas ispoljavaju sledećim teorijskim i političkim dilemama (a) da li se radi o krizi ili krahu socijalizma ili realsocijalizma, (b) koji su osnovni uzroci krize odnosno kraha (real)socijalizma i (c) da li je moguća revitalizacija i demokratska transformacija socijalizma odnosno realsocijalizma. Registrovanjem relevantnih teorijskih i političkih pristupa krizi (krahu) realsocijalizma, autor sažeto raspravlja i daje svoja određenja pojmova kriza i krah. U tom sklopu iznosi pretpostavku da se radi o krahu realsocijalizma u zemljama Istočne Evrope, te da je, sem pri retrogradnoj intervenciji, nemoguća njegova sistemska i politička obnova.

Težišni deo rada zahvata diskusiju o uzrocima i suštini kraha realsocijalizma. Dokazujući da su, zatečeni i novostvoreni društveno-istorijski uslovi imali sekundarni uticaj, autor ključne razloge kraha nalazi u društvenom biću boljševičke partije i njenom konceptu, odnosno praktikovanju socijalizma. Nedemokratski karakter unutarpartijskih odnosa, izražen centralizmom i raspodelom moći u korist rukovodstva, svoje krajnje negativne reperkusije je ispoljio nametanjem principa partijskog organizovanja društvu i njegovom sistemu. U takvim uslovima i partijski koncept socijalizma postaje insuficijentan iz dva osnovna razloga: prvo, zbog mišljenja da je partijska volja za socijalizmom dovoljni i ključni generator socijalizma i, drugo, zbog svodenja socijalizma na antikapitalizam, što, u krajnjoj instanci, završava u aistorijskom praktikovanju realsocijalizma.

Društveni procesi u istočnoevropskim zemljama se danas nalaze u centru naučne, političke, novinarske i laičke pažnje, a razumevaju i tumače na različite načine. Različito ih tumače ne samo njihovi akteri, već i posmatrači. Većina tumačenja je, pak određena političkom i ideološkom pozicijom interpretatora, ali i njegovim interesima, potrebama i ciljevima. Konkretni događaji i procesi se i (zlo)upotrebljavaju na brojne načine. Pripisuju im se različita istorijska, politička, kulturna

i ideološka značenja. Ruše se jedne, a pothranjuju i proizvode druge političke i ideološke predrasude. Sve to otežava objektivno saznavanje i razumevanje događaja u zemljama Istočne Evrope. Dakako, na tok i domet spoznaja primarno utiču karakter, dinamika i intenzitet promena koje se odvijaju. Događaji se sustižu, prepliću i smenjuju takvim tempom i u toliko različitih varijanti da je svako uopštavanje, a posebno prognoziranje, uslovno i rizično.

Mada se radi o različitim zemljama, *zajedničko im je da je njihov dosadašnji razvoj presudno bio određen realsocijalističkom koncepcijom i praksom tzv. izgradnje socijalizma*.¹ Utoliko je i društvena kriza u njima sažeti i istovremeni izraz njihove prošlosti, sadašnjosti i, očigledno bivše, budućnosti. Shodno tome postaje jasno da bez analize sve tri, vremenske i sadržinske, dimenzije „izgradnje socijalizma” u tim zemljama nema valjanog razumevanja tekućih procesa. Sve to govori o postojanju zajedničkih obeležja, uzroka, suštine i posledica krize u njima.² Međutim, sličnosti u krizi, sažete krahom „realnog socijalizma”, ne znače i sličnosti u njenom razrešavanju. Procena smera i dometa aktuelnih procesa moguća je jedino na osnovu analize konkretne, društvene i političke, situacije u svakoj od ovih zemalja.

Najmanji zajednički imenitelj raznosmernih procesa, pokrenutih krizom jeste da su građani i novi politički subjekti (novonastale partije i organizacije) *prvo* doveli u pitanje socijalističnost svojih društava odnosno vlast komunističkih partija u njima. Čime je između ostalog, u većini ovih zemalja narušena, pa i ukinuta, nominalna politička saglasnost društva o socijalističkom karakteru, sadržaju i smeru dosadašnjeg razvoja.³ Tako se suočavamo sa paradoksom da je jedan od proizvoda dosadašnje „socijalističke izgradnje” ovih zemalja većinska politička volja društva (građana) za ukidanjem njihove

¹ Pojam „realni socijalizam” je relativno noviji i nastao je u sovjetskoj literaturi u toku razrade tzv. teorije o specifičnostima u ostvarivanju opštih zakonitosti i, iz nje nastalog, pokušaja da se „izgradnja socijalizma” u „socijalističkoj zajednici” imenuje i odredi kao jedino postojeći – realni socijalizam. U tekstu ćemo ga upotrebljavati kao oznaku za celokupnu socijalističku istoriju istočnoevropskih zemalja, te ćemo ga tretirati kao sinonim sa pojmovima „boljševizam” i „staljinizam”.

² Šire o tome vidi: Žarko Puhovski *Povijest socijalističke realizacije društva*, Naše teme br. 12/84, Zagreb, str. 2944 – 2952.

³ O načinu nastanka „organizovanog konsenzusa” i „istorijskog kompromisa između režima i naroda” vidi: Viktor Zaslavski, *Neostaljinistička država*, Naprijed, Zagreb, 1985, str. 135.

vih socijalističkih sadržaja i obeležja. Mađutim, paradoks je samo prividan. U stvari, radi se o tome da većina građana više nije spremna da to što se nazivalo (real)socijalizmom, a čije ekonomske, političke, kulturne itd. posledice sada snosi, prihvati i kao svoju budućnost.

Brojne razlike nesaglasnosti i sporovi u razumevanju i tumačenju procesa u zemljama Istočne Evrope najčešće se ispoljavaju u sferi nauke i politike. Za dokazivanje svojih stavova upotrebljavaju se različiti i raznovrsni argumenti. Primetna je njihova znatna određenost vrednosnim i ideologijskim sudovima. Zbog svega toga, naučne i političke dileme odnosno odgovori imaju nejednaku vrednost. Zato je, a radi izbegavanja nesporazuma, *nužno stvoriti popis ključnih teorijskih i političkih dilema, a na osnovu toga i početnih odgovora čiju ćemo valjanost daljim tekstom proveravati.*

Presudne razlike među analitičarima nastaju povodom razumevanja *uzroka, suštine, posledica i smera* tekućih društveno-političkih kretanja i reformi u zemljama (bivše) „socijalističke zajednice”. Ključne tačke razlika odnosno saglasnosti, pre svega u političkim analizama, nastaju oko odgovora na sledeća pitanja: (1) *da li se radi o krizi ili krahu socijalizma ili samo realsocijalizma;* (2) *koji su osnovni uzroci krize odnosno kraha (real)socijalizma, i* (3) *da li tekuće i projektovane reforme znače napuštanje ili istorijsku obnovu i transformaciju (real)socijalizma.* U osnovi rečenih pitanja nalazi se ključni teorijski problem, iskazan dilemom: *šta je socijalizam i kako je, odnosno da li je uopšte moguć?* Po tom osnovu se i uspostavljaju dva opšta, međusobno suprotstavljena, pristupa socijalizmu i njegovim postojećim oblicima.

KRIZA ILI KRAH (REAL)SOCIJALIZMA?

Pojednostavljeno govoreći, *prvi pristup*⁴ socijalizam tretira kao istorijsku slučajnost nastalu, pre svega, nasilnom intervencijom socijalističkih snaga (komunističkih partija) u istorijski i društveni tok. Za razliku od ovog, suština *drugog pristupa* je u shvatanju socijalizma kao istorijske nužnosti i/ili

⁴ Uporedi: Vučina Vasović, *Savremeni politički sistemi*, Naučna knjiga, Beograd, 1987, str. 180.

moćnosti⁵ revolucionarne izmene građanskog društva političkim delovanjem radničke klase i njene (partijske) avangarde u savezu sa drugim socijalnim slojevima i klasama. Zato zastupnici prvog, odnosno drugog pristupa i tekuće procese u istočnoevropskim zemljama razumeju i tumače spram svojih polazišta, i u analizama tragaju za argumentima koji će potvrditi njihove polazne stavove. U skladu s tim, daju i različite, politikom posredovane, odgovore na, pomenuta, ključna pitanja.

Zajedničko obeležje, različito nijansiranim i naglašenim, procenama, pripadnim po našoj uslovnoj podeli prvom pristupu, jeste stav da se radi o *istorijskom krah*u socijalizma odnosno komunizma. Pri tom se debakl „realnog socijalizma” uzima kao krunski argument u dokazivanju istorijske neutemeljenosti i neostvarljivosti ideje i projekta socijalizma. Iz toga sledi i tvrdnja o nemogućnosti obnove, transformacije i revitalizacije socijalizma i njegovih snaga. Sledstveno tome, mogućnosti izlaza iz društvene krize istočnoevropskih zemalja vide se u preuzimanju modela građanskog društva. U prilog ovim tvrdnjama ide stvarna situacija u zemljama Istočne Evrope i političko-programatsko usmerenje novostvorenih političkih partija u njima. Zato se i sporenje sa ovim stajalištima više ne može obavljati tradicionalnim ideološkim sredstvima.

U okviru drugog pristupa, takođe razuđenog i raznovrsnog, uspostavljaju se dva, prvenstveno politička, a neretko i ideološka, pola tumačenja i reagovanja na krizu. Nosioci tih tumačenja se regrutuju iz redova dosadašnjih vladajućih partija i najopštije shvaćenih levih snaga. Tačka načelne saglasnosti im je ocena da je na delu kriza, pa i krah, „realnog socijalizma”. Razlike nastaju u proceni uzroka i suštine krize (krah) odnosno mogućnosti, vrste, dubine i smera reformskog zahvata u postojeći socijalizam.

Na jednom polu se nalaze tzv. reformske i demokratske snage, koje polaze od ocene da se radi o „*krah*u boljševičkog koncepta i prakse „realnog socijalizma” nastalog unutrašnjim

⁵ U socijalističkom pokretu su prve nesuglasice, sukobi i rasepi i počeli povodom dileme da li je socijalizam istorijska nužnost (fatalnost) ili mogućnost, povodom čega su onda nastala i različita shvatanja socijalizma. Na tim osnovama je, a povodom reakcija na konkretnu krizu kapitalizma prvih decenija 20. veka, i nastao rasep na socijaldemokratsko i komunističko krilo, koji su zastupali bitno različite koncepcije socijalizma. – Šire o tome: Branko Pribičević, *Socijalizam – svetski proces*, Savremena administracija, Beograd, 1982, str. 111–115.

razlozima. Razlozi su, po tim mišljenjima, sažeto izraženi, u trajnoj nesposobnosti stvorenih sistema da obezbede ekonomski, demokratski i socijalistički razvoj svojih društava. Stojeći na stanovištu da je taj model istorijski istrošen, reformske snage tragaju za novim vizijama i projektima socijalizma. Različito ih imenuju i sadržinski popunjavaju. Najčešće su u opticaju razne varijante spajanja socijalizma i demokratije. Zajedničko većini tih programa je zalaganje za radikalne nominalno prosocijalističke, reforme postojećih sistema i društava primenom univerzalnih i civilizacijskih ekonomskih, političkih, kulturnih i duhovnih vrednosti.

Na drugom polu su nosioci procena da se, u krajnjoj liniji, *radi o svetskoj antikomunističkoj zaveri*⁶. Oni priznaju krizu, a delimično i krah, realnog socijalizma, kao i relativnu autonomnost unutrašnjih uzroka i razloga. Međutim lančani pad većine realsocijalističkih režima tumače kao realizaciju davno napisanog antikomunističkog scenarija iza koga stoje snage kapitalizma.⁷ Dodatne dokaze za to nalaze i u, navodnoj, prokapitalističkoj suštini demokratsosocijalističkih reformskih projekata.⁸ Iz toga se onda izvlači i postavlja ideološka dilema: *da li se radi o reformisanju radi daljeg razvoja socijalizma/komunizma ili o vraćanju u kapitalizam*. Pod pritiskom krize, ove interprete, ne mogu osporiti nužnost radikalnih reformi, ali ih žele ograničiti i selektivno primenjivati. Što je još važnije, i iz reformskih koncepcija koje deklarativno podržavaju oni ne žele izvesti sve i krajnje, ekonomske, političke i ideološke, konsekvence. Razlozi tome su, pre svega, u neprihvatanju, odnosno pokušaju odlaganja i preusmeravanja, započete redistribucije monopolske političke moći.

Zastupnici ovog stanovišta (i svojih interesa) gube iz vida da (p)ostanak socijalizma nije stvar njihove slobodne političke

⁶ Koliko god se ne može negirati ekonomsko, političko i vojno delovanje svetskog kapitala protiv realsocijalističkih zemalja, što se u ideološkoj verziji zove antikomunizmom, toliko se tim razlozima ne može objasniti krah ovih sistema i eruptivni „antikomunizam” njihovih građana u tekućim događajima. Uostalom, komunističke partije i njihove države u „socijalističkoj zajednici” su decenijama proklamovale borbu protiv svetskog kapitalističkog sistema i to proglašavale za jedan od ključnih ciljeva svog delovanja; uporedi Program KPSS, IMPR, Beograd, 1973, str. 5.

⁷ Slično stanovište delimično je zastupao i prof. dr Momir Stojković na sednici Političkog aktiva Beogradskog univerziteta; uporedi: *Politika*, 11. 01. 1989, str. 7.

⁸ U boljševičkoj ortodoksiji se za diskvalifikaciju ovih reformskih projekata upotrebljava i tvrdnja da se radi o socijaldemokratizaciji komunističkih partija i komunističkog projekta, pri čemu se socijaldemokratiji daje negativni predznak.

volje. Ne žele da se suoče sa činjenicama da je u trenutku kad su *iscrpili svoje snage i društveno strpljenje* nužno došlo do *jednokratnog sloma vladajućih režima*.⁹ Utoliko, u ovim društvima *prvo pitanje nije da li, kako, koliko i kakvog socijalizma, već kako* izaći iz katastrofalnog ekonomskog i političkog nasleđa „realsocijalizma”. U višenacionalnim društvima na dnevnom redu je i problem *državnog* opstanka u sadašnjim granicama i na dosadašnjem ustrojstvu.

Naznačavanje preovlađujućih, mada pojednostavljeno prikazivanih, političkih pristupa ima za svrhu skiciranje nekih elemenata političke, ideološke i duhovne klime nastale tekućim procesima u istočnoevropskim zemljama. U takvim uslovima do, bar početnih, odgovora na brojne teorijske i političke dileme se može doći tek analizom uzroka i suštine tekućih procesa u ovim zemljama.

Pretpostavka nameravane analize je sadržajno i pojmovno određenje *suštine krize odnosno kraha i njihovog međusobnog odnosa*.

Teorijski posmatrano¹⁰, kriza je ideološki i vrednosno neutralan pojam. Njime se izražava *trenutak zaoštavanja društvenih* (ekonomskih, socijalnih, političkih i drugih) *protivrečnosti koje se u postojećim* (konceptijskim, sistemskim i političkim), *okvirima ne mogu delatno razrešiti*. Kriza je, istovremeno, i rezultatni proizvod istorijskog nasleđa, prethodnog razvoja konkretnog društva i delovanja vladajućih snaga u njemu. Figurativno rečeno, kriza je momenat kada istorija društvu i njegovim (političkim) subjektima ispostavlja račun za prethodno i sadašnje delovanje. Upućuje na, i zahteva ih, promene u društvenim odnosima, društvenoj organizaciji, a pre svega društvenoj proizvodnji. Od karaktera krize zavise dubina i opseg nužnih i mogućih reformi. Međutim, svaka kriza otvara načelno mogućnost i za *progresivne* i za *regresivne* reforme. Karakter i smer reformskih odgovora na krizu presudno zavise od odnosa političkih snaga i načina raspodele političke moći u jednom društvu. Činjenica da kriza

⁹ Podsećamo da scenario nije bio svuda isti – od „baršunaste revolucije” u Čehoslovačkoj, preko „dvorskog puča” u partiji i državi, potpomognutog i zahtevanog od građana i opozicije, u Bugarskoj, rušenje Berlinskog zida i Honekera u NDR do „krvave revolucije” u Rumuniji;

¹⁰ Detaljnije o različitim koncepcijama krize vidi: Ljubomir Tadić, *Nauka o politici*, Rad, Beograd, 1988, str. 122–129.

otvara mogućnost i regresivnim rešenjima ukazuje na to da vladajuće snage u konkretnom društvu i dalje imaju dovoljno političke (i društvene) moći pomoću koje mogu trenutno suzbiti i odložiti progresivne promene.

Za razliku od toga, krah jednog društvenog (i političkog) koncepta i sistema znači da su vladajuće snage u njemu uglavnom iscrpele unutrašnje rezerve sopstvenog održanja na vlasti. Odnosno, da bez upotrebe sile protiv većine (nezadovoljnih) građana, pa ni tad,¹¹ više ne mogu opstati na vlasti i zaustaviti reformisanje društva. To znači, *krah je krajnja posledica dugotrajne i duboke krize vladajućih društvenih odnosa i na njima nastalih ekonomskih i političkih rešenja*. Drugim rečima, krah je znak da su u društvu počele da deluju sve i krajnje negativne posledice dotadašnjeg ekonomskog i političkog razvoja. U takvim uslovima i svi pokušaji odlaganja radikalnih izmena prividnim reformama osuđeni su na neuspah. Krah, kao do krajnosti radikalizovana kriza, pozitivno može biti razrešen isto tako samo radikalnim delovanjem. Utoliko, *krah sistema ne znači i propast jednog društva, već nagoveštava i osvešćuje nemogućnost njegovog razvoja u zatečenim političkim i sistemskim okvirima*. U takvoj situaciji, na scenu stupaju raznovrsne političke i društvene snage, kao zastupnici i realizatori različitih scenarija razrešenja kraha vladajućeg sistema (poretka). Dakako da tad i vladajuće snage pokušavaju ubrzano da se transformišu i prilagode novim uslovima i zahtevima zarad očuvanja ako ne dotadašnjeg monopola ono bar bitnog uticaja na dalji tok političkih događaja.

Polazeći od ponuđenih određenja, a na osnovu tekućih političkih gibanja i promena, možemo konstatovati da su dosadašnji koncept i praksa socijalizma u istočnoevropskim zemljama doživeli krah. Dalje, da je taj *krah krajnji i rezultantni proizvod interakcijske sprege nasleđenih, zatečenih i proizvedenih društvenih okolnosti i načina projektovanja i ostvarivanja socijalizma u njima vladajućih komunističkih partija*. To znači, dugotrajna, prikrivena i javna kriza realsocijalizma izvedena je u tim društvima do krajnjih konsekvenci i sa svim posledicama. Drugim rečima, dosadašnje vladajuće snage su iscrpele legalne ekonomske i političke mogućnosti obnavljanja svojih sistema, a time i izvora svoje vlasti. Zato se sa velikom

¹¹ Decembarški događaji u Rumuniji to najbolje potvrđuju.

verovatnoćom može tvrditi da u istočnoevropskim zemljama, uključujući i Sovjetski Savez u kome se krah još odvija u okvirima krize,¹² realsocijalizam više nije moguć. Dakako, to važi samo pod pretpostavkom dokidanja mogućnosti unutrašnje konzervativne intervencije i primene sile. Argumenti za ovu pretpostavku se nalaze u načinu nastanka, razvoja i dosadašnje samoproizvodnje realsocijalističkih društava, odnosno vladajućih snaga u njima.

Da bi se mogli razumeti (aktuelni društveni i politički) događaji u istočnoevropskim zemljama, nužno je imati u vidu jedan od ključnih *mehanizama* dosadašnjeg *samoodržanja realsocijalizma*. Taj mehanizam se sastojao od *međusobno povezanih i uslovljenih unutrašnjih i spoljašnjih poluga vojno-političke moći*. Mada je realsocijalizam, u izvornom obliku kao staljinizam izvezen iz SSSR u ostale zemlje, on se tamo vro brzo ukorenio. Revolucijom „odozgo” stvorio je sebi ekonomske, političke i sistemske, a vremenom i socijalne, pretpostavke. Uz sve to *ključnu unutrašnju polugu*, odnosno *garanciju*, samoreprodukcije realsocijalizma u njima, predstavljao je *represivni aparat*.

Međutim, posleratna istorija realsocijalizma pokazuje da su izvori neograničene moći ovog aparata, ipak, bili spoljni. Naime, stvaranjem Saveta za uzajamnu ekonomsku pomoć (SEV) i Varšavskog ugovora (VU) odnosno „socijalističke zajednice” nacionalne države su uključene u „svetski socijalistički sistem” sa SSSR-om (na čelu). Time je sužen suverenitet zemalja-članica i, u ime opštih interesa socijalizma, podređen državnim interesima Sovjetskog Saveza. Materijalizacijom hegemonije stvorena je *međudržavna interesna sprega vladajućih elita* u kojoj je opstanak jedne (bio) preduslov opstanka svih i obrnuto. Da je to tako potvrđuju i činjenice da su svi dosadašnji reformski, tendencijski radikalni, procesi i pokreti u ovim zemljama prekinuti nasilnom akcijom „zajednice”. Različiti su bili samo izvršioци: 1956. u Mađarskoj su to bile jedinice Sovjetske armije, a u Poljskoj 1956. i 1981.¹³ to je rešeno unutrašnjom vojnom intervencijom, ali pod pritiskom

¹² Želi se reći da i pored očiglednog kraha realsocijalizma u njemu, reformska moć i njene poluge su za sada pod kontrolom KPSS odnosno snaga „perestrojke”, te se to razlikuje od načina sloma u drugim zemljama „socijalističke zajednice”.

¹³ O tome šire: *Poljska, radnički pokret, socijalizam, Međunarodni radnički pokret*, br. 2/82.

i uz podršku "bratskih partija", da bi u Čehoslovačkoj 1968. kolektivno intervenisale članice (bez Rumunije) Varšavskog ugovora.¹⁴ Tako su tokovi i sudbina real socijalizma, a u stvari građana i društva, u istočnoevropskim zemljama direktno zavisili od interesa i moći „čelne" države i partije. Sa tog stanovišta je lako otkriti da su spoljašnje poluge represivne moći bile *prvi i neophodan preduslov opstanka* „svetskog sistema" real socijalizma. Istovremeno, jednom uspostavljeni internacionalni sistem kolektivne proizvodnje i zaštite real socijalizma povratno je postao značajan faktor stabilnosti poretka u Sovjetskom Savezu.¹⁵

Visok stepen zavisnosti istočnoevropskih zemalja od stanja u Sovjetskom Savezu potvrđen je i najnovijim događajima. Osnovano se može tvrditi da su *nastajanje i početno realizovanje perestrojke*¹⁶ bili inicijalni momenti javnog zaoštavanja temeljne krize real socijalizma i početak njegovog kraja. Naime, dugo godina zaoštavane protivrečnosti, nagomilavani problemi i odlaganja njihovog rešavanja u svim sferama života bili su ušli u svoju angtagonističku fazu. Kriza je postala temeljna i celovita. Manifestovala se u ekonomiji, politici, moralu itd. Zahvatila je celo društvo – od države i partije do građanina. Sve više je postajala i egzistencijalna. Kriza *izneverenih očekivanja građana*¹⁷ pretočila se u *krizu legitimacije* vladajućih partija i poredaka. Prvi masovni oblici javnog ispoljavanja nezadovoljstva su motivisani ekonomskim razlozima. Ali, vrlo brzo počinju da dominiraju politički razlozi. Od zahteva za demokratskim reformama još brže se stiglo i do zahteva za korenitim promenama društvenog ustrojstva. Socijalizam se, građanima iskustveno poznat jedino u boljševičkoj izvedbi, reflektovao kao osnovni uzrok društvene krize i kraha, stoga je logično sledilo i njegovo masovno odbacivanje. Uz sve razlike u načinu nastanka, institucionalizaciji i razvoju real socijalizma u istočnoevropskim zemljama, postoje brojne

¹⁴ O tome vidi: Vojin Dimitrijević, *Zbivanja u Čehoslovačkoj i međunarodno pravo*, Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, br. 3/68.

¹⁵ Uopredi: Nikola Vojnović, *Unutrašnji procesi u SSSR i odnosi između socijalističkih zemalja*, Međunarodni radnički pokret, br. 5–6/68.

¹⁶ O nužnosti i nastanku „perestrojke" vidi: Sava Živanov, *Izvori, pravci i mogućnosti reformi*, Gledišta, br. 1–2/87, str. 5–15.

¹⁷ O tome i ostalim aspektima i karakteristikama krize real socijalizma vidi: Branko Pribičević, *Socijalističke zemlje – kriza sistema i reforme, Stanje i novije tendencije u savremenom socijalizmu*, IMPP, Beograd, 1989, str. 26–45.

sličnosti u društvenim pretpostavkama, političkim rešenjima i produktima. Rečene sličnosti su, opet, u većoj ili manjoj meri, saglasne sa zatečenim uslovima i delovanjem komunističkih partija u njima. Znači, analizom bića tih društava može se doći i do zajedničkih uzroka kraha njihove realsocijalističke istorije. Budući da sve grupe uzroka i činilaca kraha nisu istog ranga važnosti i dometa, postavlja se pitanje koji su *primarni i determinišući uzroci sloma*.

UZROCI KRIZE I KRAHA REALSOCIJALIZMA

Tragom tradicionalnog marksističkog intepretiranja istorije i paralelograma njenih silnica,¹⁸ mogli bismo ustvrditi da se u osnovi kraha nalaze ekonomske determinante, koje su, pak, bile određene zatečenim i novostvorenim društvenim uslovima. Međutim, bili bismo samo delimično i površno posmatrano u pravu.¹⁹ Naime, kriza realsocijalizma jeste izbila na površinu onog trenutka kada ti sistemi više nisu bili u stanju da obezbede ni, do tada uspostavljeni minimum ekonomske egzistencije građana i ekonomski minimum za sopstvenu reprodukciju. Međutim, kriza je prerasla u vidljiv krah onog trenutka *kada društvo i građani više nisu mogli da izdrže i nisu hteli da prihvate ekonomsku i političku cenu opstanka i dalje reprodukcije realsocijalističkog sistema*.²⁰ To znači da su, sa

¹⁸ Uporedi: pismo Fridriha Engelsa i J. Blohu, Karl Marks – Fridrih Engels, *Izabrana dela u dva toma, tom drugi*, Kultura, Beograd, 195, str. 475–477.

¹⁹ „Za nastanak i konačno postanak društvenog sistema koji ćemo zasad uvjetno nazvati staljinizmom bio je potreban stjecaj mnogih historijskih, objektivnih i subjektivnih okolnosti od kojih sam, mislim, naveo one najvažnije. Već samo iz razmatranja tih historijskih uvjeta i okolnosti moglo se veoma dobro vidjeti koliko je dinamika jednog historijskog procesa specifična i nepredvidiva u svim njenim konsekvencijama. Determinizam historije ne možemo objasniti ni makro – ni mikrokozmičkim zakonitostima, niti jednostavnim apliciranjem dijalektičkih 'zakona' na historiju, kao što veliki dio marksista komotno misli. Pa kad su poznate i gotovo sve važnije okolnosti, još uvijek ostaje prilična nepoznanica lična jednadžba glavnih historijskih aktera, njihove procjene nacionalnih i internacionalnih konstelacija, mogućnosti danog historijskog momenta, čemu ponajčešće ne prethode neke sustavnije i temeljnije znanstvene analize, nego se više radi o racionalno-intuitivnom sagledavanju i 'osećanju' jedne historijske 'pozicije'. Uporedi: Predrag Vranicki, *Marksizam i socijalizam*, Liber, Zagreb, 1979, str. 51.

²⁰ „Priroda i rešenje krize zavise od toga kakav sadržaj daju obe strane tom nepristajanju i toj nemoći. Budući da svaka vladajuća grupa nastoji da se održi na vlasti i nikada dobrovoljno ne predaje moć, ona objašnjava krizu po svome i nastoji da je prevlada zamenom starih, diskreditovanih i nedelotvornih metoda vladanja novim i prikladnijim. Za ovladane je, u trenucima krize, odlučujuće da prozru ovu mistifikaciju vladajuće grupe i da umeju da daju praktičan izraz svojoj odlučnosti da ne žele da budu ovladani ni starim ni novim metodama: jer neće da budu ovladani uopšte”. Uporedi: Karel Kosik, *„Dijalektika krize”*, Mladost, Beograd, 1983, str. 11.

produblavanjem krize, na površinu izbijali stvarni razlozi. A njih, očigledno, nije više (bilo) moguće objašnjavati trenutnim ekonomskim problemima, a još manje nepovoljnim, unutrašnjim i spoljašnjim, istorijskim uslovima u kojima se real socijalizam razvijao.

Istorijski jeste tačno da je realizacija boljševičkog projekta²¹ socijalizma u najvećem broju slučajeva počinjala u nepovoljnim društvenim uslovima, sa nedovoljnim ekonomskim, socijalnim, političkim i kulturnim pretpostavkama i u, uglavnom, nepovoljnim međunarodnim okolnostima. Znači, zatečeni društveni uslovi nisu pogodovali realizaciji boljševičkog projekta socijalizma. Ali, isto tako, nisu pogodovali ni drugim strategijama društvenog razvoja.²² *Postojeći uslovi su jednostavno otvarali različite mogućnosti, a izbor i rezultat su, u krajnjoj liniji, zavisili od projekta (pobedničkih) vladajućih političkih snaga i načina njegovog ostvarivanja.*

Sa ovog stanovišta je opravdano brojne uzroke i determinante krize i kraha real socijalizma razvrstati u dve osnovne grupe: primarne i sekundarne.

Prvu grupu čine faktori i uzroci proizašli iz zatečenih i proizvedenih društveno-istorijskih uslova, koji su direktno i indirektno, ali uvek posredovano, determinisali razvoj real socijalističkih društava. Utoliko, po našem mišljenju, imaju rang sekundarnih determinanti i uzroka.

Sa stanovišta pretpostavki i mogućnosti realizacije boljševičkog projekta socijalizma unutrašnji – zatečeni i novostvarani – uslovi jesu bili dominantni. Društva u kojima je došlo do „real socijalizma” se najčešće tretiraju kao relativno nerazvijena.²³ Pod tim se, pre svega, misli na nizak stepen ekonomskog

²¹ Uslovno bi se moglo govoriti i o projektima (množini), ali samo kao konkretnim modifikacijama izvornog – začetog Lenjinom a zaokruženog Staljinom i sankcionisanog Kominternom odnosno „socijalističkom zajednicom” – šire o tome: Branko Pribičević, *op. izvor*, str. 145–365.

²² O tome rečito govori nizak stepen ekonomskog i ukupnog razvoja ovih društava u predsocijalističkom periodu; o tome svedoči i kratkotrajnost februarske, buržoasko-demokratske, revolucije u carskoj Rusiji 1917. i neotpornost istočnoevropskih posleratnih poredaka na komunističko osvajanje vlasti.

²³ Već pomenuti izuzeci (Čehoslovačka, Poljska, Mađarska i DDR) samo potvrđuju pravilo, jer su „real socijalističkim” razvojem vrlo brzo ujednačeni sa ostalim istočnoevropskim zemljama u stepenu (ne)razvijenosti; treba napomenuti da većina karakteristika uslova koji slede u tekstu važi pre svega za SSSR ali njihovo poopštavanje ima opravdanja u činjenici da je u takvim uslovima i nastao boljševički koncept socijalizma koji je kasnije preko Kominterne i „socijalističke zajednice” nametnut (i prihvaćen) svim istočnoevropskim zemljama – videti, Draginja Arsić, *Društveno-ekonomski koreni staljinizma*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1972.

razvoja izražen nerazvijenim proizvodnim snagama, predindustrijskom odnosno ranoindustrijskom privrednom strukturom, niskom akumulativnom sposobnošću privrede itd.²⁴ Socijalno-klasna struktura ovih društava je bila nerazučena i arhaična. Socijalna i klasna diferencijacija nije dovršena – stare klase i slojevi, pripadni feudalnom društvu, bili su u raspadu, a novi, ranokapitalistički, tek u formiranju. Gro stanovništva su činili siromašni seljaci, dok je radnička klasa bila malobrojna.²⁵ Radilo se, uglavnom, o društvima politički oblikovanim po meri apsolutističkih i autoritarnih sistema, to će reći bez razvijene političke infrastrukture i demokratskih tradicija. Sledstveno tome i stepen kulturnog i duhovnog razvoja ovih društava bio je ispod civilizacijskog nivoa svoga vremena.²⁶ Nepovoljnu sliku su upotpunjavale i spoljašnje otežavajuće okolnosti. Od Oktobra pa do danas zemlje „realnog socijalizma”, odnosno vladajuće komunističke partije u njima, bile su stalno izložene raznim vrstama pritisaka svetskog kapitala. Menjali su se oblici, sredstva i okolnosti, ali su ciljevi ostali nepromenjeni.²⁷ Ukratko, realsocijalizam se od svog nastanka do danas razvijao u uslovima svetske dominacije kapitalizma, te time, i pored svih želja i proklamacija, objektivno nije mogao iskoraciiti iz okvira građanskog društva.

Dolaskom na vlast komunističkih partija zatečeni društveni uslovi u ovim zemljama nisu mogli biti, posebno ne odmah, promenjeni. I ne samo to, nego su ti uslovi ostali trajan, doduše posredan, ograničavajući faktor realizacije boljševičkog projekta socijalizma. Temeljne protivrečnosti nasleđene od starih sistema, usložene posledicama svetskih ratova – prvog u slučaju SSSR-a i drugog u slučaju zemalja tzv. narodne demokratije – pred vladajuće partije postavile su brojne probleme koji su zahtevali odgovarajuća rešenja. Karakter i kvalitet – političkih, ekonomskih i ostalih – rešenja jeste bio omeđen i uslovljen zatečenim okolnostima, ali je

²⁴ Podatke o stanju u carskoj Rusiji vidi: Đuzepe Bofa, *Povijest Sovjetskog Saveza*, Otokar Keršovani, Opatija, 1985, tom prvi, str. 11–21.

²⁵ Detaljnije podatke o tome vidi: Vučina Vasović *Savremeni politički sistemi*, op. izvor, str. 185–190.

²⁶ Procenat nepismenog stanovništva u Rusiji 1920. godine bio je veći nego u Francuskoj 1789, isto, str. 187.

²⁷ Podsećamo na građanski rat i spoljnu vojnu intervenciju, preko sanitarnog koridora i izolacije SSSR-a, fašističke agresije u drugom svetskom ratu, hladnoratovske i blokovske politike do korištenja svih mehanizama svetskog kapitalističkog – ekonomskog, finansijskog, naučnotehnološkog – monopola;

presudno zavisio od politike komunističkih partija. Ona je, pak, bila određena njihovim teorijsko-analitičkim i političkim odnosom prema konkretnim uslovima, odnosno stepenom uvažavanja zatečenog pri zasnivanju i realizaciji strategije i taktike tzv. izgradnje socijalizma.

Prema tome, uspešnost i valjanost boljševičkog projekta socijalizma direktno je zavisila od njegove saglasnosti sa zatečenim (nepovoljnim) društveno-istorijskim uslovima. Drugim rečima, *projekat je mogao biti uspešan samo ako je i ukoliko je, u skladu sa uslovima, bio sposoban da izgradi instrumente i mehanizme racionalne, efikasne i optimalne upotrebe postojećih materijalnih i ljudskih potencijala*. Da bi to mogao, projekat je morao da razradi, shodno proklamovanom socijalističko-komunističkom cilju, i specifična ekonomska i politička sredstva razvoja tih društava. Kraha realsocijalizma pokazuje da su ovaj projekat i njegovi protagonisti istorijski lom doživeli baš zbog nesaglasnosti svog političkog i ekonomskog instrumentarija sa stvarnošću. Dakle, *nepovoljni uslovi jesu bili otežavajuća okolnost ali, budući da su oni (bili) nezavisni od političke volje partije, jasno je da se razlozi kraha realsocijalizma moraju tražiti u suštini projekta i karakteristikama njegovih kreatora i realizatora*.

SUŠTINA KRAHA REALSOCIJALIZMA

Budući da su boljševici u SSSR-u 1917. uspeli da iskoriste istorijski im otvorenu mogućnost za osvajanje vlasti, dalji razvoj društva je direktno zavisio od njihove strategije. U zemljama tzv. narodne demokratije, nakon dolaska na vlast komunističkih partija,²⁸ u čemu su ključnu ulogu imali Crvena armija, odnosno strategijski interesi SSSR-a, društveni razvoj je, takođe, bio određen boljševičkim konceptom. A njegova *suština je, između ostalog, i u ukidanju relativne autonomije ekonomske i svih ostalih sfera i apsolutnoj dominaciji politike odnosno političke volje komunističke partije*.²⁹ Iz toga je sledio

²⁸ Podatke o načinu nastanka evropskih socijalističkih država članica SEV-a vidi kod: Radovan Vukadinović, *Odnosi među evropskim socijalističkim državama*, Školska knjiga, Zagreb, 1970, str. 12–25.

²⁹ „Osnovno načelo sovjetskog tipa dominacije i ujedno jedino koje je u praksi dosledno ostvareno u svim razdobljima sovjetske istorije jeste načelo vodeće uloge partije...”

i radikalni obrt u međusobnom odnosu determinanti društvenog ustrojstva i razvoja. Dakako, to ne znači da jednom uspostavljena ekonomska struktura i svojinski (proizvodni) odnos nisu povratno određivali politiku i ograničavali joj apsolutnu autonomiju.³⁰ I pored toga, u ovim zemljama ekonomski (svojinski) odnos nikad nije postao temeljni odnos koji, naravno posredovano, determiniše političku i duhovnu organizaciju društva, već obratno. Politički (ideološki) odnos je temelj spram koga se oblikuje celokupno društvo, čija se funkcionalnost i efikasnost mere političkim i ideološkim kriterijumima.³¹ Svrha sistema, u krajnjoj instanci, nije ekonomska proizvodnja i ukupni razvoj društva i pojedinca, već proizvodnja viška političke moći.³² Drugim rečima, sistem, tj. nosioci vlasti u njemu (komunističke partije i njihove elite), postaju u krajnjoj instanci sami sebi svrha.

Zato se i može osnovano tvrditi da aktuelni krah realsocijalizma nije krajnji produkt, u Marksovom smislu, ekonomskog determinizma, već da je *ekonomski krah jedan od krajnjih produkata političke i ideološke naddeterminisanosti celine društvene reprodukcije*. To znači, politički i ideološki utemeljena društva realsocijalizma krahirala su onog trenutka kada vladajuća politika i ideologija više nisu mogli u postojećem da se samoproizvede. U takvim uslovima, lomovi ekonomskog i političkog sistema jesu samo posledice, povratni i dodatni uzroci, koji postaju razorni tek istorijskim raspadom političkih i ideoloških temelja ovih društava. Time dolazimo do druge grupe – *primarnih uzroka i determinanti kraha*

Mada o svemu odlučuje partija, partija ne može da vlada bez državnih ustanova. U čemu je onda posebna funkcija partije? Jednostavno ovo: u jednopartijskom sistemu partija je suveren, ona je izvor svih moći", Ferenc Feher, Agnes Heler, Đerd Markuš, *Diktatura nad potrebama*, Rad, Beograd, 1986, str. 230–231.

³⁰ »Ove činjenice (negativne strukturne pojave – M. H) jasno upućuju na to da ekonomija ne sme samo da igra ulogu čisto materijalnih ograničavajućih uslova čija promena jednostavno zavisi od odluka politokratije (a pri tom je tim odlukama i određena) već da institucionalna struktura ekonomije, u slučaju istočnoevropskih društava, isto tako, ograničava i zatvara moguće pravce vlastitog razvoja, i u tom smislu uspeva da zadrži jednu meru autonomije. Ili možda, preciznije, moramo istaći da pošto politički aparat i njegov vrh, formalno i apstraktno govoreći, poseduju svu moć potrebnu da se promeni ovaj institucionalni okvir, *upravo je politička volja vladajuće elite u krajnjoj instanci određena ustanovljenom ekonomskom strukturom ovog društva* (podvukao – M. H), Ferenc Feher, Agnes Heler, Đerd Markuš, *Diktatura nad potrebama*, op. izvor, str. 99.

³¹ Uopredi: Andrija Krešić, *Kritika kulta ličnosti*, Vuk Karadžić, Beograd, 1968, str. 146–147; Bruno Ricci, *Birokratski kolektivizam*, Globus, Zagreb, 1983, str. 45–50;

³² »... pokazuje se kako je bitno obeležje »realnog socijalizma« upravo reprodukcija viška moći kao nosivog, formativnog političkog i – obzirom na status društva u ovakvim porecima – bitnog društvenog odnosa«, Žarko Puhovski op. izvor, str. 2950.

konceptije, prakse i sistema real socijalizma. Dejstvo ovih uzroka i determinanti tvori i objašnjava suštinu kraha real socijalizma.

Istorijska iskustva i teorijske analize³³ pokazuju da su *ključni generatori uzroka i determinanti kraha* poredaka u zemljama Istočne Evrope *društveno i političko biće boljševičkog tipa partije i iz njega nastali koncept i praksa „realnog socijalizma“*. Rečena tvrdnja u ovom kontekstu znači, prvo, da takav zaključak logično sledi iz istorijskih posledica i krajnjih produkata boljševičkog praktikovanja socijalizma. Kako ni o partijama ne možemo suditi po onome što žele i što proklamuju, nužno sledi *da je i krah real socijalizma istorijska mera i ocena valjanosti političkog ustrojstva i društvene (monopolske) pozicije boljševičkih partija u ovim zemljama*. Drugo, to znači da su sve one karakteristike boljševičkog partijskog ustrojstva, koje su u borbi za osvajanje vlasti bile primerene konkretnim uslovima, time i optimalno efikasne, nakon osvajanja vlasti i na duži rok postale kontraproduktivne. I, treće, to znači i da je jednom nastali koncept socijalizma po meri partijskih saznanja, interesa i potreba, onako kako je oživotvoravan i ukorenjivan u konkretnim društvima, povratno reprodukovao boljševičku suštinu i model partije.³⁴

Zagonetka boljševičkog modela partije³⁵ je u principima i načinu ustrojstva unutarpartijskih odnosa. Dakako, njih je jedino moguće razumeti u okviru konkretnih društvenih i istorijskih okolnosti nastanka.³⁶ Ključ odgonetke je u principu

³³ Između ostalog o tome šire vidi: Zata Golubović, *Staljinizam i socijalizam*, Beograd, 1982, Svetozar Stojanović, *Između ideala i stvarnosti*, Prosveta, Beograd, 1969; Slobodan Inić, *Komunistička partija danas*, Mladost, Beograd, 1982.

³⁴ To potvrđuju i tokovi ukorenjivanja i reprodukcija staljinizma u ostalim istočnoevropskim zemljama. Jednom nametnut sistem i poredak su po meri ozbiljenja u svakoj od ovih zemalja stvarali i proizvodili pretpostavke sopstvene i trajne reprodukcije. Tako se konstituišu »nacionalni« staljinizmi sa pratećom aparaturom i vođama (»malim staljinima«), koji pogonsku energiju crpe iz sopstvenih društvenih izvora. Tad »socijalistička zajednica« i postaju spoljni i dodatni instrumenti internacionalizacije staljinizma i garanti njegovog nacionalnog opstanaka – o tome vidi: Sava Živanov, *Staljinizam i destaljinizacija*, Centar za političke studije Novi Sad, 1969.

³⁵ Izvorno o tome vidi: Vladimir I. Lenjin, *Šta da se radi*, Izabrana dela tom I, knj. 1, str. 163–323., *Korak napred, dva koraka nazad*, Sabrana dela u 16 tomova, tom 4, Kultura, Beograd, 1960, str. 141–338.

³⁶ Oktobar 1917. je pokazao da je Lenjin svojim insistiranjem na stvaranju revolucionarne organizacije proleterijata, zasnovane na demokratskom centralizmu i monopolizmu, *konkretno bio u pravu* – boljševička partija je osvojila vlast. Zahvaljujući tome je uspela i da sačuva tu vlast i pored građanskog rata i spoljne intervencije. Međutim, pokazalo se, isto tako, da su i tadašnji Lenjinovi oponenti iz istog krila radničkog pokreta, pre svih Roza Luksemburg, dugoročno gledano bili u pravu, jer su anticipirali moguće negativne posledice centralističke hijerarhije boljševičke partije.

demokratskog centralizma i iz njega izvedene idejne, teorijske i akcione monolitnosti boljševičke partije. U ovoj verziji i praksi funkcionisala je samo centralistička komponenta principa.³⁷ Iz toga je sledilo i unutrašnje hijerarhijsko strukturiranje po kome je raspodela političke moći išla od monopolskog vrha ka dnu. Dakle, nije članstvo dobrovoljno i demokratskim putem prenosilo deo svoje političke volje i svojih prava na partijska rukovodstva, već obratno.³⁸ Rukovodstva su po meri svojih potreba prenosila na delove organizacije, retko i na članstvo, strogo kontrolisanu količinu političke volje i moći. A to je nužno vodilo depersonalizaciji i dezindividualizaciji partije, tj. političkom obezličavanju i obezmoćivanju članstva i njegovom pretvaranju u partijsku masu ili bazu. Sledilo je razdvajanje na rukovodstvo i članstvo,³⁹ nakon čega su se rukovodstva dalje hijerarhizovala i završavala u vođi, kao partijskom i društvenom suverenu.⁴⁰

Principijelno posmatrano, dokle god unutarpartijski odnosi ostaju u okvirima partije jesu stvar izbora članova te organizacije – njihovog pristajanja ili nepristajanja. Problemi nastaju onda kada jedna partija svoje unutrašnje odnose proširi na celo društvo. Da bi to bilo moguće, ona mora sebi obezbediti potpuni politički monopol u datom društvu. To se i desilo u SSSR-u i ostalim zemljama tzv. narodne demokratije onog momenta kada su boljševičke partije svoj temeljni princip unutrašnjih odnosa nametnuli društvu. Tako su jednom nastali partijski principi i odnosi nadživeli konkretne uslove i osamostalili se od njih. Pošto su od partijskih oligarhija

³⁷ „Uspostavljanje centralizacije u socijaldemokraciji na tim dvama načelima – na slijepom potčinjavanju svih partijskih organizacija s njihovom najdetaljnijom djelatnošću centralnoj vlasti koja jedina misli, radi i odlučuje za sve, i na strogom razgraničenju organiziranog dijela partije od revolucionarne sredine koja ga okružuje, čega je pobornik Lenjin, – izgleda nam stoga kao mehaničko prenošenje organizacionih načela blankističkog pokreta, zavjereničkih kružoka na socijaldemokratski pokret radničkih masa”, Roza Luksemburg, *Organizaciona pitanja ruske socijaldemokracije*, Izabrani spisi, Naprijed, Zagreb, 1974, str. 89.

³⁸ „U zbilji ništa ne izručuje jedan još tako mlad radnički pokret vladalačkim prohtjevima intelektualaca tako lako i tako sigurno kao sabijanje tog pokreta u oklop birokratskog centralizma koji boračko radništvo degradira do poslušnog oruđa nekog „komiteta”, Roza Luksemburg, *op. izvor*, str. 98.

³⁹ Tu tendenciju je uočio čak i Trocki u svom članku „Novi kurs” 1924. godine; uporedi: Lav Davidovič Bronštajn Trocki, *Novi kurs*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1972, str. 5–91.

⁴⁰ „Totalitarni tip vladavine je praktikovan unutar partije pre nego je sproveden u zemlji... Stoga je suverenost sovjetskog sistema dominacije, u stvari, izvedena iz vodine volje, a partija je suveren bez ikakve moći: ona je samo nominalno, a ne u stvarnosti izvor svih moći”, Feher, Heler, Markuš, *op. izvor*, str. 232.

proglašeni za univerzalne, nametnuti su članstvu i društvu i u izmenjenim uslovima.⁴¹ Iz toga je, onda, nužno sledilo ekonomsko, političko i kulturno oblikovanje društva spram partijskog modela i po meri partijskih potreba. Nedemokratski unutarpartijski odnosi nisu tad u društvu ništa drugo mogli i proizvesti nego još veći stepen autoritarnosti.⁴² U tu svrhu boljševičke su se partije koristile državom i svim ostalim instrumentima i elementima ekonomskog i političkog sistema.⁴³

Budući da nijedan represivni i totalitarni režim ne opstaje, iako nastaje, samo na nasilju, i boljševičke partije su pokušavale svoj politički monopol *legitimisati*, u čemu su dugo i uspevale, projektom novog – socijalističkog – društva. Time je uspostavljen odnos međusobne, povratne, proizvodnje. Partija sebe legitimise pomoću socijalističkog projekta, a, povratno, projekat se legitimise pomoću partije.

Momentom osvajanja političke vlasti boljševičke partije su u društvu i sopstvenim okvirima ukinule mogućnost nastanka alternativnih društvenih projekata i pokreta.⁴⁴ Sledilo je ideološko i političko monolitizovanje partije i društva, iz čega su proizašli boljševički ekskluzivizam, monopolizam i sektaštvo. Ekskluzivizam je samo druga oznaka za političku poziciju po kojoj je *partija jedini posednik predznanja o socijalizmu i društvene moći za njegovo ostvarivanje*. Tad partija, pozivom na istorijske interese radničke klase,⁴⁵ postaje

⁴¹ „Organizovanost i delatnost sovjetske države su u skladu sa principom demokratskog centralizma... Demokratski centralizam kombinuje jedinstveno rukovođenje sa inicijativom i stvaralačkom aktivnošću na terenu, sa odgovornošću svakog državnog organa i zvaničnog lica za povereni posao”, *Ustav SSSR-a čl. 3*, Centar za društvena istraživanja CK SKJ, Beograd, 197, str. 8.

⁴² „Partija koja nije u sebi demokratska ne može biti i glavni protagonist ... dubokih demokratskih linija. Dapače, ako u pogledu demokratizacije za njom zaostaje, nužno mora jednom postati i kočnica ovih procesa. Konflikt koji iz toga može nastati je mnogo dublji i predjudniji od bilo kog konflikta unutar političke sfere”, Predrag Vranicki, *op. izvor*, str. 96.

⁴³ „Primat političke moći nad ekonomskom (politički voluntarizam) i nasilje nad ekonomskim zakonitostima, diktatura nad potrebama – temeljno je obeležje načina proizvodnje, osnovica je staljinizma”. Miroslav Pečujlić, *Zarobljeno društvo*, Partizanska knjiga, Beograd, 1986, str. 202.

⁴⁴ Na primer, kako je tekao put od pluralizma do totalitarizma u Mađarskoj u periodu od 1945. do 1949. godine vidi u: *Socijalni pokreti i politički sistem u Mađarskoj (1944–1956)*, Dokumenti, IDN, Beograd, 1988, posebno predgovor Petra Sekelja, str. 5–34.

⁴⁵ „Jedanput ustanovljen i osamostaljen pojam („interes radničke klase”) postaje mjerodavna pozicija iz koje sa taj učvršćen pojam primjenjuje na život konkretno opstojeće klase, na njene potrebe i njezine osviještene i neosviještene potrebe, „znanstvena

jedini vlasnik istorijske i konkretne istine⁴⁶ o socijalizmu i vrhovni arbitar u svim stvarima teorije i prakse. Partijska interpretacija Marksa i marksizma⁴⁷ odnosno socijalizma dobija rang naučnog znanja i, kao takva proteže se na celinu duhovnog stvaralaštva i društvenog života. Ideologija se totalizuje zahvatanjem svih sfera – od privatnog života pojedinca do prirodnih zakona. Ideologijskom upotrebom teorije, kulture i celine duhovnog stvaralaštva postižu se dvostruki ciljevi. Prvo se stvarnost preraduje i racionalizuje po meri ideološkog scenarija i potreba partijskih elita. Uporedo se, masovnom indoktrinacijom građana, društvo atomizuje (suprotstavljanjem pojedinaca i grupa rastaču mu se sve stvaralačke snage) i socijalizuje (pre ili kasnije, dobrovoljno uključuje u nametnuti poredak.⁴⁸

Presudni pečat ideologijskim, time i zbiljskim, koordinatama realsocijalističkih društava udarila je boljševička projekcija socijalizma. Mada je rečeni projekat stalno, spram konkretnih potreba partije, menjan, razvijan i dopunjavan, u njemu *postoji nekoliko trajnih i nepromenljivih, a konstitutivnih, elemenata*. Na ideologijskom i koncepcijskom nivou tretman socijalizma je određen *dvema* redukcijama. *Prva* je izražena shvatanjem *da su politička volja partije, rukovodstva i vođe za socijalizmom ključni generatori pogonskih i razvojnih energija socijalizma i društva*. Suština *druge* je u *svođenju socijalizma na antikapitalizam*.⁴⁹ Pri tom, prva redukcija utemeljuje drugu. Istovremeno, konsekvantno realizovanje sadržaja i ciljeva druge redukcije otvara prostor neograničenom praktikovanju slobodne partijske volje.

ideologija" ne izvodi pojam interesa iz klase, nego klasu primjerava jedanput ustanovljenu pojmu interesa klase", Ivo Paić, *Proizvodnja ideologije*, Prosveta, Beograd, 1984, str. 46.

⁴⁶ „... nama, kao rukovodećoj jezgri, svake godine dolaze tisuće novih mladih kadrova, oni gore od želje da nam pomognu, gore od želje da se afirmiraju, ali nemaju dovoljno marksističkog odgoja, ne znaju mnoge, nama dobro poznate istine i prinuđeni su lutati u tami" (podvukao – M. H.), J. V. Staljin, *Pitanja lenjinizma*, August Cesarec, Zagreb, 1981, str. 706.

⁴⁷ O suštini i dometima ovakvih interpretacija, između ostalog, vidi: Herberg Markuze, *Sovjetski marksizam*, (posebno prvi deo) Globus, Zagreb, 1983.

⁴⁸ „Pod uticajem sovjetske ideološke diktature i jednopartijskog sistema društvo se atomiziralo. Sve su društvene aktivnosti pod nadzorom neostaljinističke države, što znači da je bez posredovanja Partije nemoguća individualna ili grupna inicijativa", Viktor Zaslavski, *Neostaljinistička država*, op. izvor, str. 47–48.

⁴⁹ Uporedi: Ferenc Feher, *Struktura diktature nad potrebama*, Centar za društvena istraživanja CK SKJ, Beograd, 1981, str. 77–100.

Brojne su – teorijske i praktične – posledice (samo)-proglašenja partije (rukovodstva, vođe) za tvorca (demijurga) socijalizma. Partija postaje nadnaravno i impersonalno biće slobodno u modeliranju čoveka, društva i istorije. Tad i partijska volja za socijalizmom prestaje biti ičim ograničena. Stvarnost i društvo se oblikuju prema partijskoj zamisli socijalizma, bez obzira na to koliko su joj skladni. Društvo i stvarnost se organizuju, menjaju i sistemski uređuju po volji partijskoj.⁵⁰ Pošto je partijski istorijski cilj – komunizam, sva su sredstva za njegovo dosezanje dozvoljena i opravdana. Pojedinaac i društvo, njihove potrebe i interesi su podređeni „izgradnji socijalizma”,⁵¹ a njihovo zadovoljavanje se odlaže u daleku – komunističku – nesaznatljivu budućnost. Tako se, u stvari, uspostavlja *partijsko društvo*,⁵² u kome je društvo instrument i medij ostvarivanja partijske volje. Sledstveno tome i svi, ekonomski i politički, subjekti društva – od države do pojedinca – *izvedena su bića* zavisna od partijske volje. Stoga i izvorni staljinistički totalitarni režim i njegovi modifikovani klonovi u drugim istočnoevropskim zemljama nisu slučajnost nego imanentno svojstvo i krajnji produkt boljševičke partijske (samo)volje za socijalizmom.

Bitna pretpostavka, ali i krajnji produkt, partijskog socijalizma jeste njegovo svođenje na antikapitalizam. Tako je u boljševičkoj varijanti socijalizmu namenjena uloga destruktora, a ne pokreta i procesa kvalitativnog nadilaženja kapitalizma. Socijalizam je izmešten iz kapitalizma i suprotstavljen mu, pa je njegovo negiranje proglašeno za prvi uslov „izgradnje socijalizma”. Izgubilo se iz vida, prvo, da je kapitalizam istorijska sublimacija i sažeti koncentrat civilizacijskih dostig-

⁵⁰ Tipičan primer za to su objašnjenja sovjetskih autora o karakteristikama i suštini „razvijenog socijalizma”. „U političkoj oblasti za razvijeni socijalizam karakteristično je ne samo iščezavanje antagonističkih protivrečnosti, ostataka eksploatatorskih klasa, nego i dalje učvršćivanje socijalno-političkog jedinstva društva. Ostvareno je prerastanje diktature proleterijata u opštenarodnu državu... svakako, razvijenom socijalističkom društvu još su svojstvene osobine koje su karakteristične za prvi stadij komunizma i one ga razlikuju od višeg stadija komunističke formacije...”, Pjotr Demičov, *Kriteriji i obeležja razvijenog socijalizma, Razvijeno socijalističkog društvo*, Marksizam u svetu, br. 5-6, 1974, str. 38.

⁵¹ O tome šire: Đura Kovačević, *Da li je „izgradnja socijalizma” socijalizam?*, Marksistička misao, br. 1/84.

⁵² „Naoružana marksističko-lenjinističkim učenjem, Komunistička partija određuje generalnu perspektivu razvoja društva, liniju unutrašnje i spoljne politike SSSR, ona rukovodi velikom neimarskom delatnošću sovjetskog naroda i daje planski, naučno fundirani karakter njegovoj borbi za pobedu komunizma”, *Ustav SSSR, član b. stav dva*, op. izvor, str. 9.

nuća dotadašnje ljudske (posebno evropske) istorije.⁵³ Drugo, da je kapitalizam „rodno mesto” i istorijska pretpostavka socijalizma odnosno da je socijalizam (ako je) moguć samo u meri u kojoj mu kapitalizam stvara pretpostavke.⁵⁴ Svođenje socijalizma na antikapitalizam je počivalo na iluziji da se mogu ukinuti tendencijske, pre svega ekonomske, zakonitosti i pogonski mehanizmi društvenog razvoja. Shodno tome, pokušalo se vanekonomskim i antiekonomskim sredstvima – partijskom voljom – proizvoditi pogonska energija socijalizma. Istovremeno, anulirana su civilizacijska dostignuća u sferi politike, kulture i duhovnog stvaralaštva. Time su ostvareni, sa stanovišta boljševičkog sistema, korisni efekti. Zatiranjem zatečenih demokratskih tekovina i onemogućavanjem demokratskog konstituisanja ovih društava, ceo politički i duhovni prostor popunjavaju partija i njena ideologija. Destrukcijom i odbacivanjem svega kapitalističkog ukinute su i mogućnosti upoređivanja novog – socijalističkog – sa dotadašnjim i spoljašnjim (građanskim društvima). Na toj osnovi je proizvedena, za boljševizam delatna, iluzija ali i praksa apriornog pozitivnog vrednovanja svega (real)socijalističkog odnosno negatorskog odbacivanja svega kapitalističkog.

Svođenje socijalizma na antikapitalizam je u suštini tipičan proizvod *aistorijskog i voluntarističkog* tretiranja društva. Politički diskontinuitet sa starim, nastao osvajanjem vlasti od boljševičkih partija, prerasta u istorijski i civilizacijski diskontinuitet. Realsocijalistička društva boljševičke su partije pokušale „izgraditi” nezavisno od dotadašnje istorije, a što je još gore i nasuprot njoj. Time su istovremeno potrana i odbačena i ona demokratska i politička dostignuća borbe progresivnih, radničkih i socijalističkih, snaga koja su bila ugrađena u temelje i sisteme građanskih društava.

⁵³ „Buržoazija je u istoriji odigrala snažnu revolucionarnu ulogu... Buržoazija je u svojoj jedva stogodišnjoj klasnoj vladavini stvorila masovnije i kolosalnije proizvodne snage nego sve prošle generacije zajedno”. Karl Marks – Fridrih Engels, *Manifest komunističke partije*, Izabrana dela, Kultura, Beograd, 1949, tom prvi, str 17–19.

⁵⁴ „Nikada neka društvena formacija ne propada pre nego što budu razvijene sve proizvodne snage za koje je ona dovoljno prostrana, i nikad novi, viši odnosi proizvodnje ne nastupaju pre no što se materijalni uslovi njihove egzistencije nisu već rodili u krilu samog starog društva. Stoga čovečanstvo postavlja sebi uvek samo one zadatke koje može da reši, jer kad tačnije posmatramo, uvek ćemo naći da se sam zadatak rađa samo tamo gde materijalni uslovi za njegovo rešavanje već postoje ili se bar nalaze u procesu svoga nastajanja”, Karl Marks, *Predgovor za „Prilog kritici političke ekonomije”*, op. izvor, str 338.

SISTEMSKE PRETPOSTAVKE AUTODESTRUKCIJE

Politička antikapitalistička volja partija za socijalizmom dobila je svoj izraz i u razradi strategije tzv. izgradnje socijalizma. „Ugaoni kamenovi” i nepromenljivi postulati te strategije jesu *monizam svojine, politički monizam i centralno-plan-sko odnosno netržišno i antitržišno regulisanje celine društvene reprodukcije*. Krajnji produkt materijalizacije ovako postulirane strategije jeste krah realnog socijalizma. Stoga i za istorijsko vrednovanje dometa realsocijalizma nisu dovoljni interni i lokalni kriterijumi.⁵⁵ O valjanosti realsocijalizma može se suditi samo upoređivanjem njegovih rezultata sa razvojem drugih, pre svega najrazvijenijih, društava. Istovremeno, do pravih nalaza se može doći tek analizom efikasnosti i racionalnosti utroška materijalnih i ljudskih resursa u „izgradnji socijalizma”. Znači, tek utvrđivanjem *cene koštanja realsocijalizma* može se ustanoviti njegova prava istorijska mera i vrednost.

Monističko zasnivanje i „komandno upravljanje” sistemom realnog socijalizma su dugoročno posmatrano onesposobili i njegove podsisteme. Pre svega, *ekonomski i politički*. Pokazalo se da oba ova podsistema trajno nisu sposobna da realizuju kratkoročne i dugoročne, projektovane i planske zadatke i ciljeve. Zbog toga je *stalno povećavan raskorak između funkcionalnih sposobnosti sistema i potreba društva i građana*. Uporedo sa tim opadao je i stepen efikasnosti i korisnosti angažovanih, ljudskih i materijalnih, potencijala, a rasla je neiskorištenost, zatečenih i stvorenih, pretpostavki. Sistemu je opadala sposobnost samoregulacije i samorazvoja, a rasla sposobnost konzerviranja i otpornost na promene. U istoj meri su se trošili strpljenje i pozitivna očekivanja građana, što je zakonito vodilo narastanju socijalnih napetosti i političkih nezadovoljstava. Zato se može reći da je jedno od stalnih obeležja dosadašnjeg razvoja realsocijalističkih društava periodično smanjivanje latentnih i otvorenih kriza.

Kriza je, znači, trajno stanje protivrečno konstituisanog odnosa i sistema realsocijalizma. Sledstveno tome, a zarad

⁵⁵ To je inače odomaćeni manir u samoocenjivanju realsocijalizma kada se za etalon uzima početno – predsocijalističko – stanje u istočnoevropskim zemljama koga se onda lako može dokazati uspešnost ovih sistema.

predupređivanja i/ili amortizovanja krize, realsocijalistička društva su i stalno menjajuća društva. Naime, sve do aktuelnog kraha, boljševičke su partije imale političku inicijativu u reformisanju društvenog sistema i njegovih podsistema.⁵⁶ Međutim, pokazalo se da su sve reforme (prepravke, dogradnje, optimalizacije) zastale i ostale na granicama temeljnog – političkog odnosa. Iz politike su inicirane ali i dozirane promene. Onog trenutka kada je pretila opasnost da reforme zahvate i temelje sistema bile su od iste te politike i zaustavljene.⁵⁷ Zbog toga ovi sistemi (p)ostaju *disfunkcionalno funkcionalni*. Naime, i pored svih uspona i uspeha,⁵⁸ ovi su sistemi sa stanovišta potreba građana i društva, rezultatno disfunkcionalni, jer ne obezbeđuju njihovo zadovoljavanje. Ali, sa stanovišta vladajućih snaga,⁵⁹ oni su doskoro bili funkcionalni, jer su reprodukovali temeljni društveni odnos i njihove vladajuće pozicije. Krah realnog socijalizma je znak da je sistem izgubio i ovu, disfunkcionalno funkcionalnu, sposobnost.

Krajnje, i sa stanovišta našeg pristupa, najvažnije posledice dugoročne i dugotrajne disfunkcionalnosti realsocijalističkog privrednog sistema su izazvane njegovom nesposobnošću da zadovolji potrebe građana. Sve to je, pre ili kasnije, moralo da ima, i imalo je, negativnog uticaja na političko ponašanje i raspoloženje građana. Po meri i tempu zaoštavanja ekonomske krize rasle su socijalne napetosti i nemiri (štrajkovi), što je građane spontano dovelo do centra problema – karaktera vladajućeg političkog odnosa i njegovog sistemskog produkta.

Ključno i trajno obeležje realsocijalističkog političkog sistema⁶⁰ jeste *stalna razlika između normativnog i faktičkog*,

⁵⁶ Realsocijalistički ekonomski sistem je zaokružen krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina, da bi od 1957. godine u više navrata bio podvrgavan ekonomskim i sistemskim reformama – upoređi: Dušan Pirec, *Kriza realnog socijalizma*, Ekonomika, Beograd, 1985, str. 24. i 55–71. Vidi i Vujo Vukmirica, *Savremeni ekonomski sistemi i odnosi*, Eksport-pres, Beograd, 1973, posebno deo o tendencijama promena ekonomskih metoda i kriterijuma, str. 55 i dalje.

⁵⁷ Tipičan primer za to je sudbina „kritike kulta ličnosti” otpočete na 20. kongresu KPSS, kao i pripreme reforme 1965.

⁵⁸ „Na nižem nivou privrednog razvoja osnovne prednosti ovoga sistema bile bi u tome što on omogućava veliku koncentraciju subjektivnih i objektivnih faktora proizvodnje u tzv. prioritnim privrednim granama, pa stoga i njihov vrlo brz razvoj... Kasnije, na višim nivoima razvoja, ovakav privredni sistem omogućavao je razvoj suvremene tehnologije u nekim posebno prioritnim granama privrede, mada ne na zadovoljavajući način i u privredi kao cjelini”, Đorđe Pribičević, *Privreda SSSR-a i izgledi promjena u privrednom sistemu*, Naše teme 12/84, str. 2650–2651.

⁵⁹ U literaturi se one različito obeležavaju, pa se imenuju kao oligarhije, partijske elite, klase kolektivnih vlasnika itd.

⁶⁰ I ovom prilikom mislimo pre svega na sovjetski sistem i model koji je u bitnom smislu bio obavezujući uzor ostalim istočnoevropskim zemljama.

odnosno *proklamovanog i proizvedenog*. Na primer, ustavni i federalni razvoj političkog sistema SSSR-a ukazuju na stalno, nominalno, povećavanje i proširivanje prava građana i nacija, pravno utemeljenje i razuđivanje političkog sistema i sistema Sovjeta.⁶¹ Međutim, sa razvojem sistema faktički su stalno rasli odlučujuća i monopolska pozicija komunističke partije i njenih elita.⁶² Isto tako, uporedo sa proklamovanjem stalno novih i viših etapa socijalističkog razvoja teklo je nedemokrat-sko konzerviranje sistema i sužavanje građanskih i nacionalnih prava.⁶³ Proklamovanje socijalističke demokratije stalno je bilo praćeno represijom nad društvom i građanima. Intenzitet, oblici i sredstva represije su menjani ali, sve do začinjanja „perestrojke”, ona faktički nikad nije napuštena kao sredstvo disciplinovanja građana⁶⁴ i dodatni instrument funkcionisanja sistema.

Karakter, funkcionisanje, dometi i ograničenja političkih sistema u istočnoevropskim zemljama presudno su (bili) određeni političkim monizmom. U rečenim zemljama monizam je sadržan i iskazan jednopartijskim političkim sistemima, u kojima su monopol imale komunističke partije.⁶⁵ Činjenica da su partije bile samostalni i neograničeni ustavni i sistemski konstituensi bitno je odredila suštinu i način rada ovih političkih sistema. Prva konsekvencija toga je pretvaranje ustavno-pravnog i sistemskog uređenja u osnovni kanal i instrument realizacije neograničene političke volje partije (rukovodstva). Nastali politički sistemi su ostali bez sopstvene pogonske energije, jer nisu izvirali iz političkih i drugih potreba, interesa i delovanja građana i njihovih udruženja. Ovi sistemi ne raspolazu ni autonomnom političkom moći, već im je ona, u

⁶¹ Šire o fazama i karakteristikama ustavnog i federalnog razvoja SSSR-a, vidi: Miodrag Jovičić, *Veliki ustavni sistemi*, IRO „Svetozar Marković”, Beograd, 1974, str. 217–247, i Vučina Vasović, *Savremeni politički sistemi*, op. izvor, str. 198–220.

⁶² Tako je, na primer, Ustav iz 1936, po opsegu i broju prava građana nominalno spadao u najdemokratskije ustave svog vremena. Međutim, u njemu je po prvi put regulisana i monopolska pozicija RKP-b. Kada se zna da se sve dešava u vreme zaoštavanja staljinističkog terora nesaglasnosti normativnog i faktičkog postaju još očiglednije; upoređi, Miodrag Jovičić, *op. izvor*, str. 228–229.

⁶³ Upoređi: Roj Medvedev, *Knjiga o socijalističkoj demokratiji (odlomci)*, *Rasprave o nekim problemima staljinizma i aktuelne društvene prakse u zemljama „realnog socijalizma”*, CDI CK SKJ, 1981, str. 1–77.

⁶⁴ Šire o tome vidi: *Čovjek po mjeri „realnog socijalizma”*, Naše teme, br. 6/89, str. 1578–1681.

⁶⁵ Monopol je našao svoj izraz i u ustavnom garantovanju rukovodeće pozicije komunističkih partija.

kontrolisanim dozama, delegirana od partije. Zbog toga su i ostali bez samozaštitnih, samokorektivnih i samorazvojnih potencijala i mehanizama – sudbina, izgled, struktura i trajnost im je zavisila od volje i potreba partije. Shodno tome i svi subjekti sistema postaju instrumenti partijske volje. Do krajnosti je izvedena i personalna unija partije i države.

Način ustanovljavanja je odredio kvalitet i karakter delovanja političkog sistema realsocijalizma. Ideologija (p)ostaje bitan parametar i reper sistema. Ideologijska funkcionalnost je zamena i pokriće za faktičku disfunkcionalnost. Na toj osnovi izrasta i politički voluntarizam. Protezanjem demokratskog centralizma na ustavno, sistemsko i državno ustrojstvo voluntarizmu je otvoren neograničeni prostor delovanja i ispoljavanja. U njegovom zahvatu su sve sfere društvenog života – od ekonomije, preko politike i kulture do privatnosti građana. U tu svrhu je izvršena centralizacija i hijerarhizacija sistema, koje su opet, s obzirom na delokrug i potrebe, izrodile snažan sloj birokratije i dovele do birokratizacije celog društva.

Bitan uslov opstanka i funkcionisanja ovakvog političkog sistema je bilo i ukidanje autentičnog pluralizma, posebno političkog, i njegova zamena kvazipluralizmom. Do tog stanja se došlo primenom dve vrste mehanizama. Suština prvog je u ustavnom poništavanju, takođe ustavom, garantovanih prava građana na slobodno političko i interesno udruživanje⁶⁶ čime je omogućeno njihovo proizvoljno tumačenje i primenjivanje. Drugi mehanizam je instaliran preko transmisijskog sistema političkog organizovanja. Dozvoljene političke i društvene organizacije su tako uređene i sistemski postavljene, da predstavljaju samo jednu od transmisionih karika realizacije politike i volje komunističkih partija. Na ovim osnovama je stvarana iluzija o monolitnosti društva, skladu i neprotivrečno-

⁶⁶ Tako se čl. 50. i 51. Ustava SSSR iz 1977. građanima garantuje pravo „slobode reči, štampe, okupljanja, mitingovanja, uličnih povorki i manifestacija”, odnosno „pravo na udruživanje u društvene organizacije, koje doprinose razvoju političke aktivnosti i samodelatnosti, a takođe zadovoljavanju raznovrsnih interesa građana”. Međutim, u oba člana ta prava su ograničena obavezom njihovog sklada sa „interesima naroda i u cilju jačanja i razvoja socijalističkog društvenog uređenja” odnosno „sa ciljevima komunističke izgradnje”. Restriktivnost je sadržana u činjenici da su interesi i ciljevi socijalizma i komunizma ustavno dovoljno neodređeni, te omogućavaju arbitrarnost državnim organima; uporedi: *Ustav SSSR, op. izvor*, str. 24–25; o ovome vidi i: Feher, Heler... *op. izvor*, str. 238–239.

sti interesa, socijalno-klasnoj i nacionalnoj harmoniji.⁶⁷ Po istoj logici se pokušavalo dokazati da su i odnosi između članica „socijalističke zajednice” neprotivrečni. S tim ciljem je proklamovan princip socijalističkog internacionalizma, koji je, navodno, trebalo da izražava nov kvalitet međudržavnih odnosa i da nadomesti nedostatke principa miroljubive aktivne koegzistencije.

Uređenje međunacionalnih odnosa je, takođe jedan od zadataka koje politički sistem realsocijalizma nije uspeo da reši.⁶⁸ Ustavnopravna jednakost i samostalnost nacija, posebno u SSSR-u, su stalno narušavani i ugrožavani. Centralnoplanskim ekonomskim merama vršena alokacija privrednih resursa je održavala i produbljivala nacionalno-regionalne disproporcije. Ustavnim, političkim i ideološkim merama pokušalo se dokazati nastajanje sovjetske nacije, što je bilo samo drugo ime za permanentnu rusifikaciju stanovništva.⁶⁹ Dva su osnovna razloga zaoštrenog ispoljavanja problema međunacionalnih odnosa u drugim istočnoevropskim zemljama. Prvi je proizilazio iz faktički ograničenog suvereniteta ovih zemalja u „socijalističkoj zajednici” Savetu za uzajamnu ekonomsku pomoć (SEV) i Varšavskom ugovoru. Prisilno podređivanje državnih i društvenih interesa zemalja-članica apstraktnim „opštim interesima socijalizma”, a u stvari hegemonističkim interesima SSSR, ugrožavalo je nacionalni identitet i stvaralo osećaj nacionalne ugroženosti. Međutim, po sličnoj logici, produkovani su međunacionalni problemi u okviru većine ovih zemalja. I u njima su nastajali problemi oko odnosa većinskih i manjinskih nacija, kao, na primer, u Čehoslovačkoj, a posebno oko odnosa prema nacionalnim manjinama, kao u slučaju položaja Mađara u Rumuniji. Kada se svemu tome doda i nasilna ateizacija društva i života, u uslovima kad je verska pripadnost i element nacionalnog identiteta, postaje jasno da su politički sistemi u zemljama Istočne Evrope u

⁶⁷ „Potpuna i konačna pobjeda socijalizma, izgradnja razvijenog socijalističkog društva u SSSR, ostvarenje socijalnog, političkog i idejnog jedinstva sovjetskog naroda, porast kulture i političke svesti masa – sve te okolnosti s kojima je povezano prerastanje socijalističke države u opštenarodnu stvaraju stabilnu osnovu za dalji razvitak socijalističke demokratije, za još veće zbližavanje društva i države”, Grupa autora, *Razvijeno socijalističko društvo*, Marksizam u svetu, br. 5-6/74, str. 45.

⁶⁸ Pri dubljoj analizi posebno treba uvažavati istorijsko nasleđe, nacionalne i verske animozitete, bez kojih se ne mogu razumeti ni sadašnji događaji u ovim zemljama.

⁶⁹ Šire i detaljnije o tome vidi: Roj Medvedev, *op. izvor*, str. 15-27.

dugom vremenu proizvodili i kumulirali ogromnu negativnu energiju građana. Aktuelno zaoštavanje međunacionalnih odnosa u ovim zemljama javno otkriva činjenicu da se radilo o prividnim društvenim i državnim zajednicama. Pucanjem dosadašnjih ideologijskih i nasilnih integrativnih mehanizama ova društva očigledno više nisu sposobna da egzistiraju u postojećem obliku. Da li će imati vremena i za, prvenstveno ekonomsko-interesnu, reintegraciju pokazaće bliska budućnost.

Kao što tekući događaji u istočnoevropskim zemljama pokazuju, rastuće nesaglasnosti sistema i stvarnosti su konačno morale dovesti do ogoljavanja suštine ovakvog političkog sistema. Nagomilano nezadovoljstvo građana i naroda (nacija) našlo je svoj izraz i izlaz u spontanoj i organizovanoj pobuni protiv sistema. Stoga se i razlozi kraha realsocijalističkih političkih sistema ne mogu objašnjavati i pravdati deformacijama i autokratskim sklonostima vladajućih ličnosti. Koreni kraha leže u ustrojstvu i karakteristikama sistema, koji su se pokazali nesposobnim da realizuju i minimum svojih „socijalističkih” proklamacija. Vladajući sistemi su bili neophodna pretpostavka nastanka, postojanja i ozbiljenja svih „staljina” u realsocijalizmu. Mali i veliki „staljini” jesu davali snažan lični pečat funkcionisanju sistema i njegovoj reprodukciji, ali bez ovakvih sistema oni ne bi bili mogući. Kao što su i jednom uspostavljeni i ukorenjeni sistemi uvek sebi nalazili (proizvodili) nove „staljine”. Međutim, realsocijalizam je proizvodio i, sa stanovišta svog opstanka, neželjene i nekontrolisane efekte. Negativnim – ekonomskim, socijalnim, političkim – efektima systemske reprodukcije ukidane su pretpostavke opstanka realsocijalizma odnosno stvarane energije i snage njegove destrukcije. Utoliko se sa više osnova može tvrditi da se, u suštini, radi o autodestrukciji realsocijalizma.

S U M M A R Y

DESTINY OF „REAL SOCIALISM”

The article is an attempt at a theoretical analysis of fundamental causes and substance of actual political changes and developments in the East European countries. The author's point of departure is that these changes have re-actualized the fundamental issues of socialism, and that they are presently

expressed in the following theoretical and political dilemmas: (1) is it socialism or real socialism that is undergoing a crisis or possible collapse; (2) which are the basic causes of the crisis or collapse of the (real) socialism; (3) are a re-vitalization and democratic transformation of socialism or real socialism possible or feasible. After a presentation of relevant theoretical and political approaches to the crisis (collapse) of real socialism, the author succinctly discusses the terms of crisis and collapse. In this context he offers an assessment that we are witnessing the collapse of real socialisms in the East European countries, and that its systemic and political restoration is not possible unless a retrograde intervention would be undertaken.

Discussion of causes and substance of the collapse of real socialism makes the main part of the article. Arguing that the hitherto existing and newly created historical societal-historical conditions have played a secondary role in the process, the author finds crucial causes of the collapse in the societal entity of the bolshevik Party and its concept or application of the idea of socialism. The extremely negative repercussions of the undemocratic nature of relationships within the Party, expressed in centralism and division of power in favour of the Party leadership, were displayed in the imposition of the Party organization principles on society and its system. In such circumstances also the Party concept of socialism becomes insufficient out of two basic reasons: first, because of the belief that the Party's will for the establishment and development of socialistic societal system is a sufficient and crucial generator of socialism; and, second, because of degradation of socialism to a mere anti-capitalist concept, which in the last analysis ends in anti-historical application of real socialism.

R É S U M É

LA DESTINEE DU SOCIALISME REEL

Cet article est la tentative de faire une analyse théorique des principales causes et de l'essence des événements politiques actuels et des changements intervenus dans les pays de l'Europe de l'Est. L'auteur procède de point de vue que les changements cités ont à nouveau rendu actuelles les questions fondamentales du socialisme, qui, de nos jours, s'articulent sous forme de dilemmes politiques et théoriques suivants: (a) s'agit-il de la crise ou de la fin du socialisme ou du socialisme réel, (b) quelles sont les principales causes de la crise, c'est-à-dire de la fin du socialisme réel, et (c) une revitalisation et une transformation démocratique du socialisme, c'est-à-dire du socialisme réel, sont-elles possibles? En énumérant les principales approches théoriques et politiques de la crise (de la fin) du socialisme réel, l'auteur déterminait à sa façon les notions de crise et de fin. Dans cet ordre d'idées, il avance l'hypothèse de la fin du socialisme réel dans les pays de l'Europe de l'Est qui, sauf des interventions retrogrades, ne présente aucune possibilité de renouvellement politique en tant que système.

La majeure partie de cet article représente le débat sur les causes et sur l'essence même de l'effondrement du socialisme réel. Postulant que les

conditions socio-historiques héritées et nouvellement créées étaient d'un intérêt secondaire, l'auteur trouve que les causes fondamentales de cet effondrement étaient immanentes à l'être du parti bolcheviste et à sa conception, c'est-à-dire à sa façon de pratiquer le socialisme. Le caractère non-démocratique des rapports au sein du Parti, manifesté par le centralisme et la répartition des pouvoirs en faveur des cadres dirigeants, s'est traduit en répercussions extrêmement négatives par le fait qu'il s'est imposé en tant que système d'organisation du parti à la société et au système d'organisation sociale. Dans de telles conditions, la conception du socialisme vue par le parti devient insuffisante pour deux principales raisons: premièrement, du fait que la volonté du Parti serait suffisante pour être le générateur-clé du socialisme et, secundo, du fait que le socialisme a été réduit à l'anticapitalisme, ce qui, en fin de compte, finit par la pratique istorique du socialisme réel.

Р Е З Ю М Е

СУДЬБА РЕАЛСОЦИАЛИЗМА

Статья является попыткой теоретического анализа фундаментальных причин и сущности актуальных политических волнений и изменений в странах Восточной Европы. Автор исходит из положения, что указанные изменения снова сделали актуальными существенные вопросы социализма, и что сегодня они проявляются в следующих теоретических и политических дилеммах: (а) идет ли речь о кризисе или о крахе социализма или реалсоциализма, (б) какие основные причины кризиса, то есть краха (реал)социализма и (в) возможны ли возрождение и демократическое преобразование социализма, т.е. реалсоциализма. Перечислением существенных теоретических и политических подходов к кризису (краху) реалсоциализма, автор сжато рассматривает и дает свои определения понятий кризиса и краха. В рамках этого высказывает предпосылку, что речь идет о крахе реалсоциализма в странах Восточной Европы, и что, кроме в случае ретроградного вмешательства, нет возможности для его системного и политического обновления. Основную часть труда занимает дискуссия о причинах и сущности краха реалсоциализма. Доказывая, что имеющиеся и новосоздавшиеся общественно-политические условия имели второстепенное значение, автор существенные причины краха находит в общественном существе большевистской партии и ее концепции, т.е. в практике социализма. Недемократический характер внутрипартийных отношений, выражающийся в централизме и распоряжении мощи в пользу руководства, свое предельно отрицательное влияние проявил навязыванием принципа партийной организации обществу и его системе. В таких условиях и партийная концепция социализма становится недостаточной по двум основным причинам: во-первых, из-за мнения, что партийная воля к социализму является достаточной и важнейшим генератором социализма, и, во-вторых, из-за сведения социализма к антикапитализму, что, по крайней мере, оканчивается в историческом практиковании реалсоциализма.

Položaj Varšavskog ugovora i Severnoatlantskog pakta u sadašnjim promenama u Evropi i u svetu

Dr RANKO PETKOVIĆ

Svako ozbiljnije razmatranje promena u savremenom svetu, s obzirom na talas reformi koji je zahvatio istočnu Evropu, mora uključiti i pitanje položaja vojnih blokova i mogućih pravaca promena u njihovom mestu i ulozi u globalnoj svetskoj političkoj strukturi.

U članku se ta problematika razmatra u okviru nekoliko pitanja:

(1) osnove na kojima su nastale vojno-političke grupacije radi shvatanja mogućih promena ovih koalicija u sklopu nastupajućih evropskih integracija, uključujući njihovo transformisanje, pa čak i potpuno raspuštanje;

(2) faktori koji će uticati na dalju sudbinu vojnih blokova u celini, a i pojedinačno, s obzirom na nestanak „hladnog rata” i čvrste ideološke podele društava, a na vojnom planu, apsolutnog pariteta vojne moći koji svaku strategiju pobeđe u tzv. velikom ratu, čini unapred iracionalnim sredstvom politike; i

(3) moguće posledice ubrzanog ujedinjavanja Nemačke na sudbinu vojnih blokova u okviru čega valja sagledati opasnost da ubrzanje procesa ujedinjavanja Nemačke ne zaustavi ili barem ne uspori procese dezintegracije vojnih blokova, i to prvenstveno sa stanovišta debalansa vojne moći samo na štetu Varšavskog ugovora.

Promišljanje nastalih i mogućih promena u Evropi i njihovih implikacija na dalji razvoj odnosa u međunarodnoj zajednici ne bi bilo potpuno ako se u taj kompleks pitanja i problema ne bi uključila i sudbina dve najmoćnije vojno-političke koalicije savremenog sveta. Ovo iz više razloga, a osobito ovih: (1) obe koalicije izražavaju onu protivurečnost koja je bitno određivala stanje odnosa u međunarodnoj zajednici, a to je ideološka protivurečnost i na njoj izvedena podela sveta na Istok i Zapad; (2) na čelu koalicija se nalaze dve supersile koje zauzimaju centralno mesto u strukturi savremene političke moći i odlučujuće utiču na odnose na globalnom svetskom planu; (3) jednom nastali vojni blokovi, kao svojevrсна metafora oštro podeljenog sveta, posebno Evrope, davali su snažan impuls „hladnom ratu” i trci u naoružavanju, i (4) kao bitan

indikator političke slike posleratne Evrope, vojni blokovi moraju na sebe da prime udare i uticaje promena, ali i sa mogućnošću ispoljavanja sopstvenog bitnog uticaja na tokove i intenzitet tih promena u savremenoj i budućoj Evropi, razume se, prvenstveno kao njihov limitirajući faktor.

Rečju, svako ozbiljnije razmatranje pitanja – kuda ide savremeni svet, s obzirom na promene koje su zahvatile Istočnu Evropu (a što je predmet razmatranja tematskog bloka ovog broja „Vojnog dela“), mora uključiti i pitanje položaja vojnih blokova i mogućih pravaca promena u njihovom mestu i ulozi u globalnoj svetskoj političkoj strukturi i verovatne pravce promena koje će u tom pogledu nastupiti, kada je reč o ove dve velike vojno-političke koalicije. To je i bio motiv kojim smo se rukovodili prilikom izbora ovog problema za razmatranje u okviru tematskog bloka časopisa, koji se odnosi na promene u istočnoevropskim zemljama i njihove moguće političke i vojne implikacije. No, ni ova pitanja nije moguće razmatrati van konteksta najavljenih i već nastalih promena u kompleksu koji se zove „ujedinjenje Nemačke“. Nastanak ujedinjene Nemačke, kao novog centra ekonomske, političke, pa i vojne moći, može višestruko uticati na oblikovanje buduće Evrope, čak i do mere da naruši sliku ujedinjene Evrope 1992. izložene u vizijama lidera zemalja članica Evropske ekonomske zajednice. Bez obzira kakve političke, ideološke i druge valere davali ujedinjenoj Nemačkoj, kada je reč o njenom uticaju na tokove i procese na evropskom kontinentu, valja uočiti nepobitnu činjenicu da su događaji u vezi s procesom ujedinjenja dve Nemačke države, kao dve istaknute članice vojnih blokova, potpuno izmakli kontroli. Naime, izborna pobeda konzervativnog bloka za ujedinjenu Nemačku u Nemačkoj Demokratskoj Republici nije bila toliko iznenađenje po ishodu koliko je takav ishod urgentno na dnevni red postavio mnoga konkretna pitanja oko procesa ujedinjenja, tako da je to iznenadilo i najveće optimiste. Nadalje, očekivalo se da će proces ujedinjenja ići ravnomerno i paralelno sa procesom ujedinjenja „Evropa 92“. i kao njen sastavni deo, a ispostavilo se da je ujedinjavanje Nemačke – po brzini i sveobuhvatnosti procesa – znatno prestiglo proces ujedinjavanja Evrope. Mnogi se opravdano, i ne bez zabrinutosti, pitaju šta to znači za integracione evropske procese i za sistem evropske bezbedno-

sti na principima KEBS-a, kao i na principima ostvarenog partiteta moći na relaciji supersila i vojno-političkih grupacija, što je dugo posle drugog svetskog rata i u uslovima intenzivnog „hladnog rata” predstavljalo izvestan „kišobran” mira.

Kada se promene u istočnoevropskim zemljama posmatraju u ovom kontekstu, tada bi metodički bilo opravdano da naslovljenu temu razmotrimo u okviru ova tri pitanja:

(1) osnove na kojima su nastale vojno-političke grupacije Severnoatlantskog pakta i Varšavskog ugovora i njihova dosadašnja uloga, kako bismo zahvatili promene u relevantnim činiocima koje su dovele do pojave blokova i, u njihovim radikalnim i evolutivnim promenama, sagledali mogućnost promenjene uloge ovih koalicija u sklopu nastupajućih evropskih integracija, uključujući njihovo transformisanje, pa čak i potpuno raspuštanje;

(2) faktori koji će uticati na dalju sudbinu vojnih blokova u celini i, pojedinačno uzevši, svaku od te dve vojne i političke koalicije. Nema sumnje da je ključni momenat na političkom planu, koji ovde valja analizirati, nestanak „hladnog rata” i čvrste ideološke podele sa neophodnih konvergiranjem zapadnoevropskih i istočnoevropskih društava, a na vojnom planu – to je gotovo apsolutan paritet vojne moći, koji svaku strategiju pobede u tzv. velikom ratu čini unapred iracionalnim sredstvom politike. Obe ove činjenice – i na političkom i na vojnom planu – u značajnoj meri defunkcionalizuju blokove kao naddržavne i nadnacionalne vojno-političke koalicije, koje su prvenstveno uspostavljene za vođenje tzv. velikog rata u Evropi;

(3) moguće posledice ubrzanog procesa ujedinjavanja Nemačke na sudbinu Varšavskog ugovora i NATO-a. U okviru ovog pitanja, pored već rečenog, valjalo bi sagledati opasnost da ubrzanje procesa ujedinjavanja Nemačke ne zaustavi, ili barem ne uspori, procese dezintegracije Varšavskog ugovora i NATO-a sa svim negativnim implikacijama toga stanja na dalju demokratizaciju u istočnoevropskim zemljama i posebno u SSSR-u. Ovo prvenstveno sa stanovišta debalansa vojne moći samo na štetu članica Varšavskog ugovora, pre svega onih članica koje imaju loše istorijsko iskustvo. Kada je reč o ugrožavanju njihove nezavisnosti od strane Nemačke, ovde se misli pre svega na Poljsku i na garantovanje nepovredivosti njenih zapadnih državnih granica.

U okviru ovih nekoliko pitanja i hipotetičkih tvrdnji razmotriće se daljnja sudbina vojnih blokova i moguće pozitivne i negativne implikacije promena u njihovom mestu i ulozi u strukturi političke i vojne moći u Evropi.

OSNOVE NASTAJANJA I VOJNO-POLITIČKA ULOGA VOJNIH BLOKOVA

Iako su vojno-politički savezi velikih sila, stvoreni u doba „hladnog rata”, mogli da imaju uzor u vojnim paktovima i alijansama različite vrste koji su nastajali i nestajali sa istorijske scene u ranijim razdobljima svetske istorije, oni su imali i niz specifičnih odlika koje daju za pravo da se kaže da predstavljaju gotovo nov fenomen u istoriji vojnih koalicija. Pre svega, reč je o tome da su vojno-politički savezi Istoka i Zapada nastajali kao personifikacija dvaju antagonističkih modela društveno-ekonomskog razvoja, i oformljeni kao monolitne ideološke celine. Sem toga, vojno-politički savezi Istoka i Zapada su koncentrisali u svojim rukama takvu moć, posebno kada je reč o nuklearnom oružju, da su faktički bili u stanju ne samo da unište jedan drugog, već i celokupnu ljudsku civilizaciju. Ni za jedno ni za drugo obeležje vojno-političkih saveza, nastalih u doba „hladnog rata”, ne može se naći presedan u paktovima i alijansama iz ranijih istorijskih epoha.

Ne upuštajući se, u ovom kontekstu, u istraživanje uzroka i redosleda poteza koji su doveli do izbivanja „hladnog rata”, dovoljno je konstatovati da su ideološke razlike i različiti politički interesi velikih sila, nagovešteni i opredmećeni u odlukama donetim u Jalti i Potsdamu¹, a naročito vidljivi u njihovim neskrivenim aspiracijama da uspostave što šire sfere interesa, predstavljali stvarni mehanizam izbivanja i razgaranja „hladnog rata”, kao svojevrsnog surogata za rat koji bi podrazumevao upotrebu oružanih snaga. U svakom slučaju, karakteristično je da su „krivicu” za zaoštavanje situacije u međunarodnim odnosima i izbivanje opasnosti od novog rata

¹ Odlukama Potsdamske konferencije 1945. godine Nemačka je podeljena na dve – Istočnu i Zapadnu Nemačku u kojima su instalirani društveni sistemi primereni sistemima okupacionih sila. Time su jasno ocrtane buduće interesne sfere i stroga ideološka podela, na čemu će se zasnovati i kasnija blokovska podela, kao svojevrsna institucionalizacija te ideološke podele, i definisati interesne sfere velikih sila, pobednica u drugom svetskom ratu.

velike sile prebacivale jedna na drugu, a svoje ofanzivne političke i vojne postupke obavezno prikazivale kao deo vlastitih odbrambenih priprema i doprinos jačanju međunarodne bezbednosti.

Severnoatlantski pakt (*North Atlantic Treaty Organization* – NATO) uspostavljen je 1949. godine na inicijativu Sjedinjenih Američkih Država, kao predvodničke ideološke, političke, ekonomske i vojne sile Zapada. Da bi njegovo osnivanje bilo u skladu sa odredbama Povelje Ujedinjenih nacija, preduzete su formalne mere da se prikaže kao regionalni sporazum, čije formiranje nije u suprotnosti sa principima i ciljevima sistema kolektivne bezbednosti Ujedinjenih nacija, iako je njegov „regionalni karakter” dovodila u sumnju okolnost da su se u njegovom članstvu, pored pretežnog dela evropskih zemalja (Savezna Republika Nemačka, Francuska, Velika Britanija, Italija, Belgija, Holandija, Luksemburg, Norveška, Turska, Grčka, a kasnije Španija i Portugal), našle i dve američke zemlje – Sjedinjene Američke Države i Kanada. Ključnu odbranu formiranja NATO-a predstavlja klauzula da će u slučaju napada na jednu zemlju – članicu reagovati sve zemlje članice. Na osnovu odredaba pakta uspostavljena je odgovarajuća vojna struktura, u čijim su organima i telima zastupljeni predstavnici svih zemalja, ali sa dominantnom pozicijom SAD, kao najmoćnijom silom. Američke trupe i vojne baze raspoređene su na teritorijama zemalja – članica pakta, u zavisnosti od vojnostrateških konsideracija, posebno u SR Nemačkoj. U vreme generala De Gola Francuska je izašla iz vojnih struktura NATO-a i počela da razvija vlastitu odbrambenu silu, uključujući i nuklearno oružje. Kasnije, u različitom, ali i sličnom političkom kontekstu, postavljeno je pitanje prisustva američkih trupa i vojnih baza na teritoriji Grčke i Španije, ali je do danas ostalo otvoreno.

Varšavski ugovor (VU), vojno-politički savez istočnih zemalja, uspostavljen je 1955. godine. Sama okolnost da je nastao šest godina posle formiranja NATO-a poslužila je njegovim osnivačima da ga predstave kao odbrambeni savez, iako je između zemalja koje su ušle u njegov sastav i pre toga postojala uska vojna saradnja na bazi bilateralnih ugovora i prisustva sovjetskih trupa u većini tih zemalja, posebno u Nemačkoj, Demokratskoj Republici, Poljskoj i Mađarskoj. Varašavski ugovor je sa više geopolitičke logike uklopljen u

regionalne sporazume predviđene Poveljom Ujedinjenih nacija, jer su u njegovom članstvu zemlje iz istog regiona – SSSR, Nemačka DR, Poljska, Čehoslovačka, Mađarska, Rumunija, Bugarska i Albanija. Šezdesetih godina, u vreme razilaženja SSSR-a i Kine, Albanija je izašla iz sastava Varšavskog ugovora. Oružane snage Varšavskog ugovora učestovale su u rušenju Dubčeka u Čehoslovačkoj 1968. godine. U toj akciji jedino nisu učestovale oružane snage Rumunije, koja je nastojala da istakne attribute autonomnosti u svojoj spoljnoj politici, pa i u odnosu na Varšavski ugovor.

Uloga NATO-a i Varšavskog ugovora u doba „hladnog rata“ ne može se svesti na tezu blokovskih teoretičara da su ovi vojni blokovi predstavljali mehanizam i garantiju očuvanja svetskog mira, posebno na evropskom tlu. Ali, isto tako, uloga NATO-a i Varšavskog ugovora ne može se ocenjivati ni kroz prizmu onih koji su tvrdili da su ovi vojni blokovi glavni nosioci ugrožavanja svetskog mira i bezbednosti. Reč je, u stvari, o dijalektičkoj kontroverzi koja ne dozvoljava da se istina o ulozi NATO-a i Varšavskog ugovora svede samo na jednu od dve navedene ekskluzivne teze.

S jedne strane, sasvim je sigurno da je postojanje vojno-političkih blokova, naoružanih nuklearnim oružjem, onemogućavalo i jednome i drugome da otpočnu vojni sukob, jer bi njegov ishod doveo do sveopšte nuklearne katastrofe. Zbog toga se ni NATO ni Varšavski ugovor u toku „hladnog rata“ nisu usudili da ugroze ili naruše teritorijalni integritet bilo koje zemlje koja je bila pokrivena njihovim ugovornim odredbama ili, bolje rečeno, njihovim „nuklearnim kišobranom“. Sa te tačke gledišta, može se reći da su NATO i Varšavski ugovor, zahvaljujući nuklearnom paritetu, sprečili da „hladni rat“ preraste u pravi rat.

Ali, s druge strane, izvesno je da je otpočinjanje hladnog rata i, posebno, stvaranje vojnih blokova neprekidno uvećavalo opasnost od novog svetskog rata, odnosno od sveuništavajuće nuklearne katastrofe. Naoružavanje zemalja NATO-a i Varšavskog ugovora konvencionalnim i nuklearnim oružjima pretvorilo je evropski prostor u vojni mostobran supersila. U kojoj meri su NATO i Varšavski ugovor bili nosioci i simbol ratne opasnosti u svetu i u Evropi najbolje svedoči okolnost da je otpočinjanje procesa razoružavanja i slabljenja blokovske konfrontacije, pa time i umanjanje uloge NATO-a i Varšav-

skog ugovora, u velikoj meri doprinelo stvaranju pretpostavki za jačanje mira i bezbednosti u svetu, i posebno, u Evropi.

Kada se sa ove istorijske distance sagledava vojno-politička uloga blokova, valjalo bi, uz sav oprez i rizik da to jednostavno i reducirano iskažemo, istaći da je njihova uloga bila kontroverzna. Prva činjenica, koju treba imati na umu kada se ocenjuje uloga blokova, jeste ta da su oni, bez sumnje, samim svojim postojanjem, generirali krizu koja je otpočela u krilu „hladnog rata” i nastavila se sve do pojave ovog drugog detanta koji se u publicističkom žargonu zove i „neodetant”, upravo da bi se istakla njegova razlika sa detantom sredinom sedamdesetih godina. Uz postojanje blokovske podeljenosti na ideološkoj osnovi, jedini model ponašanja jeste konfrontacija koja je poprimila različite obime, sadržaje i intenzitet, ali je bila stalno prisutna u odnosima blokova i u odnosima između članica blokova. Na odnose konfrontacije nadovezivale su se i sve negativne implikacije blokovske podele na sve sadržaje života međunarodne zajednice, naročito evropskog prostora.

Druga činjenica, koju valja imati na umu kada se sumira uloga vojnih blokova, jeste snažna brana globalnom nuklearnom ratu, iz kojeg ne bi bilo ni pobednika ni poraženih. Paradoksalno je, ali istinito, da su blokovi uložili ogromna finansijska i druga sredstva u proizvodnju najsavršenije tehnologije za ubijanje i razaranja, da bi stigli do nivoa gotovo apsolutnog oružja protiv kojeg nema efikasne odbrane. Budući da su obe strane na približno istom nivou naoružanosti, postignut je paritet vojne moći koji svakoj strani garantuje efikasan uzvratni udar, bez obzira na silinu protivničkog prvog udara. Dakle, paritet vojne moći je svakoj supersili i bloku omogućavao višestruko uništavanje suprotne strane, čime je nuklearni rat postao iracionalan i što je svakako delovalo kao snažan faktor takvog rata.

FAKTORI KOJI ĆE UTICATI NA DALJU SUDBINU VOJNIH BLOKOVA

S obzirom na to da su se NATO i Varšavski ugovor pojavili kao izraz i instrument ideoloških, političkih i vojnih sukoba u doba „hladnog rata”, s pravom se postavlja pitanje

da li će okončanjem „hladnog rata” i oni sići sa istorijske scene? Za sada se na to pitanje još ne može definitivno odgovoriti, ali se mogu navesti faktori koji će, u većoj ili manjoj meri, uticati na sudbinu vojno-političkih saveza velikih sila.

1) Obustavljanje „hladnog rata”, institucionalizovanje dijaloga supersila radi razoružavanja i rešavanja spornih pitanja mirnim putem svakako će uticati na smanjivanje značaja i uloge vojno-političkih saveza, kao instrumenata „hladnog rata” i blokovske konfrontacije.

2) Sve više uzima maha proces osamostaljivanja evropskih zemalja u odnosu na supersile. U osnovi tog procesa su razlike u interesima evropskih zemalja i supersila, ne samo u ekonomskoj i političkoj sferi, već sve više i u oblasti bezbednosti. Kada je reč o Zapadnoj Evropi, specifični interesi zemalja tog područja sve više dolaze do izražaja u procesu evropske integracije, koji će uskoro dovesti do toga da Evropska zajednica postane jedan od najznačajnijih ekonomskih, pa i političkih faktora u svetu. Kada je reč o zemljama Istočne Evrope, zbivanja u zemljama dojučerašnje tzv. socijalističke zajednice pokazuju da se one više objektivno ne mogu posmatrati ni kao satelit, pa niti kao mehanički sastavni deo istočnog bloka. Iako su oba procesa, i onaj integracioni u Zapadnoj Evropi i ovaj reformistički u Istočnoj Evropi, još u toku, njihove konsekvence su sasvim izvesne, a naročito sledeća: da je prošlo vreme kada su evropske zemlje svoj interes i identitet tražile i nalazile u NATO-u i Varšavskom ugovoru.

3) Iako koncept tzv. zajedničkog evropskog doma, koji je predložio Gorbačov, još predstavlja svojevrstu političku enigmu, jer nije ni detaljnije razrađen niti prihvaćen, mnogi su skloni da ga posmatraju kao dugoročan cilj. S jedne strane, koncept zajedničkog evropskog doma nadovezuje se na De Golovu političku metaforu Evrope od Atlantika do Urala, koja je u vreme „hladnog rata” stavljala do znanja, naročito Zapadu, da se SSSR ne može isključiti iz porodice evropskih nacija. S druge strane, koncept zajedničkog evropskog doma, sam po sebi, podrazumeva Evropu bez blokovskih i drugih podela. I u jednom i u drugom smislu koncept zajedničkog evropskog doma podrazumeva Evropu bez prisustva suprotstavljenih vojnih blokova.

Iako su zemlje izvan blokova osuđivale vojno-političke saveze kao nosioce i instrumente blokovske podele i konfrontacije, postojale su razlike u pristupu NATO-u i Varšavskom ugovoru ne samo u zavisnosti od ideoloških pogleda i političkih interesa, već i sa stanovišta istorijske faktografije i političke verifikacije njihovog delovanja.

U skladu s tim, bilo je nedvojbeno da je stvaranje NATO-a predstavljalo konkretan izazov „drugoj strani” da i sama pride stvaranju svog vojno-političkog sistema. Takav sled uzroka i posledica ili, bolje rečeno, redosled događaja, ne mora da ima presudan značaj za ocenjivanje uloge i dejstava NATO-a i Varšavskog ugovora, ali ne može biti ni zanemaren u analizi nastajanja i širenja dijapazona „hladnog rata”.

Isto tako, naročito u zemljama tzv. trećeg sveta, uprkos distanciranju od vojno-političkih saveza, pa i osudi njihove aktivnosti i odgovornosti u razvijanju trke u naoružavanju, širenju sfera uticaja i vođenju politike sa pozicija sile, mogao se uočiti diferencirani pristup NATO-u i Varšavskom ugovoru. U osnovi tog diferenciranog pristupa nisu bili ideološki afiniteti, mada njihovo prisustvo ne bi trebalo zanemariti, zbog toga što je znatan broj zemalja tzv. trećeg sveta bio inspirisan širokim spektrom ideja preuzetih iz doktrine socijalizma u svom unutrašnjem razvoju. Osnovna razlika u pristupu NATO-u i Varšavskom ugovoru proisticala je iz okolnosti da su se među vodećim članicama NATO-a nalazile bivše kolonijalne sile, koje su, *ipso facto*, učinile da ovaj vojno-politički savez bude angažovan ili korišćen protiv nacionalnooslobodilačkih pokreta u zemljama tzv. trećeg sveta. S druge strane, ne samo zbog doktrinarnog shvatanja da je antikolonijalna revolucija sastavni deo ili saveznik socijalističke revolucije, već i zbog toga što je rušenje kolonijalnih imperija podrivalo temelje zapadnog sveta i utiralo puteve širenju vlastite sfere interesa, članice Varšavskog ugovora su pružale manju ili veću podršku nacionalnooslobodilačkim pokretima u zemljama tzv. trećeg sveta.

Ne bi trebalo zanemariti ni činjenicu da su se članice NATO-a, kao pripadnice razvijenog dela sveta, u najvećoj meri poistovećivale sa tzv. Severom, sa kojim su zemlje tzv. Juga bile u permanentnoj konfrontaciji, braneći svoje interese i principe ravnopravnosti i nediskriminacije u svetskoj privredi

i međunarodnim ekonomskim odnosima. Iako su i zemlje Varšavskog ugovora u velikoj meri pripadale geografskom ambijentu razvijenog Severa, njihov nivo razvoja, kao i položaj u svetskoj privredi, približavao ih je problemima i interesima zemalja u razvoju.

Cinjenica je, od ne malog značaja, da su članice NATO-a u hronici političkih zbivanja nakon drugog svetskog rata bile involvirane u događaje u kojima su se zemlje tzv. trećeg sveta, po pravilu, nalazile „s druge strane barikada”. Kao najmarkantniji slučajevi mogli bi biti pomenuti događaji u Vijetnamu i Indokini, na Bliskom istoku, na jugu Afrike, u Centralnoj Americi i Karibima. Iako se i zemljama Varšavskog ugovora mogu staviti na dušu slučajevi u kojima su postupale na sličan način, kao u Avganistanu, ipak su oni sporadični u odnosu na skoro globalno i kontinuirano sukobljavanje zemalja tzv. trećeg sveta sa članicama NATO-a.

Iscrpna „dokumentacija” o takvom asimetričnom ponašanju i delovanju NATO-a i Varšavskog ugovora u posleratnim međunarodnim odnosima može se naći u zvaničnim materijalima sa skupova nesvrstanih zemalja, kao i u rezolucijama i drugim dokumentima Organizacije ujedinjenih nacija.

Nova asimetrija, ali sada u političkoj ulozi i vojnoj moći u odnosima NATO-a i Varšavskog ugovora, nastupila je nakon sloma istočne sfere interesa u Istočnoj Evropi.

Iako se moglo očekivati da će zatvaranje dosijea „hladnog rata”, kao i proces razoružavanja, dovesti do toga da i NATO i Varšavski ugovor odu u muzej starina, razvoj događaja u Evropi i u svetu pokazuje da NATO i Varšavski ugovor neće podeliti istu sudbinu.

Kada je reč o Varšavskom ugovoru, njegova sudbina je faktički bila rešena onoga časa kada su uzeli maha procesi u zemljama Istočne Evrope, koji su doveli do rušenja režima koji su bili personifikacija njihove vezanosti za Sovjetski Savez. Uvođenjem višepartijskog sistema, na političku scenu su izašle političke i društvene snage koje su rešene da svoje zemlje uključe u evropske institucije i integracije koje se nalaze pod pokroviteljstvom Zapadne alijanse. Vreme koje su provele u tzv. socijalističkoj zajednici i u savezničkim odnosima sa Sovjetskim Savezom, zemlje Istočne Evrope smatraju danas „zatočeništvom” koje bi što pre htele da zaborave. Na osnovu

toga, pouzdano se može reći da gotovo sve one smatraju Varšavski ugovor prevaziđenim okvirom vojno-političkih veza sa Sovjetskim Savezom i, još više od toga, instrumentom koji ih je držao u sferi interesa Sovjetskog Saveza i podređenosti njegovim interesima. Činjenica da ove zemlje još zvanično ne traže ukidanje Varšavskog ugovora ili pojedinačno istupanje iz njega može se tumačiti sledećim okolnostima:

(a) bez obzira na to što promene i procesi u zemljama Istočne Evrope ne teku ravnomerno niti jednosmerno, ipak ni u jednoj od njih još nije došlo do takve konsolidacije unutrašnjih prilika da bi na dnevni red moglo doći pitanje formalnopravnog menjanja međunarodnog položaja i orijentacije;

(b) svesne činjenice da su promene u njihovim zemljama bile, u prvom redu, omogućene uvođenjem perestrojke u Sovjetskom Savezu, ukidanjem teorije tzv. ograničenog suvereniteta, političke i društvene snage koje preuzimaju kormilo vlasti u zemljama Istočne Evrope ne žele da prebrzim insistiranjem na ukidanju Varšavskog ugovora ili svom izlasku iz njega otežavaju položaj Mihailu Gorbačovu i pruže dodatne argumente protivnicima perestrojke u Sovjetskom Savezu;

(c) može se pretpostaviti da ishitrene odluke u odnosu na članstvo u Varšavskom ugovoru u vreme sadašnjih previranja ne bi bile u interesu ni SAD ni nekih drugih zapadnih zemalja, s obzirom na potrebu postepenog prevazilaženja debalansa do kojeg je došlo u odnosima snaga dojučerašnjeg Istoka i Zapada;

(d) u svakom slučaju, brojne okolnosti čine da Varšavski ugovor više nije u operativnom stanju, odnosno da se nalazi u stanju faktičke političke, pa i vojne paralize, zbog čega pitanje njegovog formalnopravnog ukidanja ili transformisanja nema veći suštinski značaj.

U tom kontekstu se može gledati na zahteve novih vladajućih političkih snaga u Mađarskoj i Čehoslovačkoj za što brže povlačenje sovjetskih trupa sa njihovih teritorija, ne čekajući rezultate razgovora koji se o tome vode u međublokovskim okvirima u Beču. Isto tako, simptomatična je izjava ministra inostranih poslova Mađarske Đule Horna da bi njegova zemlja htela da pristupi NATO-u. Bez obzira na to

što se ne zna da li će se otvarati vrata NATO-a za prijem novih članova, ova izjava svedoči o tome da zemlje istočne Evrope već traže nove opcije za svoju međunarodnu ulogu i orijentaciju.

Kada je reč o promenama u faktorima koji su doveli do formiranja vojnih blokova kao naddržavnih i nadnacionalnih vojnih koalicija, valja imati u vidu više činjenica koje će, bez sumnje, dovesti do promene mesta i uloge ovih koalicija u kompleksu evropske zajednice naroda i u kompleksu evropske bezbednosti.

Prva činjenica je prevladavanje ideološke barijere koja je dugo bila nepremostiva prepreka unutarevropskih odnosa na relaciji Istok – Zapad. Ne radi se, razume se, o potpunom nestanku svake ideološke protivurečnosti već o tome da ta protivurečnost više nema ulogu državnog razloga za ograničavanje ili pak eliminisanje međudržavne i međunarodne saradnje, niti je kriterijum za strogu međudržavnu podelu i svrstavanje u suprotstavljene vojno-političke saveze. Ta činjenica svakako ne ide u prilog daljnjeg opstanka blokova na istorijskoj i političkoj sceni, iako u tom procesu dezintegracija i transformacija blokova obe koalicije neće prelaziti istovetan put niti će imati istovetne posledice, ne barem jednakom brzinom.

Druga činjenica, koju valja imati u vidu kada je reč o promenama u činionicima koji će neminovno postaviti na dnevni red položaj i funkciju blokova u sistem evropske, pa i svetske bezbednosti, jesu promene u kompleksu vojnog faktora i mala ili gotovo nikakva verovatnoća izbijanja svetskog ili regionalnog rata u Evropi, u kojem bi glavni suparnici bili vojni blokovi, odnosno supersile sa svim svojim neograničenim vojnim potencijalima. Budući da su blokovi formirani kao koalicije za vođenje globalnog sukoba, uspostavljeni paritet vojne moći i, u vezi s tim, nemogućnost vođenja pobedonosnog nuklearnog rata blokove defunkcionalizuje u toj meri da je njihov dalji opstanak u sadašnjoj formi i funkciji samo pitanje vremena i političke taktike. I ovde važi ranije izneti stav da oba bloka neće proći istovetno kada je reč o njihovom vojnom demontiranju i eventualnom sporazumnom ukidanju.

Treća činjenica koju valja sagledati u kontekstu procesa i promena koje ne idu u prilog daljnjem opstanku vojnih blokova jesu svakovrsne i perspektivne evropske integracije

na ekonomskom, tehnološkom, informacijsko-globalnom i regionalnom planu – institucionalno i neinstitucionalno. Te integracije koje će, ako se ne dogodi nešto što se sada ne može predvideti, stalno jačati i po obimu i po sadržaju, i doprinosiće jačanju opšteg poverenja među narodima i državama, pa će strogo zatvaranje u rigidne vojne i političke koalicije biti prevladano kao anahronizam „hladnog rata”. Razume se, ne treba očekivati širom otvorena vrata evropskih integracija za sve, bez izuzetaka i bez ustupaka. Svaka zajednica, pa u tom smislu i buduće evropske integracije, nametaće neke uslove koje će svi koji žele da u njih uđu morati da ispune. No, bez obzira na sve vrste ograničenja, sve je manje uslova i činilaca koji opravdavaju postojanje blokova kao vojno-političkih saveza. A kuda će oni krenuti, zavisće od mnogo čega, prvenstveno od pravaca i smerova promena koje su Evropu već zahvatile.

MOGUĆE POSLEDICE UJEDINJENJA NEMAČKE NA SUDBINU VARŠAVSKOG UGOVORA I NATO

Iako izgleda da je sudbina Varšavskog ugovora konačno rešena, poslednju reč o tome ne bi trebalo davati pre nego što se uzmu u obzir neka pitanja koja može da proizvede ujedinjenje dveju nemačkih država.

Otvaranje pitanja ujedinjenja dveju nemačkih država iznenadilo je čitav svet, a posebno evropske zemlje, stavljajući ih pred svršen čin. Kao što se zna, podela Nemačke je bila rezultat drugog svetskog rata, a definitivne obrise je dobila u toku „hladnog rata”. Podela Nemačke je inkorporirana u evropski i svetski poredak kao garancija da iz nemačkog prostora neće zapretiti nova agresija. Iako je malo ko verovao da je njena podela izvršena „za sva vremena”, ipak se smatralo da su mogućnosti za ponovno ujedinjenje Nemačke u dogledno vreme gotovo neostvarive. U skladu s tim, sedamdesetih godina, kao rezultat tzv. istočne politike Vilija Branta, a pod pokroviteljstvom supersila, došlo je do potpisivanja Završnog akta iz Helsinkija, koji je konsakrirao postojanje dveju suverenih nemačkih država i ingerencije četiri velike sile u zapadnom Berlinu. Dve nemačke države su primljene u Ujedinje-

ne nacije, kao zasebni međunarodnopravni subjekti. U celom tom političkom kontekstu naročiti značaj je dobio princip nepovredivosti postojećih granica u evropskom prostoru, kao jedan od ugaonih kamenova Završnog akta iz Helsinkija i procesa Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji.

Otvaranje procesa ujedinjenja dveju nemačkih država nije dovelo do anuliranja principa nepovredivosti evropskih granica, jer se odvija u skladu sa pravom naroda na samoopredeljenje, a ne putem primene sile, ali je stavilo na dnevni red ne samo mogućnost menjanja granica u Evropi, već i menjanja celokupne ravnoteže snaga u evropskom, pa i svetskom prostoru. Ovi i drugi problemi koje pokreće proces ujedinjenja dveju nemačkih država imaju odraza i na sudbinu i budućnost Varšavskog ugovora i NATO-a.

Umesto predviđenog, ali verovatno ipak istorijski nezauzavljivog procesa „odumiranja” vojno-političkih saveza velikih sila, sada se počinje o njima razmišljati u novom političkom i vojnostrateškom kontekstu.

Kada je reč o Varšavskom ugovoru, moglo bi se dogoditi da jedna od njegovih članica, Poljska, pokuša da u njegovom vojnom potencijalu, pre svega nuklearnom, nađe protivtežu bojaznima koje proističu iz ujedinjenja dveju nemačkih država. Reč je, pre svega, o tome da Poljska s pravom strepi od toga da bi moćna ujedinjena Nemačka mogla postaviti pitanje revizije granica na Odri i Nisi i da ona sama, bez moćnih saveznika, ne bi bila u stanju da brani i odbrani svoj teritorijalni integritet. Jedinu dosadašnju garantiju da se to neće dogoditi predstavljao je Varšavski ugovor. Sada Poljska nastoji da učestvuje u proceduri ujedinjenja Nemačke sama zastupa i brani svoje interese, polazući nadu u političke i pravne garantije koje u sklopu mirovnog ugovora i u koordinatama KEBS-a treba da dobije od buduće ujedinjene Nemačke, ali su istorijska iskustva sa garantijama takve vrste onespokojavajuća. Bez obzira na to kako će se pitanja garantije granice Poljske rešiti u procesu ujedinjenja Nemačke, zanimljivo je ukazati na tu dijalektičku promenu situacije koja je dovela do toga da Poljska, koja je kao i druge zemlje istočne Evrope gledala na Varšavski ugovor kao na instrument dominirajuće uloge SSSR-a i sprovođenja tzv. doktrine ograničenog suvereniteta, sada u njemu može da vidi garantiju za očuvanje svojih vitalnih nacionalnih interesa!

Još su veće implikacije ujedinjenja dvaju nemačkih država na karakter i sudbinu NATO-a. Pre postavljanja na dnevni red pitanja nemačkog ujedinjenja dominiralo je stanovište da će se budućnost NATO-a kretati od premeštanja težišta sa vojnih na političke aktivnosti do neizbežnog silaska sa istorijske scene. Sada se iza takvih predviđanja stavlja znak pitanja.

Prvo, zbog toga što vodeći političari SR Nemačke, pa i drugih zapadnih zemalja, smatraju da bi proces ujedinjenja Nemačke trebalo izvršiti u okvirima NATO-a. Prema jednom gledištu, pripajanje Nemačke Demokratske Republike znatno moćnijoj Saveznoj Republici Nemačkoj, kao članici NATO-a, u trenutku faktičkog demontiranja političke i vojne strukture Varšavskog ugovora, neminovno će dovesti do toga da ujedinjena Nemačka zadrži puni kontinuitet u članstvu NATO-a. Prema drugom gledištu, Savezna Republika Nemačka bi ostala u NATO-u dok bi Nemačka Demokratska Republika izašla iz Varšavskog ugovora, s tim što se postojeća vojna struktura NATO-a sa teritorije SR Nemačke ne bi „širila” na teritoriju Nemačke Demokratske Republike. U oba ova slučaja se računa sa postojanjem NATO-a i jačanjem njegovih ingerencija.

Drugo, zbog toga što je ujedinjenje dveju nemačkih država onespokojilo i neke od najbližih saveznika SR Nemačke iz redova NATO-a, nekadašnjih gotovo tradicionalnih neprijatelja Nemačke, kao što su Francuska i Velika Britanija, a u određenoj meri i SAD. Kada su stvarale NATO, ove tri velike zapadne sile videli su u njemu prvenstveno ili isključivo instrument za suzbijanje uticaja SSSR-a i istočnog bloka, dok sada, sasvim nenadano, počinju razmišljati o tome da mehanizam NATO-a iskoriste za obuzdavanje ujedinjene Nemačke, koja može da ugrozi njihove vlastite interese. Postajemo, izgleda, svedoci paradoksalnih situacija da će NATO biti manje okrenut prema objektivno oslabljenom Sovjetskom Savezu, a sve više prema objektivno ojačaloj Nemačkoj. O tome svedoči eventualni, a već najavljeni, povratak Francuske u vojnu strukturu NATO-a.

Kada bi se moglo pouzdano verovati u to da bi postojeća i prilagođena struktura NATO-a mogla predstavljati realan okvir za predupređivanje i držanje pod kontrolom opasnosti koje mogu da proizađu iz ujedinjenja Nemačke, moglo bi se

očekivati, s obzirom na neočekivanu, ali ipak istorijski uslovljenu podudarnost interesa, da i Sovjetski Savez počne da podržava – NATO! Jer, ukoliko bi mehanizam NATO-a bio u stanju da amortizuje veliki debalans do koga će u Evropi i u svetu doći nakon ujedinjenja Nemačke, štiteći interese Francuske, Velike Britanije, pa i SAD, u tom slučaju bi njegovo postojanje i delovanje bilo u interesu Sovjetskog Saveza, pa razume se i u interesu mnogih drugih evropskih zemalja, a posebno onih koje su u dva svetska rata bile žrtve ekspanzije i agresije iz nemačkog prostora.

U Sovjetskom Savezu se, međutim, još gleda na NATO kao na instrument vojne moći Zapada, pa se zvanično predlaže uspostavljanje vojne neutralnosti ujedinjene Nemačke, što pretpostavlja izlazak SR Nemačke iz NATO-a. Da je primorana da plaća određenu cenu za nemačko ujedinjenje, SR Nemačka bi, možda, prihvatila da izađe iz NATO-a, kao vojno-političkog saveza koji je imao istorijsku ulogu u vreme „hladnog rata”. Ali, SR Nemačka ne mora da plaća bilo kakvu cenu za nemačko ujedinjenje, jer do njega dolazi na zahtev građana i legitimnih državnih organa Nemačke Demokratske Republike. Sa svoje strane, istorija pokazuje da nisu bili uspešni čak ni pokušaji vojne neutralizacije ili demilitarizacije manjih delova teritorije sila koje su bile poražene u vojnom sukobu. Teško bi se moglo verovati da bi moćna ujedinjena Nemačka mogla trpeti na duži rok bilo kakve obaveze, posebno u vojnoj sferi, koje bi smatrala nametnutim. S druge strane, neke od zemalja koja zaziru od mogućih posledica nemačkog ujedinjenja, naročito Francuska i Velika Britanija, a u određenoj meri i SAD, upravo smatraju da bi vojno neutralizovana Nemačka bila opasnija, budući da bi bila izvan NATO-a, nego kada bi ostala u okviru NATO-a, u kome bi mogla da bude držana pod kontrolom.

Sve to pokazuje da je nemačko ujedinjenje unelo više novih momenata u procese popuštanja međunarodne zategnutosti u kojima su se kao glavni akteri pojavljivale dve supersile. Sada Evropa i svet počinju sve više da uzimaju u obzir postojanje i delovanje ujedinjene Nemačke. U tom kontekstu se očituju i novi pristupi NATO-u i Varšavskom ugovoru, uprkos tome što pripadaju epohi „hladnog rata” i što više objektivno nisu pandan jedan drugome.

S obzirom na takvo stanje, moglo bi se očekivati da će porasti značaj sistema čija je faktička uloga na planu bezbednosti bila gotovo simbolična: Organizacije ujedinjenih nacija i Konferencije o evropskoj bezbednosti i saradnji.

S U M M A R Y

SITUATION OF THE WARSAW AGREEMENT AND NORTH-ATLANTIC ALLIANCE ORGANIZATIONS IN THE FRAMEWORK OF PRESENT CHANGES IN EUROPE AND THE WORLD

In view of the wave of reforms flooding the Eastern Europe, each serious consideration and assessment of changes in the world today must include also the question of the situation of military blocs and of possible trends of change of their position and role in the global political structure of the world.

These issues are in this article reviewed and assessed within the frames of the following groups of questions:

(1) foundations upon which were created military-political groupings, for the purpose of comprehending of possible changes in these coalitions within the framework of the emerging European integrations, including their transformation, and even their total dissolution;

(2) factors which will influence the fate of military blocs, taken together or individually, in view of the discontinuation of the „cold war” and sharp ideological division of societies, on one hand, and on the other hand, in the military domain, taking into account the attained absolute parity of military power, which makes in advance each strategy aimed at winning the so called great war an irrational instrument of politics; and

(3) possible consequences of an accelerated unification of Germany on the fate of military blocs, in which framework should be seen the danger of this accelerated unification of Germany could stop or slow down the processes of disintegration of military blocs, and primarily with a view to an imbalance of military power in favour of the Atlantic Pact.

R É S U M É

LE PACTE DE VARSOVIE ET L'OTAN A LA LUMIERE DES CHANGEMENTS ACTUELS DANS L'EUROPE ET DANS LE MONDE

Tout traitement sérieux des changements du monde moderne notamment à la lumière de la vague de réformes qui déferle en Europe de l'Est, doit s'étendre aussi sur la question de la situation des blocs militaires et des axes possibles de leur évolution en ce qui concerne leur place et leur rôle dans la structure politique mondiale.

Dans cet article, la problématique citée est traitée dans le cadre et sous forme des questions suivantes:

(1) Les bases sur lesquelles sont érigées ces groupements militaires-politiques, en vue de comprendre les changements possibles de ces coalitions dans les cadres des intégrations européennes en cours, y compris leurs transformations, voire leur dissolution totale;

(2) Les facteurs qui continueront d'influencer le sort des blocs militaires dans leur ensemble, et respectivement, étant donné l'inexistence de la „guerre froide” et d'une articulation idéologique stricte des sociétés, et, au plan militaire, d'une parité absolue de la puissance militaire selon laquelle chaque stratégie de la victoire dans la soi-disant grande guerre serait considérée comme le moyen irrationnel de la politique;

(3) Les conséquences possibles de la reunification accélérée de l'Allemagne pour la destinée de blocs militaires, notamment le fait qu'il convient de prendre en considération le risque de voir l'accélération du processus de réunification de l'Allemagne arrêter ou du moins ralentir les processus de désintégration des blocs militaires, avant tout du point de vue du déséquilibre de la puissance militaire uniquement au détriment du Pact de Varsovie.

Р Е З Ю М Е

ПОЗИЦИЯ ВАРШАВСКОГО ДОГОВОРА И СЕВЕРОАТЛАНТИЧЕСКОГО СОЮЗА В НЫНЕШНИХ ИЗМЕНЕНИЯХ В ЕВРОПЕ И МИРЕ

Любое хоть сколько нибудь серьезное рассмотрение проблем в современном мире, учитывая волну реформ, охватившую Восточную Европу, должно включить и вопрос позиции военных блоков и возможных направлений изменений в их месте и роли в глобальной мировой политической структуре.

В статье эта проблематика рассматривается в рамках нескольких вопросов:

(1) основы, на которых создавались военно-политические группировки, с целью понимания возможных изменений этих коалиций в рамках будущих европейских интеграций, включая их преобразование, даже и их полное распушение;

(2) факторы, которые будут оказывать влияние на дальнейшие судьбы военных блоков в целом, а также в отдельности, учитывая исчезновение „холодной войны“ и прочное идеологическое разделение обществ, а в военном плане – абсолютный паритет военной мощи, делающий любую стратегию победы в т. наз. большой войне, наперед иррациональным средством политики, и

(3) возможные последствия ускоренного объединения Германии для судеб военных блоков, в рамках чего надо рассмотреть следующий вопрос: не грозит ли ускорение процесса объединения Германии остановкой, или хоть замедлением процесса дезинтеграции военных блоков, причем в первую очередь с точки зрения дисбаланса военной мощи только в ущерб Варшавского договора.

Pogledi

Modernizacija sistema rukovođenja i komandovanja i komandno-informacijski sistemi

General-potpukovnik prof. dr RAMIZ ABDULI, dipl. inž.

Komandno-informacijski sistemi, poznatiji pod nazivom C³I sistemi, jedna su od savremenih, takozvanih visokih vojnih tehnologija. Tokom posljednjih desetak godina intenzivirana su istraživanja i razvoj tih sistema i postignuti su vrlo zapaženi rezultati u razvijenim, velikim i nekim malim zemljama, čije ih armije uvode u operativnu upotrebu.

Za razliku od svjetske vojnostručne literature, posebno zapadnih zemalja, u kojoj se objavljuju brojni radovi o komandno-informacijskim sistemima u našoj publicistici o tome se vrlo malo piše. Bez obzira na stepen razvoja i primjene te tehnologije u nekim oružanim snagama, saznanja o ovim sistemima se ne smiju zapostavljati.

U članku su data elementarna znanja o komandno-informacijskim sistemima, njihovom doprinosu povećanju efikasnosti sistema rukovođenja i komandovanja odnosno oružanih snaga u cjelini. Na primjerima taktičkih komandno-informacijskih sistema kopnene vojske, koji se nalaze u operativnoj upotrebi nekih zemalja, izložena su dobra i loša iskustva stečena tokom njihovog razvoja, koja su značajna za istraživače i potencijalne korisnike.

Uvod

U vojno-stručnoj literaturi, posebno u časopisima razvijenih zemalja, posljednjih godina se objavljuje mnoštvo radova o savremenoj, za oružane snage vrlo značajnoj, tehnologiji poznatoj pod nazivom C³I sistemi¹ koji su kod nas uslovno nazvani komandno-informacijski sistemi (KIS). Mnogi autori

¹ Skraćenica od naziva *Command, Control, Communication and Intelligence*.

tvrde i prognoziraju da ta visoka tehnologija već sada utiče na razvoj vojnih doktrina i naročito na usavršavanje sistema rukovođenja i komandovanja svih nivoa, a taj uticaj će u budućnosti biti još veći. Smatra se da su komandno-informacijski sistemi bitno doprinijeli stvaranju doktrine distancionih dejstava.

Efekti tih sistema na efikasnost oružanih snaga upoređuju se sa uticajima koje na razvoj proizvodnih snaga i produktivnosti rada ima CIM – tehnologija (*Computer Integrated Technology*), čije su komponente robotizacija, automatizacija, CAD – /CAM tehnologije i dr.).

Komandno-informacijski sistemi nastali su integracijom vrhunskih dostignuća visokih tehnologija, kao što su: senzorska tehnologija, računarska tehnologija zasnovana na mikroprocesorima i visokokvalitetnom softveru, digitalni telekomunikacijski sistemi, automatizacija (sistema za upravljanje vatom i sistema za upravljanje letom projektila) i dr. Ti sistemi stvaraju sve veće mogućnosti da u budućnosti komandanti svih nivoa komandovanja imaju kontinuirano dobar pregled situacije na bojištu i tako ubrzaju donošenje optimalnih odluka i skrate ukupno vreme reagovanja.

Sa sigurnošću se može reći da su razvojni procesi i moguća dostignuća još dosta daleko od toga da bi se moglo smatrati da su mogućnosti visokih tehnologija iscrpljene za vojne potrebe svih vrsta.

Tokom poslednjih desetak godina u razvijenim zemljama, posebno na zapadu (SAD, Velika Britanija, SR Njemačka, Francuska) ostvareni su zapaženi rezultati u razvoju komandno-informacijskih sistema taktičko-operativne namjene svih vidova, a posebno kopnene vojske. Šada se intenzivno radi na ostvarenju interoperabilnosti već razvijenih komandno-informacijskih sistema. Interesantno je istaći da i više malih zemalja (Švedska, Norveška, Kanada, Holandija i dr.) takođe uspješno rade na razvoju komandno-informacijskih sistema, i da su ih neke već uvele u operativnu upotrebu i nude ih na međunarodnom tržištu naoružanja i vojne opreme.

Osnovno polazište takvog odnosa prema ovoj tehnologiji su ocjene mnogih kompetentnih vojnih stručnjaka: *da ne može biti značajnijeg usavršavanja sistema rukovođenja i komandovanja, a time i većeg povećanja efikasnosti oružanih snaga, bez*

razvoja i upotrebe komandno-informacijskih sistema. Kada govore o uticaju savremenog naučnog i tehnološkog razvoja na vojne doktrine i efikasnost oružanih snaga, oni prvenstveno podrazumijevaju uticaj C³I-tehnologije, jer se njenom primjenom uspijeva znatno povećati sinergija svih komponenata i faktora oružane borbe.

Interesantno je da se u brojnoj stranoj literaturi argumentirano dokazuje da sistem rukovođenja i komandovanja klasičnog oblika (bez primjene KIS-a) bazira na prevaziđenim metodama koje su stvarane i prilagođene za relativno statička operativna okruženja, te da se veliki broj vježbi izvodi po dosta invarijantnim i često dobro pripremljenim scenarijima neadekvatne dinamike i složenosti. Brojne su konstatacije koje govore da se znatno zapostavljaju i ignorišu neke bitne karakteristike sistema rukovođenja i komandovanja u budućim borbenim dejstvima (koja će se voditi na kopnu, u vazдушnom prostoru, na moru, u podmorju ili svemiru), kao što su:

a) znatno povećanje intenziteta borbenih aktivnosti, koje će zbog izuzetne dinamičnosti zahtijevati skraćivanje vremena za donošenje odluka, tzv. vremena reagovanja;

b) dodatak ogromne količine relevantnih informacija u vrlo kratkom vremenu (zahvaljujući razvoju senzorske tehnologije) koje će se morati reducirati, selektirati i vrednovati (govori se i o vrsti haosa informacija), i

c) potreba da se optimizirane informacije, odluke, komande i naređenja šalju brojnim štabovima za što bolje, šire i brže, tj. pravovremeno korištenje.

NAMJENA I MOGUĆNOSTI KOMANDNO-INFORMACIJSKIH SISTEMA

Za komandno-informacijske sisteme postoje različite definicije, koje se donekle razlikuju zavisno od namjene, funkcija i oblasti rukovođenja i komandovanja u kojoj se primenjuju. Najjednostavniji termin podrazumijeva sisteme namijenjene za prikupljanje, procesiranje (obradu), distribuciju i prenos informacija na kopnu, moru, u vazдушnom prostoru i svemiru.

Komandno-informacijski sistemi su sastavljeni od računara, digitalnih telekomunikacijskih sistema, senzorskih sistema

i ljudskog faktora. Taktički komandno-informacijski sistemi, kao izvršne podsisteme (za funkcije upravljanja), u svom sastavu mogu imati i sisteme za upravljanje vatrom, sisteme za upravljanje letom artiljerijskih i raketnih projektila i drugih vrsta oružja. Oni su u prethodnoj fazi smatrani komunikacijskim sistemima (veza), a njihov pravi značaj je shvaćen tokom posljednjih deset godina. Namijenjeni su komandantima za pouzdanije, kvalitetnije, brže i samostalnije odlučivanje, upravljanje i kontrolu, a njihovim štabovima za isto takvu pripremu predloga odluka, praćenje situacije, kontrolu i obezbjeđenje resursa.

Mogućnosti komandno-informacijskih sistema, zavisno od vrste i nivoa sistema rukovođenja i komandovanja, ogledaju se u sljedećem: 1) skraćivanje ukupnog vremena reagovanja za odlučivanje i izvršavanje akcija (shema 1); 2) optimizacija odluka; 3) prikupljanje brojnih, tačnih i pravovremenih informacija u *realnom vremenu* putem senzora; 4) selekcija prikupljenih informacija; 5) izviđanje i osmatranje na velikim udaljenostima i dubinama; 6) brz prenos i automatska kriptozastita informacija; 7) brza i tačna obrada informacija; 8) tačno i brzo proračunavanje parametara relevantnih za rukovođenje i komandovanje, radi upravljanja vatrenim i borbenim sistemima; 9) prikazivanje situacije na bojištu i rezultata izvršene obrade informacija; 10) brza izrada štapskih dokumenata; 11) redukcija papirnatih dokumenata, i 12) povećanje žilavosti borbenih sistema omogućavanjem rastresitih rasporeda vatrenih položaja vatrenih sistema (artiljerije za podršku, protivavionske artiljerije, raketnih i PVO oruđa i dr.).

Taktičko-tehnički zahtjevi za KIS-e obično obuhvataju: fleksibilnost, mobilnost, pouzdanost rada, interoperabilnost, žilavost, brzu i tačnu obradu, i prenos informacija i vrlo kratko vrijeme reagovanja. Realizacija tih projektnih zahtjeva upućuje na male mobilne, prenosive i robustne konfiguracije modularnog tipa.

FUNKCIJE I PROCESI ODLUČIVANJA

Poznato je da uspjeh izvršavanja svake borbene operacije bitno zavisi (ali ne i jedino) od brzine kojom će se izvesti svi nužni procesi odlučivanja i izvršiti donijete odluke, planovi i

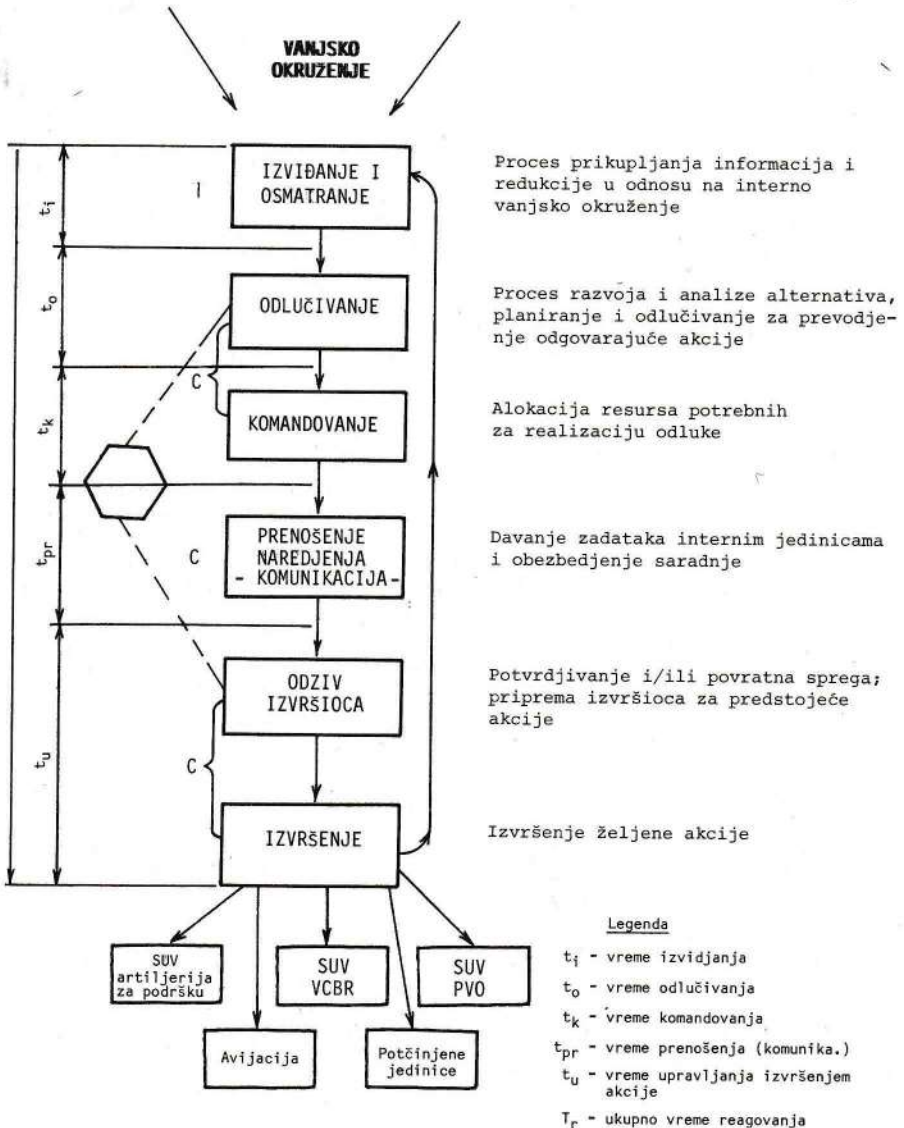
zadaci. Na bazi naučnog i tehnološkog razvoja ostvarena su velika dostignuća u naoružanju i vojnoj opremi i njihovim nosačima (platformama) sa izuzetnim performansama, što je u znatnoj mjeri povećalo značaj faktora vremena u procesima odlučivanja. Povećanje dometa, brzine i tačnosti pogađanja i razorne moći raznih vrsta oruđa, zatim velike brzine kretanja i veliki akcioni radijusi nosača oružja (aviona, brodova, podmornica, borbenih vozila, vještačkih satelita), a i velike tačnosti i mogućnosti sredstava za prikupljanje, obradu i prenos podataka učinili su da vrijeme reagovanja dobije poseban značaj i prioritet. To je podstaklo potrebu razvoja KIS-a, koji, pored ostalih prednosti, mogu bitno skratiti vrijeme reagovanja. Radi lakšeg razumijevanja funkcija, značaja i uloge KIS-a, na shemi 1. prikazana je dekompozicija procesa odlučivanja prema nekim autorima zapadnih zemalja, u kojima se uspješno razvijaju ovi sistemi i naveliko uvode u operativnu upotrebu.² Dekompozicija je jedan od početnih poslova koji su predviđeni metodologijom izrade modela systemske analize taktičkih C³I sistema. Systemska analiza, kojom se prepoznaju i definiraju funkcije, supfunkcije, procesi, poslovi i dr., predstavlja prvu i dosta složenu fazu projektiranja tih složenih sistema, koja se završava izradom algoritama. Za tu analizu potrebno je relativno dosta vremena (Norvežani su utrošili dve godine za ovu fazu pri razvoju KIS-a brigade kopnene vojske). Ta se analiza ne može kvalitetno uraditi bez stručnjaka i istraživača iz oblasti ratne vještine i iskusnog komandnog kadra.

Slična struktura procesa odlučivanja može se prepoznati na svakom nivou rukovođenja i komandovanja, a vreme reagovanja se povećava složenošću i veličinom struktura komandi i procesa. Procesu odlučivanja u KIS-u mogu se prikazati kao lanac nezavisnih procesa spojenih sistemima digitalnih komunikacija (veza).

Razumije se, struktura procesa odlučivanja može biti različite veličine, oblika i složenosti, od osnovnog elementa koji čini čovjek ili pojedinac koji izvodi akciju do visokih nivoa odlučivanja koji se mogu odnositi na ukupnost vojno-političkih odnosa. Uvezivanjem manjih procesa odlučivanja mogu

² Cluyde Shook, *Tactical C³systems and methodology for functional decomposition*, „Signal”, March 1981.

se stvoriti velike i kompleksne strukture procesa odlučivanja. Budući da su operativno okruženje, zadaci i uloga ljudskog faktora vrlo promjenljivi u svakoj vremenskoj tački (koordinati), jasno je da će se mijenjati na odgovarajući način i akcije i vrijeme za izvršenje, a u skladu s tim i struktura pro-

Shema 1 - Procesi (ciklusi) odlučivanja u taktičkoj operaciji (Prema tehnologiji C^3I - Command, Control, Communication and Intelligence)

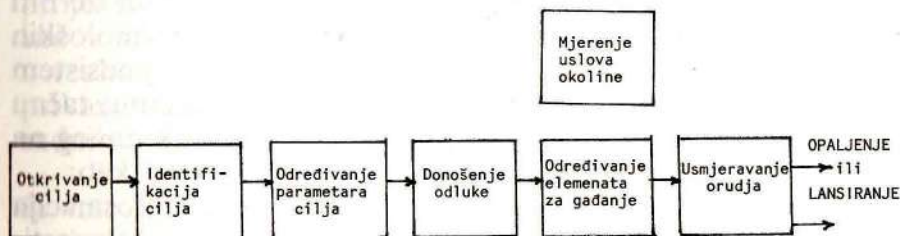
cesa odlučivanja. To znači da procesi odlučivanja imaju izuzetno dinamički karakter zbog uticaja i interakcije sa promjenama okruženja u kojem se odvija akcija, što podrazumijeva mogućnost da serija procesa odlučivanja može poprimiti bezbroj različitih oblika i dimenzija.

Na shemi 1. predstavljena je tipična kombinacija procesa odlučivanja u akcijama *taktičkog* ili *operativnog nivoa* koji se odvijaju u KIS-u takve namjene. Na shemi se nalazi kratak opis pojedinih procesa i označeno je vrijeme potrebno za njihovo provođenje. *Izvršenje željene akcije* naziva se *funkcijom upravljanja (Control)* i završna je faza u kojoj se izvršavaju sve aktivnosti kojima se ostvaruju donijete odluke. Kod taktičkih operacija to može biti, npr., gađanje artiljerijom za podršku, višecjevnim raketnim bacačima, PVO sistemima, pokret i slične akcije potčinjenih jedinica (helikoptera, oklopnih sastava i dr.).

Treba uočiti i nacrtane povratne veze kojima komandant stiče uvid u stanje i stepen izvršenja njegovih odluka, na osnovu čega se odnose dopunske i korektivne odluke, narednje i zadaci. Povratne veze, kojima komandant prati izvršenje zamisli i planova, odnosno svojih odluka, čine informacije koje stalno pritiču iz senzora raznih vrsta. To drugim riječima znači da senzori imaju dvostruku funkciju: za prikupljanje informacija pri planiranju akcija i za praćenje stanja izvršenja odluka.

U taktičkoj operaciji završni proces predstavlja izvršenje odluke komandanta, za što je potrebno vrijeme, koje u zapadnoj stručnoj literaturi nazivaju *vrijemenom upravljanja (tu)*. Na shemi 2. prikazane su potrebne radnje, za uspješno izvršenje zadatka (gađanja) divizionom artiljerije za podršku ili višecjevnih raketnih bacača.

U ovom primjeru otkrivanje ili identifikacija cilja mogu se izvršiti na nivou komande brigade i dodijeliti divizionu

Shema 2 – Operacije pri gađanju

ili pak istaknuti osmatrači diviziona mogu sami otkriti ciljeve koji svojim sensorima (laserskim daljinomjerima i dr.) određuju parametre cilja (koordinate, vrstu, veličinu i dr.). To znači da potrebne radnje za što brže i tačnije izvršenje gađanja preuzima sistem za upravljanje vatrom (SUV) diviziona, koji se u ovom slučaju javlja kao podsistem KIS-a brigade kopnene vojske. Svi zadaci koji se odnose na uslove okoline (brzina i smjer vjetra, temperatura vazduha, pad početne brzine projektila, temperatura baruta i dr.), a relevantni su za tu vrstu gađanja, mjere sa raznim sensorima čija tačnost i preciznost zavise od stepena automatizacije sistema za upravljanje vatrom. Određivanje elemenata za gađanje, tj. njihov proračun vrši računar (balistički), čime se znatno skraćuje vrijeme upravljanja (tu) ovog procesa, odnosno vrijeme reagovanja artiljerijskog diviziona. Prenos podataka u KIS vrši se digitalnim mini mrežama koje istovremeno automatski vrše i kriptozastitu. Istaknuti osmatrači (artiljerijski) opremljeni su tzv. digitalnim terminalima, koji mjere parametre, kao što su pravougla ili polarne koordinate ciljeva, kodiraju ih i automatski prenose u računar diviziona. Kod savremenijih komandno-informacijskih sistema istovremeno se prati taktička situacija pomoću elektronske radne karte (planšete). Razumije se, klasične radne karte, procesi i radnje ostaju kao rezerva.

STRUKTURA I SASTAV KOMANDNO-INFORMACIJSKIH SISTEMA

Struktura, veličina i sastav nekog komandno-informacijskog sistema uslovljeni su funkcijama koje izvršava i strukturom i složenošću procesa odlučivanja. Zavisno od namjene i nivoa jedinice u kojoj se KIS koristi, njegov sastav može biti jedna od mogućih različitih kombinacija tehničko-tehnoloških i informatičkih podsistema i komponenata. Svaki podsistem vrši određene funkcije, koje su potrebne za kvalitetnu, tačnu i brzu realizaciju procesa ili ciklusa odlučivanja prikazanog na shemi 1. Ti podsistemi uslovno se mogu klasificirati kao:

1. *Senzori* koji služe za prikupljanje svih vrsta informacija značajnih za odlučivanje i izvršavanje borbenih aktivnosti. Proces prikupljanja informacija vrši se izviđanjem i osmatra-

njem. Mogućnosti senzora su znatno povećane, i to ne samo po svojim dometima i tačnosti, već i po zonama izviđanja, brzinama obnavljanja podataka, uslovima primjene itd.

Gotovo svi senzorski uređaji izmjerene parametre pretvaraju u električne veličine za brz, pouzdan i siguran prenos. Postoji mnogo različitih senzorskih uređaja za mjerenje različitih parametara, bez kojih ne bi bilo moguće razvijati komandno-informacijski sistem. Zbog ograničenog prostora u ovom radu ćemo navesti samo vrste senzora: optoelektronski (optički, televizija, termovizija, laseri, infracrveni-aktivni i pasivni), radarski, radio, akustički, meteorološki, hidroakustički i brojni drugi za mjerenje raznih parametara potrebnih za sisteme za upravljanje vatrom i slične podsisteme.

2. *Telekomunikacijski sistemi* koji služe za pouzdan i brz prenos i kriptozastitu informacija, brzinama što bližim realnom vremenu. Ovi sistemi su u pravilu digitalni i integrisani na nivou KIS-a sa mogućnostima uvezivanja u komunikacijske računarske mreže višeg nivoa komandovanja i zajedno sa softverom predstavljaju integrativni podsistem komandno-informacijskog sistema.

Telekomunikacijske sisteme mogu činiti kombinacije sistema veza (telefonski, telegrafski, radio-relejni, laserski, sonarni, svjetlosni, akustički, satelitski i drugi uređaji) i sistema za prenos podataka (žični i bežični).

3. *Računari* obuhvataju hardver i softver, periferne jedinice (displeji, printeri, baze podataka, interfejsi i dr.), a u širem smislu to mogu biti računarske mreže. Oni su infiltrirani skoro u sve podsisteme KIS-a sa različitim funkcijama. Mogu se naći u obliku mikroprocesora u mnogim senzorskim i telekomunikacijskim uređajima, uređajima za protivielektronsku borbu i sistemima za upravljanje vatrom oruđa ili letom projektila. Značajna periferna jedinica računara je i *elektronska radna karta* (planšeta), koja služi za prikazivanje situacije u realnom vremenu. Danas su do te mjere razvijene da daju prikaz taktičke situacije u razmjerama i bojama klasičnih radnih karata.

Računari u komandno-informacijskim sistemima pomažu ili vrše slijedeće: *funkcije* (izrada planova borbenih dejstava, optimizacija odluka, selekcija informacija prikupljenih sensorima i logistička podrška), *proces* (izrada lista ciljeva,

vatrenih položaja i drugih elemenata borbenih rasporeda, taktičkih planova, borbenih naređenja, planova marševanja i kretanja i stalno ažuriranje svih tih planova) i *poslove* (stvaranje centralne baze podataka, kartoteka korisnika, dokumentalistike, sortiranje i prikaz rezultata, vršenje svih vrsta proračuna, štampanje dokumenata, grafičko prikazivanje situacije u realnom vremenu i dr).

Razvoj računarske tehnike ima neslućeni tempo, koji se vidi u stalnom poboljšanju performansi i mogućnosti (veći kapaciteti memorisanja podataka, veće brzine rada, manji gabariti, veća pouzdanost i dr.), što računare čini sve upotrebljivijim u naoružanju i vojnoj opremi posebno u komandno-informacijskim sistemima.

4. *Uređaji za protivelektronsku borbu* kao što su sredstva za: elektronsko izviđanje, protivelektronska dejstva, protivelektronsku zaštitu i identifikaciju ciljeva, KIS-e čine efikasnijim, otpornijim i žilavijim, odnosno manje ranjivim u borbenim uslovima.

5. *Transportni sistemi* za prevoz KIS-a, zavisno o njihovoj vrsti i namjeni, mogu biti borbena ili neborbena vozila podešena za ugradnju dijelova tih sistema. To mogu biti brodovi, letilice, podmornice i dr. Ovi sistemi obezbjeđuju *mobilnost* KIS-a ili pojedinih podsistema, što će u budućim ratnim dejstvima imati veći značaj nego u svim dosadašnjim ratovima.

6. *Izvori električne energije* su u pravilu autonomni i mogu biti agregati, mreže, akumulatori, ručni generatori, suhe baterije, solarne baterije i dr.

7. *Sistemi za upravljanje vatrom* (artiljerije za podršku, protivavionske artiljerije, višecjevnih raketnih bacača i dr.) i sistemi za upravljanje letom raketnih projektila, u taktičkim KIS čine upravljački dio kojim se izvršavaju borbeni zadaci vatrom. Oni su opremljeni posebnim računarima za poslove na nivou podsistema, čime je izvršena distribucija funkcija i poslova, tako da to ne vrši centralni i jedini računar, kako je to bilo šezdesetih godina u komandno-informacijskim sistemima ratnih brodova.

8. Posljednju, ali ne i najmanje važnu komponentu, čine *korisnici*: komandant (kojem KIS služi za brže, tačnije, pouz-

danije i optimalnije odlučivanje), štab, operateri za opsluživanje i tehničko osoblje za održavanje komandno-informacijskog sistema.

KARAKTERISTIKE KOMANDNO-INFORMACIJSKIH SISTEMA

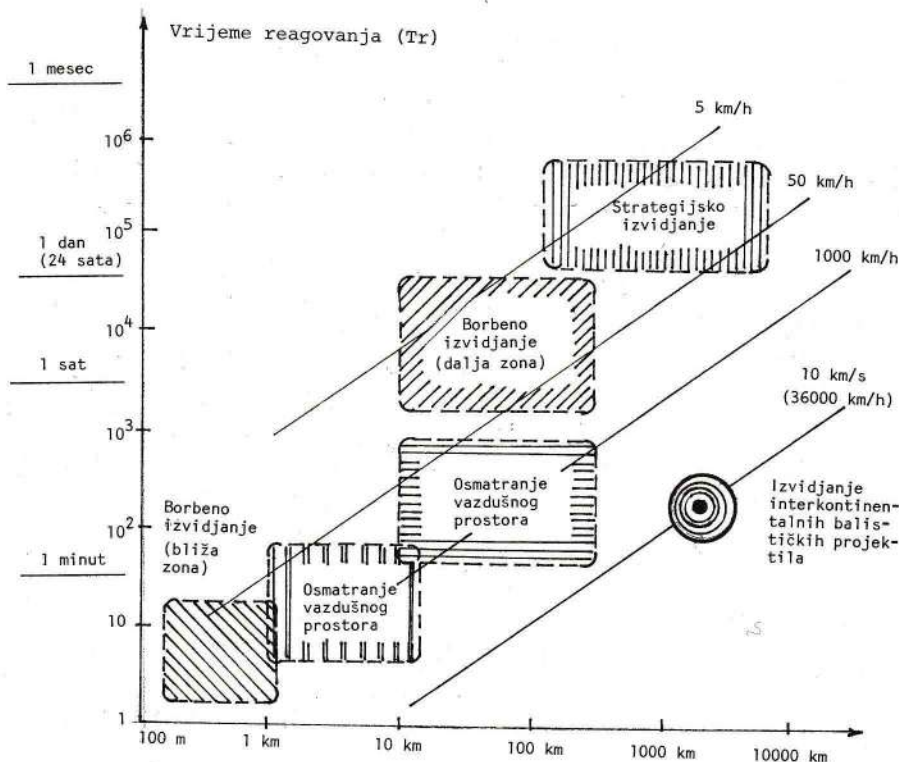
Komandno-informacijski sistemi se karakterišu određenim performansama, kao što su: vrijeme pripreme za dejstvo; domet (zona) osmatranja i izviđanja; domet, brzina i pouzdanost prenosa podataka, vjerovatnoća izvršenja borbenog zadatka, vrijeme reagovanja, i dr. Od svih navedenih, najznačajnija performansa je *vrijeme reagovanja*, ili *odziva*, tj. vrijeme koje protekne od otkrivanja cilja ili namjera neprijatelja (izviđanjem ili osmatranjem) do izvršenja odluke komandanta, odnosno do izvršenja željene akcije.

To vrijeme predstavlja mjerilo mogućnosti komandanta da dobije inicijativu u borbenoj operaciji. Komandanti, odnosno njihovi štabovi i jedinice, koji su sposobni da postignu kraća vremena reagovanja, mogu postići velike prednosti za izbor vremena i mjesta izvođenja operacije ili udara i mogu bitno uticati na njen konačni ishod, odnosno uspjeh.

U *defanzivnim* dejstvima, postizanje kraćeg vremena reagovanja omogućava komandantu da osujeti namjere protivnika prije nego što počne izvršavati svoje planove, a tokom razvoja situacije da reagira prije nego što, prijetnja ili opasnost dođe u kritičnu fazu. Osim toga, kraće vrijeme odziva otvara komandantu širi opseg izbora akcija kojima može onemogućiti neprijatelja u realizaciji njegovih ciljeva, zadržavajući pri tome maksimalnu fleksibilnost i ekonomičnost svojih ukupnih resursa.

U *ofanzivnim* dejstvima, kraće vrijeme reagovanja čini komandanta sposobnim da u većini situacija stvori prednosti za ostvarivanje svojih ciljeva. Na taj način on može otkrivati slabe tačke u neprijateljevoj defanzivnoj strukturi, na koje može usmjeriti i koncentrisati snage, a posebno na kritične tačke i u odgovarajuće vrijeme. Time on neprijatelju produžava vrijeme reagovanja i usporava ga u preduzimanju odgovarajućih protivdejstava.

Švedski autori³ (shema 3) vrlo ilustrovano prikazuju dužine vremena reagovanja u funkciji, odnosno zavisnosti od daljine i brzine kretanja ciljeva. Vrijeme T_r i daljina dati su na ordinati odnosno apscisi u logaritamskoj razmjeri. Tako, na primjer, vrijeme reagovanja PVO sistema za gađanje letilica sa brzinama od 500 do 1.000 km/h, koje se osmotre

Shema 3 – Vrijeme reagovanja kao funkcija daljine i brzine ciljeva

na udaljenosti od 10 km, mora biti kraće od dvadesetak sekundi. Slično se može vidjeti da protivdejtva na interkontinentalne projekte (koji se kreću brzinama od 10 km/s odnosno 36.000 km/h, a imaju domet 2.000–3.000 km) imaju smisla ako se lansiranje rakete otkrije i izvrše se potrebne radnje za gađanje u vremenu kraćem od 200 do 300 sekundi.

³ H. Krune, T. Orhaug, D. Stromberg, *Beslutsfattning i avancerade tekniska miljör (C³I)*, „Militär Tehnisk Tidskrift”, 3/87, Stockholm.

Ukupno vrijeme reagovanja (T_r) jedne akcije taktičkog nivoa, kako se to vidi na shemi 1, čine vremena za obavljanje svih nužnih procesa:

$$T_r = t_i + t_o + t_k + t_{pr} + t_u$$

gdje su: t_i – vrijeme izviđanja; t_o – vrijeme za donošenje odluke; t_k – vrijeme za pripremu dokumenata i komandovanje; t_{pr} – vrijeme za prenos informacija, komandi, naređenja i dr., i t_u – vrijeme upravljanja za izvršenje akcije.

Uvođenjem i korištenjem dostignuća savremenih tehnologija za ubrzavanje i optimiziranje naznačenih procesa i njihovim uvezivanjem u komandno-informacijske sisteme, bitno se skraćuju vremena pojedinih procesa, odnosno ukupno vrijeme reagovanja. Savremeni računari, razvijeni na bazi mikroprocesora i kvalitetnog softvera, tome daju poseban doprinos. Tako reći nema nijednog procesa naznačenog na shemi 1. u koji nisu ugrađeni računari i uvezani u mrežu savremenim digitalnim sistemima komunikacija.

Sa nekoliko podataka može se ilustrirati izuzetan uticaj primjene KIS na vrijeme reagovanja nekih sistema.

Tabela 1

Vrsta sistema	Vreme reagovanja	
	uz primenu KIS	klasično
Artiljerijski sistem <i>ATILA-1</i> : – baterija – puk – brzina prenošenja podataka	$T_r = 15$ s $T_r = 35$ s $T_{pr} = 1$ s	3 – 10 min 20 – 30 min
Sistem za upravljanje vatrom art. divizion <i>GVOZDIKA</i>	T_r oko 120 s	
PVO sistemi: – <i>Flajkečer</i> (Holandija) – <i>Gepard</i> (SR Njemačka) – <i>Bofi</i> (Švedska)	$T_r = 3,7$ s $T_r = 6-17$ s $T_r = 8-10$ s	
Taktički komandno-informacijski sistem <i>Wavell</i> (V. Britanija)	T_r oko 1 min	
Tenkovski top sa integrisanim sistemom za upravljanje vatrom	T_r do 10 s	

Malo je sličnih vojnih istraživačko-razvojnih projekata čija multidisciplinarnost bazira na toliko savremenih naučnih oblasti kao što su: matematičke, računarske, organizacijske, ekonomske i geografske nauke, nauke o upravljanju tehničkim sistemima, mikroelektronika, senzorska tehnologija i dr. Otvaranje programa i projekata KIS-a predstavlja dodatnu šansu i izazov za razvoj brojnih resursa i stručnjaka iz perspektivnih naučnih disciplina i tehnologija u armiji i društvu. To je prilika, dugoročno gledano, za kvalitetan iskorak u tehnološkom razvoju i stvaranju novih sadržaja u radu naučnoistraživačkih, razvojnih i nastavno-naučnih institucija.

Za vođenje takvih multidisciplinarnih projekata potrebni su brojni timovi i rukovodioci projekata profila sistem – inženjera. Iskustva, o kojima u stranim časopisima pišu stručnjaci koji su radili na razvoju komandno-informacijskih sistema, pokazuju da izuzetnu ulogu imaju stručnjaci istraživači iz oblasti ratne vještine. Oni moraju biti sposobni da definiraju i opišu sve relevantne funkcije, potfunkcije i procese rukovođenja i komandovanja koje treba automatizirati. Osim toga, moraju istražiti i kritički ocijeniti kompatibilnost konvencionalnih procesa rukovođenja i komandovanja, zahtjeve, uslove i promjene koje nameću performanse KIS-a u oblasti organizacije oružanih snaga i koncepcija ratovanja na svim nivoima. Nedostatak odgovarajućih profila stručnjaka iz oblasti ratne vještine (koji mogu osim predviđanja budućih fizionomija borbenih dejstava, vršiti i njihovo matematičko modeliranje i simulaciju) bitno utiče na brzinu i kvalitet razvoja komandno-informacijskih sistema. Poseban značaj imaju predlozi za nalaženje dugoročnih rješenja za stvaranje takvih kadrova.

KOMANDNO-INFORMACIJSKI SISTEMI NEKIH STRANIH ARMIIJA

U posljednjih deset godina intenzivno se razvijaju i uvode u operativnu upotrebu na taktičkom, operativnom i strateškom nivou KIS-i različitih namjena. U ovom radu razmatraju se samo taktički KIS-i kopnene vojske zapadnih zemalja, jer podaci o razvoju i primjeni te tehnologije u istočnim zemljama

nisu dostupni. Iz raspoloživih informacija koje su objavljene u knjigama i časopisima⁴ vidljivo je da:

- a) komandno-informacijski sistemi svih vrsta imaju prioritet u istraživanjima, razvoju i uvođenju u oružane snage;
- b) razvijeno je više KIS-a koji se nalaze u operativnoj upotrebi;
- c) u istraživanja, razvoj i opremanje KIS-a ulaže se sve više finansijskih sredstava;
- d) na razvoju i usavršavanju KIS-a rade brojne naučno-istraživačke institucije;
- e) puno se radi na interoperabilnosti KIS-a različitih zemalja;
- f) od istraživanja do uvođenja KIS-a u operativnu upotrebu treba šest i više godina, jer se radi u multidisciplinarnim programima;
- g) takav odnos prema razvoju KIS-a posljedica je shvatanja da u savremenim borbenim dejstvima uspješnost sistema rukovođenja i komandovanja bitno zavisi od njegove primjene, i
- h) najčešći limitirajući faktori jesu nedostatak kvalitetnih i odgovarajućih znanja, odnosno stručnjaka za savremene tehnologije.

U nastavku ćemo dati nekoliko podataka o nekim poznatijim taktičkim KIS kopnene vojske, kako bi se stekao uvid u stepen njihovog razvoja i uticaja na efikasnost borbenih dejstava.

Britanski komandno-informacijski sistem WAVELL

Britanska armija je među prvima shvatila prednosti i mogućnosti primjene KIS-a. Sedamdesetih godina već je imala koncepciju i razvijala je više KIS-a prve i druge generacije. Jedan od glavnih razloga što komandno-informacijski sistemi nisu bili interoperabilni jeste u tome što su razni taktički nosioci imali različite koncepcije, odnosno nije postojao integralni koncept njihovog razvoja i mnogi sistemi su razvijani potpuno nezavisno. Prema podacima ministarstva odbrane V. Britanije više godina nije bilo zahtjeva za razvoj kompatibilnog hardvera i softvera.

⁴ C. J. Haris, I. White, *Advances in command, control and communication systems*, P. Peregrinus Ltd, London, 1987.

Komandno-informacijski sistem *WAVELL* je namijenjen za borbenu upotrebu u svim sastavima taktičkih komandi (najniži nivo je komanda brigade), a uvezan je u cjelinu sa taktičkim digitalnim sistemom veza *PTARMIGAN*. Korisnicima treba da omogući raspolaganje podacima o planovima i naređenjima koji se odnose na izviđanje, taktičke borbene aktivnosti, zemljište, protivvazдушnu odbranu, logističku podršku, protivelektronsku borbu i dr. Prva faza razvoja u kojoj su istraživane mogućnosti korišćenja komercijalnih komponenta trajala je od 1978. godine do 1984. godine za divizijski nivo. Druga faza bila je posvećena KIS-u korpusa i odnosi se na uključivanje novog hardvera u potpunosti namenjenog oružanim snagama u komunikacijsku mrežu *PTARMIGAN*:

Tri divizije locirane u SR Njemačkoj u sastavu 1. britanskog korpusa dobile su hardver ovog KIS-a. Svako komandno mjesto korpusa (glavno, rezervno i pozadinsko) ima instalaciju procesora *Wevell*, a divizijsko komandno mjesto nalazi se u modificiranom oklopnom transporteru. U sastavu KIS-a nalazi se oko 100 štabnih terminala uključujući i alfa-numeričke plazma displeje. Planirano je da kompletan *Wavell C³* sistem bude u operativnoj upotrebi krajem 1987. godine.

Razvoj tog KIS-a pratila su dva velika problema. Tehnološki problem se manifestirao u vremenu reagovanja koje je bitno duže od 30 sekundi u gađanju ciljeva. Rješavanje se traži u zamjeni postojećih procesora sa brzim i boljim mikroprocesorima koje koriste KIS-i protivvazdušne odbrane. Drugi problem je ljudski faktor. On je vrlo izražen kod komandi i štabova višeg nivoa, jer su manje skloni primjeni tih sistema. Oni, čija su znanja vjerovatno manja od potrebnih iz ove oblasti, nisu katkada voljni da podržavaju primjenu KIS-a i radije se vraćaju i koriste klasične metode i tehnologije rukovođenja i komandovanja.

Najveću promjenu predstavlja uvođenje dodatne grafike u vidu velikih elektronskih radnih karata u bojama za štapske terminale. Ta oprema je već standardna u KIS-u *HEROS* (Z. Njemačka).

Zapadnonjemački komandno-informacijski sistem HEROS

Premda se tehnička rješenja i način upotrebe KIS-a *HEROS 2/1* u detaljima razlikuju od britanskog KIS-a *Wavell*,

oni su u osnovi vrlo slični. Budući da je realizacija ovog KIS-a počela poslije *Wavella* (krajem sedamdesetih godina), on je nešto bolje koncipiran i sa većim mogućnostima. *HEROS* omogućava info-podršku komandi i štabova od nivoa brigade prema višim nivoima u cijelom Bundeswehru. U sadašnjoj konfiguraciji ovaj KIS ima: a) mobilni sistem namijenjen za upotrebu na terenu za štabove korpusa, divizija i brigada, a kasnije možda i divizionu (bataljona), i b) statički sistem koji je koncipiran za štabove armija i Ministarstvo odbrane. Osigurano je dosta hardverske opreme za upravljanje vatrom artiljerije i za izviđačko-obavještajne aktivnosti.

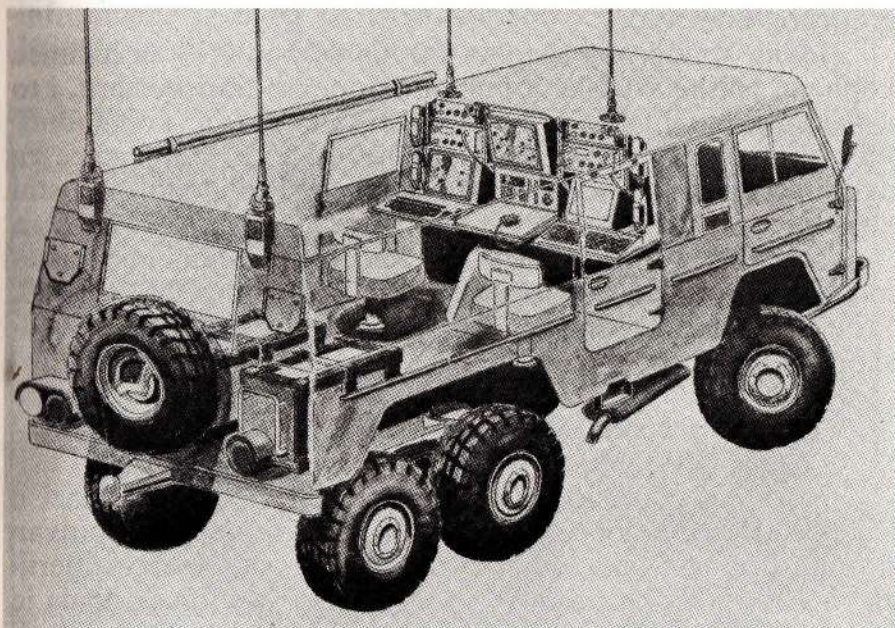
Pokazalo se da je robustna civilna oprema prikladna za planirane zadatke, te je otpočeto sa razvojem *HEROS-2/1* čije je testiranje planirano za 1988. i 1989. godinu. Prva ispitivanja su vršena sa prilagođenom komercijalnom opremom za komande korpusa i pozadinska komanda mjesta divizija i brigada. Drugo ispitivanje biće izvedeno sa opremom potpuno prilagođeno vojnim potrebama koja je montirana u oklopnom borbenom vozilu za glavna komandna mjesta divizije i brigade. Elementi komandno-informacijskog sistema *HEROS* svih nivoa imaće grafičke displeje za radne karte velikog formata za potrebe korpusa i divizije.

Švedski komandno-informacijski sistem LINDA

LINDA je integrisani C³I sistem moduliranog tipa, koji čine softveri i hardverski moduli. Koncept tog sistema ima velikog opsega unutar kojeg je moguće praviti razne kombinacije modula i komponenata za formiranje uobičajenih sistema različitih namjena i zahtjeva. Softverski moduli obuhvataju funkcije, kao što su: upravljanje vatrom, izviđanje, taktičko planiranje, uključujući i planiranje vatre, borbeni raspored jedinica, logističku (pozadinsku) podršku i komunikaciju (prenos, obrada, kriptozastita podataka). Hardverske komponente čine: oprema istaknutih osmatrača, oprema centra za upravljanje vatrom, baterijski računari za upravljanje vatrom i monitori kod oruđa.

Centar za upravljanje vatrom (CUV), čije su glavne operativne funkcije planiranje i upravljanje vatrom, čini »srce« ovog sistema. CUV se može montirati na terensko vozilo

Laplander (sl. 5) ili u oklopni transporter. Divizijski centri za upravljanje vatrom imaju jednu konzolu, brigadni sistemi dvije konzole, a dva brigadna CUV-a mogu služiti za podršku u diviziji.

Slika 1 – Švedski komandno-informacijski sistem LINDA

Oprema u CUV-u obezbeđuje izuzetno tačnu sliku taktičke situacije. Baza podataka za računar sadrži informacije o svojim i neprijateljskim snagama, pozadinskom obezbeđenju, zemljištu i ostale relevantne podatke. Tipični brigadni sistem ima i monitor sa upravljačkom jedinicom za prikaz radne karte, monitor za radne karte i grafiku za krupne razmjere, grafičku tabelu, računar za upravljanje vatrom i uređaje za komunikacije (sistem veza). Računar izračunava elemente za gađanje za tri baterije sa šest oruđa ili za jednu bateriju od osam oruđa. On može procesirati podatke istovremeno za tri posebna zadatka, tj. može računati elemente za posebne ciljeve za tri istaknuta osmatrača ili za jednog istaknutog osmatrača koji traži vatru istovremeno na tri posebna cilja. U oba slučaja istaknuti osmatrača mogu upravljati vatrom sa tri baterije ili sa jednom baterijom podijeljenom na tri grupe.

Philipsov sistem za prikazivanje ima video-diskove koji mogu uskladištiti i prikazivati do 54.000 različitih karata (mapa) za nekoliko sekundi. Radne karte se prikazuju na kolor-monitoru (*Barco 5137*) sa borbenim rasporedom jedinica, ciljeva, zonama odgovornosti i drugim podacima uz pomoć grafičkog kontrolora.

Jedna verzija tog sistema razvija se kao KIS za jedinice kopnene vojske švedske armije u oklopnom transporteru, i to u nekoliko konfiguracija za potrebe, kao što su: komandno-obaveštajni centri, izviđačke jedinice divizije i za stanice za daljinsko upravljanje vozila. Svi će koristiti digitalni robustni vojni računar čiju osnovu čini minikomputer *Micro Vax II* sa *Ada*-softverom. Podsystemi su uvezani sa digitalnim mini-sistemom komunikacija i u toku je razvoj radio-mreže *TR 8.000*. Prototipske jedinice počele su sa ispitivanjem sistema u švedskoj kopnenoj vojsci krajem 1987. godine.

Norveški komandno-informacijski sistem ODIN-2

Novi KIS za nivo brigade kopnene vojske sada ulazi u slijedeću fazu u kojoj će mobilni prototipni sistem biti ispitivan u terenskim uslovima. Projekt *ODIN-2*, namijenjen artiljeriji za vatrenu podršku, razvijen je ranije (1979. godine), kada je kompanija Kongsberg Vapenfabrik bila zadužena da predloži koncepciju koju treba usvojiti, pri čemu je trebalo napraviti analizu cijena – efikasnost i realan gantogram razvojnih aktivnosti.

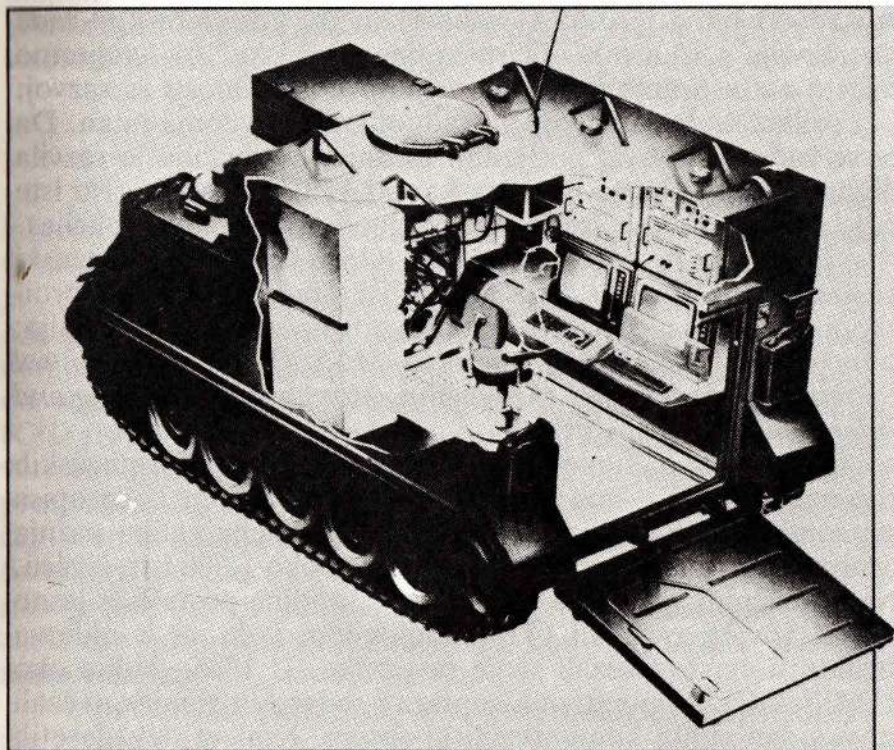
Komandno-štabno vozilo komandno-informacijskog sistema *ODIN-2* obuhvata: opremu komunikacijske lokalne mreže (*TADCOM*), bazu podataka i pripadajući sistem za upravljanje (koji može aktivirati ostale komponente ako dođe do oštećenja), alfa-numeričke i grafičke displeje, printer i ploter.

Razvoj projekta KIS-a za brigadu kopnene vojske planiran je u pet faza:

Prva faza ovog projekta odvijala se u 1979. godini i radilo se na formalnom opisivanju organizacije sistema rukovođenja i komandovanja norveške armije. U tom radu definisano je sedam glavnih funkcija i 22 supfunkcije. Time je omogućeno projektantima komandno-informacijskog sistema *ODIN-2* da

identifikuju područja problema i definiraju funkcije koje treba automatizirati.

Druga faza počela je 1980. godine i u njoj je radeno na studiji izvodljivosti (*feasibility study*) u kojoj je za testiranje korišćena Artiljerijska škola (za vatrenu podršku). Povratne informacije iz ovog iskustva korišćene su za definisanje zahtjeva za: displej, formate poruka i aplikacioni softver.

Slika 2 – Norveški komandno-informacijski sistem ODIN-2

Treća faza trajala je od 1984. do kraja 1985. godine i poslužila je za definisanje ugovora. Konceptija sistema proširena je tako da se osigura stvaranje koncepcije opreme, pri čemu su faktori kao što su cijene, gantogrami i područja dalje proučavani. Konceptija sistema obuhvata korištenje komponenta (ćelija) sistema koje povezuje TADCOM (*tactical digital communications network* – taktička digitalna komunikacijska mreža). Kompleksne komponente (ćelije) za komande instalirane

rane su u vozilima (sl. 2), dok su one jednostavne izvedene kao priručna oprema koju koriste istaknuti osmatrači.

Četvrta faza koju čini definisanje ugovora je počela (1986. godine) i planirano je da traje približno tri godine.

Peta faza obuhvata projektiranje i razvoj i predviđa se da će trajati daljnjih dvije do tri godine (do 1992).

Kompanija Kongsberg Vapenfabrik saopštava da je naučila tri velike lekcije radeći na razvoju dva KIS-a kopnene vojske: a) bitna je uska saradnja između inženjera koji rade na razvoju i iskusnih oficira kopnene vojske; b) kvalitetno mjesto za testiranje je od neprocjenjive vrijednosti za razvoj; i c) prikaz realne situacije na radnoj karti je veoma bitan. Da bi se zadovoljio ovaj posljednji zahtjev, kompanija je razvila digitalnu radnu kartu poznatu kao MAPVIZ, koja koristi iste boje i razmjere kao što je to kod geodetskih mapa (sekcija).

Postoje i drugi poznati taktički KIS-i, kao što su: francuski artiljerijski KIS *ATILA* za artiljerijske pukove, koji se proizvodi serijski i nalazi se u operativnoj upotrebi šest zemalja; francuski KIS *SACRA*, američki *MCS (Manoever Control System)*, holandski *M³I (Managing, Monitoring, Mapping and Inferencing)* sistem i dr.

Podataka o stepenu razvoja komandno-informacijskih sistema u SSSR-u ima vrlo malo, i to uglavnom iz časopisa zapadnih zemalja. Njima je u SSSR posvećena velika pažnja osnivanjem vojnoistraživačkog centra sa oko 1.500 istraživača. Na združenim vježbama 1980. i 1981. godine postalo je jasno da su Sovjeti ovladali C³I tehnologijom i da su u njihovu strukturu čvrsto uvezali svoje saveznike. U 1985. godini oko 1.200 taktičkih operativnih centara i radarskih stanica uvezali su u jedan veliki komunikacijski sistem. Krajem devedesetih godina preostali dio analognih sistema biće zamijenjen digitalnim sistemima. Razvoj strateških C³I sistema stalno je imao najveći prioritet. Procjenjuje se da oko 65 aktivnih vještačkih satelita ima ulogu senzora u strateškim C³I sistemima.

Smatra se da taktički komandno-informacijski sistemi SSSR obuhvataju: automatizirani sistem za komandovanje (*ASUV – avtomatizirovannaja sistema upravljenja vojskami*), sistem za automatsko upravljanje oruđima (*ASUO – avtomatizirovannaja sistema upravljenja oružijem*), sistema komunikacija (veza) i izviđačko-obavještajni sistem. Pretpostavlja se

da se C³I sistemi za sada primjenjuju do nivoa komande divizije na kojem su svi elementi i funkcije automatizirani ili poluautomatizirani.

Zapadni stručnjaci stalno pišu o tome da se u SSSR-u vrše značajna istraživanja za razvoj digitalnih komunikacijskih sistema, senzora svih vrsta, sistema za automatsko upravljanje oruđima i dr., dakle u tehnologijama koje su vrlo bitne za daljnji razvoj i usavršavanje KIS-a za sve nivoe rukovođenja i komandovanja. Tako se želi smanjiti zaostajanje u ovim visokim tehnologijama.

Zaključna razmatranja

Nove, takozvane visoke tehnologije, kao što su: mikroelektronika, računarstvo sa kvalitetnim softverom, senzorska tehnologija, optoelektronika, radarska tehnika, automatizacija, digitalne telekomunikacije, vještačka inteligencija i dr., omogućile su stvaranje naoružanja i vojne opreme velikih mogućnosti i pridonijele razvoju savremenih vojnih tehnologija od izuzetnog značaja. Među njima komandno-informacijski (C³I) sistemi, precizno vođena municija, sistemi za upravljanje vatrom, sistemi za automatsko upravljanje letom projektila i protivradarske rakete zauzimaju posebno mjesto. One značajno utiču na stvaranje novih vojnih doktrina i na promjene fizionomije budućih borbenih dejstava. U velikim, ali i u razvijenim malim zemljama, razvoj tih tehnologija dobija zapažene prioritete u odnosu na konvencionalna sredstva ratne tehnike.

Mogućnosti i performanse savremenog klasičnog naoružanja i vojne opreme i uvođenje KIS-a nametnule su potrebu revidiranja metoda definisanja vatrene moći borbenih sastava i proračuna odnosa snaga. Naime, sadašnjim načinom vatrene moć se uglavnom izražava brojem cijevi, oruđa, raketa, tenkova, aviona i sl., odnosno tonama čelika i eksploziva, koje ti sistemi mogu izručiti na ciljeve u nekoj vremenskoj jedinici (npr., broj tona čelika u minuti – za artiljeriju). Takav način je pojednostavljen i nije višekriterijumski, jer zapostavlja druge performanse, koje je naoružanje dobilo nadgradnjom sistema kojim se znatno povećavaju vjerovatnoće pogađanja i skraćuju vremena reagovanja – komandanata, jedinica i vatre-

nih sistema. Odnos snaga se znatno mijenja u korist onog ko ima naoružanje sa SUV, precizno vođenu municiju i koristi KIS-e u rukovođenju i komandovanju. Vatrena moć i borbena efikasnost naoružanja i jedinica mora se cijeliti kompleksno, odnosno višekriterijumski, u čemu faktor čovjek sa svojim ukupnim vrijednostima (moralom, sviješću, znanjem, motivacijom i dr.) svakako ima nezamjenljivu ulogu.

Iskustva i dostignuća u razvoju i operativnoj upotrebi KIS-a, razvijenih velikih i malih zemalja, potvrđuju vrlo velike uticaje koje ova tehnologija ima na procese rukovođenja i komandovanja svih nivoa. To je razlog da se u istraživanje i razvoj ovih sistema tokom posljednjih desetak godina ulaže sve više finansijskih sredstava i u njihovu korist mijenja struktura ulaganja na račun konvencionalnog naoružanja i vojne opreme. Razvoj KIS-a dobio je vrlo visok prioritet. Analize pokazuju da su takvi odnosi prema ovim tehnologijama zasnovani na shvatanjima da je racionalnije i za povećanje borbene gotovosti oružanih snaga bolje imati manje naoružanja i vojne opreme sa nadgradnjama na bazi visokih tehnologija (npr., SUV artiljerije, borbena vozila sa integrisanim SUV, protivavionska artiljerija sa radarsko ili lasersko računarskim sistemom, taktički KIS, precizno vođena municija i dr.), nego masa konvencionalnog naoružanja i vojne opreme bez tih sistema.

U stranoj vojnoj literaturi mnogi kompetentni autori dokazuju da bez razvoja KIS-a za taktičke, operativne i strateške nivoe ne može biti značajnijih poboljšanja efikasnosti sistema rukovođenja i komandovanja u oružanim snagama. Zapravo, visoki stepen automatizacije procesa rukovođenja i komandovanja jedino je moguć uvođenjem komandno-informacijskih sistema. Potvrđena je i činjenica da se, nakon izrade kompletne koncepcije razvoja KIS-a za sve nivoe rukovođenja i komandovanja, realizacija treba vršiti od manjih prema većim KIS-a, tj. od nižih ka višim nivoima jedinica. To potvrđuje veliki broj taktičkih KIS-a kojima se opremaju brigade kopnene vojske, jedinice trupne PVO i ratne mornarice zapadnih zemalja.

Istraživanje i razvoj KIS-a predstavlja složen multidisciplinarnan, dugoročan i skup zadatak sa puno izazova kvalitetnim istraživačima brojnih profila. Neki sistemi su razvijani od šest do deset godina. Najveći limit čini nedostatak odgovarajućih

profila stručnjaka i znanja za neke tehnologije koje su komponente ovih sistema. Sve zemlje su imale tipične probleme u razvoju ovih sistema, jer su se pojedini podsistemi KIS-a razvijali nezavisno, što je imalo za posljedicu produžavanje vremena njihovog razvoja zbog nekompatibilnosti hardvera i softvera. Nedostatak integralnog koncepta od samog početka, u razvoju multidisciplinarnih sistema, neminovno stvara takve poteškoće. Taj problem je karakterističan i za nas, a rješava se stvaranjem integralnih programa i projekata za KIS-e, kojima se svi projekti, koji su u stvari podsistemi KIS-a, moraju dograditi i integralno voditi, da se stvore kompatibilni i interoperabilni komandno-informacijski sistemi. Zapadna Evropa je prošle godine otvorila istraživačko-razvojni program pod imenom *SPACE*, kojim treba učiniti interoperabilnim nekoliko taktičkih komandno-informacijskih sistema kopnene vojske (*WAVELL*, *HEROS*, *SACRA*, *MCS*) i RV i PVO, koji su već u operativnoj upotrebi. Karakteristično je i to da je većina brigadnih KIS-a kopnene vojske izrasla iz prethodno razvijenih SUV artiljerije za podršku (divizionu i puka).

Iskustva pokazuju da značajnu ulogu u razvoju KIS-a imaju istraživači iz oblasti ratne vještine i kvalitetan i iskusan komandni kadar, posebno za prvu fazu projektovanja (sistem-ska analiza funkcija, podfunkcija i procesa rukovođenja i komandovanja), kojom se dolazi do algoritama. Nakon toga ulogu dobijaju informatičari, (softveristi), matematičari, inženjeri elektronike, stručnjaci za senzore, telekomunikacije, automatizaciju, i mnogi drugi.

U razvijenim zemljama već se formiraju katedre za C³I sisteme u visokim vojnim školama i poslijediplomskim studijama za pripremu istraživača (Velika Britanija). Takođe formiraju se posebni instituti (Poljska) ili odjeljenja za realizaciju brojnih programa raznih komandno-informacijskih sistema. Koliki značaj pridaju neke zemlje toj vojnoj tehnologiji vidi se i po tome što se u novije vrijeme uvode dužnosti pomoćnika ministra odbrane za C³I sisteme (*SAD*), a postoje i posebni odbori za vođenje ovih programa (Velika Britanija i dr.).

Politike i ciljevi razvoja oružanih snaga u većim zemljama, uključujući i našu zemlju, sve više se podudaraju u tome da treba povećati efikasnost oružanih snaga u uslovima njihovog brojnog smanjivanja i manjih finansijskih ulaganja. Dugoročno

gledano, to se može ostvariti promjenom strukture ulaganja u korist istraživačko-razvojnih programa koji su okrenuti savremenim vojnim tehnologijama i realno primjenljivi u našoj koncepciji opštenarodne odbrane i u granicama naših resursa svih vrsta. Tu spadaju KIS-i, prvenstveno taktičkog nivoa za potrebe kopnene vojske, sistemi za upravljanje vatrom artiljerije za podršku koji su u pravilu podsistemi taktičkih KIS-a, digitalni komunikacijski sistemi (infrastrukturni, kao što je *DISK*, ali i mini *DISK* za potrebe taktičkih KIS-a), protivradarske rakete i precizno vođena municija. U naučnoistraživačkim i nastavno-naučnim institucijama naših oružanih snaga i u društvu postoje značajni resursi znanja, koji se mogu na dobro koncipiranim programima, stručno i znalački vođeni, uz odgovarajući transfer znanja i tehnologija, promjenu strukture ulaganja i integraciju postojećih programa i projekata, uspješno angažovati da u realno definisanim i ne tako kratkim rokovima razvijaju te sisteme. Neki uspješno izvedeni veliki programi to dokazuju. Takvi programi moraju postati opredjeljenje dugoročnog razvoja naših oružanih snaga.

Razumije se, ovo nije jedini način ostvarivanja tako krupnih ciljeva u razvoju oružanih snaga. Pored toga potrebno je reorganizaciju oružanih snaga voditi na naučno zasnovanim metodologijama za koje treba vremena i znanja. Značajan uslov predstavlja stalni daljnji rast kvaliteta sistema obrazovanja u Armiji, posebno visokostručnog komandnog i vojnotehničkog kadra, radi čega je nužno dograditi nastavne planove i programe vodeći računa o uticaju i potrebama ovih savremenih tehnologija.

Vrijedna iskustva nekih armija, koje su znatno odmakle u razvoju i primjeni KIS-a, pokazuju da je automatizacija odnosno informatizacija rukovođenja i komandovanja moguća i da za to treba: vremena, znanja, podrške svih vrsta i znatnih finansijskih ulaganja. Osim toga, dokazano je da svi pokušaji automatizacije rukovođenja i komandovanja, koji se nisu odvijali po koncepcijama KIS-a, odnosno C³I tehnologija, nisu dali očekivane rezultate. Najveći i uz to i skupi promašaji, posebno na nivou taktičkih KIS-a, nastali su kao posljedica parcijalne informatizacije procesa *bez integralnog koncepta*. Najčešće greške nastale su nabavkom računara stacionarnog tipa za potrebe komandi i štabova, bez dovoljno stručnih

kadrova (informatičara), bez odgovarajućeg aplikacionog softvera, bez razvijenih digitalnih sistema komuniciranja, bez sredstava (senzora) za prikupljanje informacija i bez upotrebljivih izlaza prema potčinjenim jedinicama i vatrenim sistemima. Parcijalna automatizacija je prihvatljiva samo kao faza integralnog programa razvoja KIS-a, pri čemu njihova mobilnost od taktičkog do strategijskog nivoa mora biti jedna od bitnih karakteristika, koja se projektnim (taktičko-tehničkim) zahtjevima mora definisati. Konceptija mobilnih KIS-a odgovara na pitanje razlika njihove primjene u miru i ratu. Odgovore je dala njihova primjena u praksi, a to je da razlike ne postoje, jer se oni koriste na skoro istovjetan način u miru, na vježbama svih vrsta i u ratu.

Vojnotehnički faktor je jedan od faktora oružane borbe, čiji značaj stalno raste kao rezultat velikih dostignuća naučno-tehničkog progressa. On omogućava ljudskom faktoru, da višestruko poveća svoje sposobnosti i efikasnost u oružanoj borbi, u kojoj se on javlja kao „alat” izuzetnih mogućnosti i performansi. To posebno vrijedi za borbe na moru i u podmorju, u vazдушnom prostoru i svemiru, gdje od kvaliteta tehničkog faktora mnogo više zavisi ishod oružanog sukoba. Komandno-informacijski sistemi predstavljaju savremenu vojnu tehnologiju, koja ne preuzima ulogu čovjeka (komandanta) u odlučivanju, ali mu znatno pomaže da kvalitetnije, pouzdanije i brže izvršava sve svoje funkcije u borbenim uslovima.

LITERATURA

1. Jane's C³I systems 1989-90.
2. C. J. Harris, I. White, *Advances in command, control and communication systems*, P. Peregrinus Ltd, London, 1987.
3. Charles H. Jundt, C³ requirements for today's battlefield, „Military Technology”, 6/85.
4. John T. Burke, *The next step: managing battle with technology*, „Army”, March, 1986.
5. Cluyde Shook, *Tactical C³ systems and methodology for functional decomposition*, „Signal”, March, 1981.
6. David Shore, *Tactical C³I: where does it stand?* „Signal”, September, 1987.
7. F. Fritz, *Soviet C² information systems: theories, concepts, evaluations*, „Signal”, December, 1988.
8. John A. Whigham, *Tactical C⁴I*, „Signal”, October, 1988.
9. Dr Hans Bamer, *Künftige veränderungen durch neue technologien in wirtschatt und industrie*, „Soldat un Technik”, 3/1987.

10. H. Kruse, T. Orhaug, D. Stromberg, *Beslutsfattning i avancerade tekniska miljöer (C³I - system)*, „Militär Teknisk Tidskrift” 3/1987, Stockholm.
11. R. Pengelley, *Heros and wavell, Battlefield ADP enters a new era*, „International Defense Review” 10/1986.

S U M M A R Y

MODERNIZATION OF COMMAND AND CONTROL SYSTEMS AND COMMAND-INFORMATION SYSTEMS

Command-information systems, known in the West also as C³I systems, are based on modern high military technologies. Research and development in the domain of these systems have been increasingly intensified in the past ten odd years and very notable results have been in this domain attained in developed, great and certain small countries, whose armies are introducing these systems in operational use.

In contrast to the world military literature, notably to studies published in the countries of the West, containing numerous data and information on command-information systems, works and studies on these themes are in our country rather scarcely published. The degree of development and application of these technologies in the armed forces of some countries notwithstanding, knowledge and information on these systems must not be neglected.

The article contains elementary information on command-information systems, on their contribution to the increase of efficiency of the command and control system, i.e. of the armed forces as a whole. Examples are given of command-information systems introduced into the armies of some countries, and favourable and negative experiences gained in the course of their development that are of significance for researchers and potential users are presented.

R É S U M É

LA MODERNISATION DU SYSTEME DE DIRECTION ET DE COMMANDEMENT ET LES SYSTEMES INFORMATIQUES DU COMMANDEMENT

Les systèmes informatiques du commandement, mieux connus sous leur appellation de systèmes C³I, constituent l'une des technologies militaires contemporaines de pointe. Ces dix dernières années ont vu s'intensifier les recherches et le développement de ces systèmes dont les résultats ont été remarquables dans les pays évolués et grands ainsi que certains petits pays dont les armées les ont introduits dans l'usage opérationnelle.

A la différence de la littérature militaire technique dans le monde, notamment dans les pays occidentaux, où ont été publiés de nombreux travaux

sur les systèmes informatiques du commandement, nos périodiques en ont traité très peu. Quels que soient le développement et l'application de cette technologie dans certaines forces armées, on ne doit pas négliger les connaissances relatives à ces systèmes.

Dans le présent article on trouvera certaines connaissances élémentaires des systèmes informatiques du commandement et de leur contribution à l'amélioration de l'efficacité du système de direction et de commandement, c'est-à-dire des forces armées dans leur ensemble. Les exemples des systèmes informatiques du commandement tactiques de l'Armée de terre, qui sont dans l'usage opérationnel dans certains pays, permettent de voir les avantages et des inconvénients connus dans leur développement et qui sont d'intérêt pour les chercheurs et pour les usages potentiels.

Р Е З Ю М Е

МОДЕРНИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ И КОМАНДНО-ИНФОРМАЦИОННЫЕ СИСТЕМЫ

Командно-информационные системы, известные под названием С³I системы, являются одной из современных, т. наз. высоких военных технологий. В течение последнего десятилетия проводятся интенсивные исследования и развитие этих систем, вследствие чего достигнуты заметные результаты в развитых, больших и некоторых малых странах, армии которых вводят их в оперативное употребление. В отличие от мировой военно-специальной литературы, в частности в западных странах, в которой публикуются многочисленные труды о командно-информационных системах, в нашей публицистике весьма мало об этом пишут. Несмотря на степень развития и применения этой технологии в некоторых вооруженных силах, знания об этих системах нельзя оставлять без внимания.

В статье предоставляются элементарные знания о командно-информационных системах, их вкладе в повышение эффективности систем управления, т.е. вооруженных сил в целом. На примерах тактических командно-информационных систем сухопутных войск, находящихся в оперативном употреблении в некоторых странах, излагается хороший и плохой опыт, приобретенный в течение их развития, имеющий значение для исследователей и возможных пользователей.

Strategijske kombinacije

Pukovnik u penziji *VASILJE CEROVIĆ*

U članku se razmatraju strategijske kombinacije kao zasebna tematska celina u korpusu strategije, uz oslanjanje na empirijsku podlogu i odgovarajuće interpretacije ratnog iskustva.

Različite elemente u strategijskim kombinacijama autor je svrstao u tri grupe: fizičke, psihičke i metodološke. I kada se izričito ne nabrajaju, značaj tih grupa je velik, posebno sa stanovišta njihove glavne ili sporedne uloge i međusobnih veza i zavisnosti.

U strategijskim kombinacijama najuočljivija je uloga vidova i rodova oružanih snaga, napada i odbrane, pokretljivosti i manevra, prostornih i vremenskih koordinata. Ipak, najbolja rešenja nisu isključivo u veštini kombinovanja tih elemenata, jer, pored merljivih, materijalnih elemenata, postoje i moralni, koji se ne mogu tačno odrediti, a ponekad su presudni.

Strategijske kombinacije su moguće samo s elementima koji strategu stoje na raspolaganju, a ne kao neka vanvremenska kombinatorika ideja bez oslonca u stvarnosti. Građa za njih se crpe iz iskustava koje je sabrala istorija i iz individualnosti trenutka za koji se pripremaju. Najviše se postiže kada se upotrebe elementi koji se najlakše mogu povezati i na način na koji dotle nisu bili povezivani.

Izdvajanje strategijskih kombinacija u zasebnu tematsku celinu u korpusu strategije može se prihvatiti oslanjajući se na empirijsku podlogu i odgovarajuće interpretacije ratnog iskustva. Međutim, s obzirom na uobičajene teorijske sistematizacije, to se može i osporavati. Usvajajući prvu tezu, pokušali smo je potkrepiti izvesnim argumentima i ilustrovati je navodima koji je čine uverljivijom, i iskustvima koja će je predstaviti plastičnije.

Esejistička forma ovog rada ne obezbeđuje mu strogost metodološke procedure. U naknadu za to dopušta upitanost nad višestrukim problemima strategijskog kombinovanja izvan unapred videne i krute sistematizacije. Štaviše, namerno smo se klonili svake krute sistematizacije, imajući na umu upozorenje da ona nije preporučljiva, budući da je svaki rat okružen

neizvesnostima i da valjane strategijske kombinacije podjednako zavise i od ispravnog tumačenja iskustva i od razumevanja novih okolnosti. Ako je, uprkos tome, proistekla izvesna struktura podcelina, onda je to pre i više zasluga materije nego autorovog smišljenog nastojanja.

Mnogo je vojnih pisaca i stratega praktičara koji su pisali i govorili o strategijskim kombinacijama. Iako ta razmatranja nisu celovito i sistematski formulisana, činjenica je da su ih imenovali i o njima raspravljali. Kada se tome doda i ratno iskustvo, otvara se mogućnost da se strategijsko kombinovanje ispituje kao sadržaj strategije koji se ne može odvojiti od njene suštine.

Uz tu pretpostavku nameće se i još jedna: u svakoj složenoj delatnosti, koja iziskuje različite materijalne elemente, intelektualni napor i određeni postupak, postoji mogućnost kombinovanja. Slikar kombinuje boje, muzičar tonove, pesnik reči. Proizvodnja je kombinovana upotreba fizičko-intelektualne radne snage, mašina i repromaterijala. I lekar kombinuje razne lekove i u različitim dozama. Ipak, između takvog kombinovanja i strategijskih kombinacija postoji velika razlika. Najpre, razlika je u broju elemenata u strategijskim kombinacijama, njihovoj raznolikosti i neustaljenosti. Sledeća razlika je u tome što je rat dvostran proces, delovanje na živ objekat koji reaguje, pa usled toga kod strategijskog kombinovanja treba računati i s tim šta namerava i preduzima protivničko strategijsko vođstvo. Poslednja razlika je u tome što strategijsko vođstvo ne bira slobodno i ne gradi po svojoj volji i zamisli elemente za strategijsko kombinovanje, već su oni uglavnom dati, i najviše što ono može da učini to je da iz njih izvuče maksimum.

Navedenu pretpostavku ilustrovaćemo primerima iz istorije i teorije ratne veštine.

VOJSKOVOĐE I VOJNI PISCI O STRATEGIJSKIM KOMBINACIJAMA

Sun Zi (Sun Vu), jedan od najstarijih vojnih pisaca Ratne veštine (*Umijeće ratovanja*) (za koga se smatra da je delo s tim naslovom napisao između 400. i 320. godine pre nove ere),

smatrao je da postoji neograničen broj kombinacija u kojima se mogu upotrebiti redovne i vanredne snage, kao što se od nekoliko nota u muzici može stvoriti bezbroj melodija i od nekoliko osnovnih boja u slikarstvu bezbroj slika. Polibije je, u istom smislu, pisao da je Kartaginjanima, u bici kod Kane (216. godine pre naše ere) pobjedu donela, kao i u ranijim bitkama, njihova premoć u konjici, a prema načelu da je bolje imati upola manje pešadije i nadmoćnu konjicu, nego stupiti u borbu s podjednako jakim pešadijom i konjicom. Iako izričito ne spominje strategijsko kombinovanje u upotrebi pešadije i konjice, iz kvantitativnih određenja za jednu i drugu vidi se da je reč o tome.

I drugi vojni pisci su razmatrali istu misao na više načina i sa više različitih elemenata. H. Lojd je neograničen broj kombinacija u strategiji vezivao za brojnu jačinu, vrstu i kvalitet trupa, zemljište i vreme. U konkretnoj analizi, on je tvrdio da tadašnju rusku vojsku može pobediti samo pešadija, kombinovana s velikim snagama konjice (jer Rusi imaju najbolju pešadiju, ali im konjica nije tako dobra kao kod drugih naroda). M. Saksonski, i za njim Giber, računali su u strategijskim kombinacijama sa razvojem i borbenim porecima armija, povoljnim i nepovoljnim položajima i utvrđenjima i sl. Napoleon je smatrao da je komandant kopnene vojske upućen na kombinovanje svih rezona, budući da neprijatelja nikada ne vidi jasno ni u celini, niti sasvim pouzdano zna gde se nalazi. Klauzevic je pisao o kombinovanju bitaka, fizičkih i duhovnih snaga. T. E. Lorens je razlikovao fizičke, merljive elemente od bioloških, koji se mogu tek delimično proračunati, i psihičkih, koje je najteže odrediti. Žomini je smatrao da jedna potpuna i odlučujuća pobjeda može doneti potrebne rezultate i bez velikih strategijskih kombinacija, jer više nego išta drugo moralno stanje vojske i nacija čini pobjede i njihove rezultate odlučujućim. Jedan od najboljih načina dobrog kombinovanja u ratu, po njegovom sudu, bio bi da se pokreti narede tek posle pribavljanja sasvim pouzdanih obaveštenja o neprijateljskim aktivnostima.

Od savremenih vojnih pisaca, De Gol je zahtevao u strategiji kombinovani napor inteligencije i instinkta. Mao Zedong je smatrao da je u strategijskim procenama i odlukama neophodno sagledati sledeće elemente: sveukupnost snaga, sredstava, snabdevanja, politike, privrede, geografije i klimat-

skih uslova. Bofr se, u nastojanju da jednostavno predstavi strategiju i strategijske kombinacije, poslužio formulom: $S = KFMt$. Strategija (S), dakle, uslovljena je specifičnim koeficijentom individualnog slučaja (K), materijalnim snagama (F), moralnim snagama (M) i vremenom (t). Razlikujući, na tragu L. Harta, dve osnovne strategijske koncepcije, neposrednu i posrednu, on smatra da je u prvoj odlučujući uticaj materijalne snage, dok je moralna snaga manje značajna i vreme relativno kraće. Za posrednu strategijsku koncepciju moralna snaga ima presudnu ulogu. Po njegovom mišljenju psihološki elemenat, koji postoji u svakoj strategiji, u posrednoj zauzima počasno mesto. U tom slučaju moguće je zameniti materijalnu snagu koja nedostaje snagom dobro izgrađene ideologije i snagom kombinacija koje se stvaraju na osnovu smišljenog i tačnog proračuna. Eklz je razmatrao vojne i političke, ekonomske i psihološke elemente sile, takođe i njihov kombinovani udeo u celom spletu savremenih sukoba, koji idu od onih kontrolisanih, iz spektra hladnog rata, do onih nekontrolisanih, što mogu da završe neograničenim nuklearnim ratom. On je isticao prednost logističkog stanovišta pred tehničkim. Prvo, obuhvata sva tehnička sredstva rata, omogućuje strategijsku elastičnost i pokretljivost, a, drugo, teži da se usredsredi na usavršavanje u jednoj oblasti, pa je osuđeno na jednostranost, čime je lišeno izbora koji donose strategijske kombinacije. Ta vrsta jednostranosti naročito je došlo do izraza u nekontrolisanom razvoju nuklearnog oružja koje nije moglo da bude upotrebljeno ni u jednom sukobu posle drugog svetskog rata. Upravo ta činjenica navela je neke trezvene posmatrače na misao da bi pretnja nuklearnim oružjem u pomenutim sukobima bila isto što i pretnja smrtnom kaznom za svaki krivični prestup.

I u narodnooslobodilačkim i revolucionarnim ratovima značajno je strategijsko kombinovanje. Tito je sažeto formulisao strategiju koja je primenjena u jugoslovenskom narodnooslobodilačkom ratu 1941–1945. godine, kao složenu kombinaciju: (1) narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda, u oblasti vojne organizacije; (2) komunističke partije Jugoslavije i Jedinog narodnooslobodilačkog fronta (s mnogobrojnim masovnim društvenim i političkim organizacijama), u oblasti političke organizacije; (3) frontalnog i partizanskog načina ratovanja, u oblasti ratne veštine; i (4) borbe za narodnu vlast i nacionalnu ravnopravnost na liniji bratstva i

jedinstva, u pogledu budućeg društvenog uređenja. Ngujen Vo Djap formulisao je strategiju rata u Indokini, u opštem smislu, kao kombinaciju vojnih operacija s političkom i ekonomskom akcijom, a u užem, vojnom smislu, kao kombinaciju gerilskih (vod, četa), regionalnih (bataljon) i regularnih (puk, divizija) jedinica, u oblasti vojne organizacije, i kao kombinaciju gerilskog oblika borbe s principima regularnog rata, u oblasti ratne veštine.

Navodeći ta sažeta gledišta nekih vojnih teoretičara i stratega praktičara o problemu strategijskih kombinacija, želeli smo da istaknemo tu ustaljenu osobinu strategije. Ovde nećemo pribeležiti sva značenja koja su davana strategijskim kombinacijama, ni pobrojati sve elemente koji su u njima sadržani. Uopšteno, bitni elementi u strategijskim kombinacijama mogu se svrstati u tri grupe: (1) fizički: snage, sredstva, prostor (s prirodnim i veštačkim objektima) i vreme (atmosfersko i astronomsko kao četvrta dimenzija prostora), (2) psihički (intelektualni, emocionalni, instinktivni, intuitivni) i (3) metodološki (koji se tiču borbenih rasporeda i postupaka, tj. načina borbe ili ratovanja). I kada se ne nabrajaju posebno, ti se elementi nužno podrazumevaju. Međutim, važnije od toga je kako se oni kombinuju u konkretnom ratu, koji se od njih smatra glavnim, koji zauzima mesto srednjeg člana, a koji je sporedan, i kakve su među njima uzajamne veze i zavisnosti. Mogući su različiti pristupi. Pokušaćemo da ih ilustrujemo primerima koji najviše ističu razlike. Prvom pristupu je svojstveno to što se sve ili gotovo sve stavlja na jednu kartu, na jedan elemenat koji se maksimalizuje, po uzoru na fizičke i hemijske procese, na primer na vazduhoplovnu ili raketnu moć. Rezultat takvog pristupa je teorijski iskazan, u savremenosti kao strategija „masovne odmazde”, ili kao strategija „uzvratnog udara”, ili, sa osloncem na kosmička sredstva, kao „strategijska odbrambena inicijativa”, popularno nazvana „rat zvezda”. Svi drugi elementi vojne moći su u senci tog glavnog, mada se i njima daju određeni značaj i uloga. U drugom pristupu se iz svih raspoloživih elemenata izvlači optimum, prema biološkom uzoru. Taj pristup je najpotpunije izražen u narodnim ratovima (odbrambenim, oslobodilačkim i revolucionarnim), u kojima je na delu strategija narodnog rata, koja izvlači optimum borbene moći iz svih izvora iz kojih se može izvući.

FIZIČKE I MORALNE SNAGE

Za postupak kombinovanja u strategiji bitno je da se neki elementi mogu proračunati i predvideti sa više, neki sa manje izvesnosti, dok u trećima izvesnosti ne može biti. To znači da nešto valja prepustiti slučaju. „Prepustiti sreći što manje, koliko možeš predvideti, jer će ionako pri izvođenju dejstava slučaj igrati preveliku ulogu” (Fridrih Veliki). Sličan smisao ima i stav prema kome slučaj, osobitosti ima „moć da vrši svoje golemo pravo” (Hegel). Ti poslednji elementi ne mogu se u strategijskim kombinacijama upotrebiti racionalno. Odatle sledi da u strategijskom kombinovanju ima posla ne samo za intelekt, već i za intuiciju i instinkt stratega. Pretpostavimo da je trećina ili četvrtina elemenata među iracionalnima, a dve trećine ili tri četvrtine su racionalne. O prvima se može rasuđivati po osećanju, drugi se mogu rešavati na osnovu statističkih zakona verovatnoće ili čak prema egzaktnim fizičkim zakonima. Svaka strategijska kombinacija podrazumeva primenu sile, mada u različitim srazmerama. Gde se računa sa izrazitom vojnotehničkom nadmoćnošću, tu su strategijske kombinacije prostije, približno jednak odnos snaga već zahteva složenije kombinacije, a najteži su problemi kombinovanja za stratega koji raspolaže slabijim, ili čak znatno slabijim snagama.

Ono što je u strategijskim kombinacijama odmah uočljivo, jeste glavna ili pomoćna uloga koja se daje kopненоj vojsci, ratnoj mornarici, ratnom vazduhoplovstvu ili raketnim snagama. U vezi s tim je i glavna ili pomoćna uloga koja se daje ofanzivi, odnosno defanzivi, kao i glavni ili sporedni značaj koji se daje pojedinim ratištima i vojištima, operacijskim pravcima i objektima. Međutim, ma koliko to bilo zavodljivo, predstavljalo bi zabludu ako bi se pomislilo da se valjano rešenje nalazi isključivo u veštini kombinovanja i da same strategijske kombinacije mogu da reše sve probleme (Klauzevic). Jer ono što je najjednostavnije, to je u ratu i najteže. U prilog tome navođena je izreka da i pukovski pisar, na karti, može zamisliti najsajnije kombinacije, ali prave teškoće nastupaju tek onda kada ih treba sprovesti u život na ratištu (Mering). Tu opomenu potkrepljuje svedočenje stratega koje se zasniva na iskustvu. Prema tom iskustvu: „U ratu su omaške

normalne a greške obična stvar; obaveštenja su retko potpuna, često netačna a vrlo često navode na pogrešan put. Uspeh ne postiže ljudstvo s materijalom u primernom stanju, već ostaci organizacije istrošene u borbama i potresene psihičkim šokom. Cilj se u ratu postiže u uslovima koje često nameću krajnje nepovoljne situacije. U svetlosti tih činjenica, komandant treba da očekuje da mora izgrađivati svoj postupak u toku kontrole planiranog dejstva" (Eklz).

Strategijske kombinacije, dakle, ne mogu se zamisliti ni kao igra na sreću, ni kao igra za zabavu. One zahtevaju objektivnu procenu situacije, tačan proračun sopstvenih mogućnosti u vremenu i prostoru i čvrstu volju u sprovođenju na delu. Njihovu uspešnost ne bi trebalo ceniti po veličini cilja koji je postavljen, već po naporima koje su pokrenule i rezultatima ostvarenim u praksi.

Ispod strategijskih kombinacija koje se pletu instrumentom oružanih snaga, slojevitom stukturuom njihovih vidova i rodova, mogu se, pri pažljivijem posmatranju, zapaziti druge koje su satkane od ideoloških, moralnih i političkih elemenata. S njima se računa, iako se na prvi pogled ne vide kao one fizičke. Napoleon je predstavio moralne snage prema fizičkim u srazmeri 3:1. Ali u iskustvima iz novijih ratova videće se još veće srazmere. Ilustracije radi, razmotrićemo neke primere strategijskih kombinacija u ratovima čiji smo savremenici, a u kojima se fizička i moralna nadmoćnost najreljefnije iskazuje.

U narodnooslobodilačkom ratu protiv fašističkih okupatora i domaćih izdajnika 1941–1945, fizički odnos snaga je sve do jeseni 1944. bio u korist neprijatelja, i to u srazmeri od 10:1 do 6:1. I Mao Zedong je pisao o mogućnosti vođenja revolucionarnog narodnog rata i kada protivnik raspolaže strategijskom nadmoćnošću u srazmeri 10:1. U Alžiru Francuzi su imali 300.000 vojnika prema 30.000 boraca alžirskog oslobodilačkog fronta. U Vijetnamu Amerikanci su angažovali oko 500.000 vojnika protiv protivnika koji ni izdaleka nije imao takve regularne snage, a u tom ratu je ostvarena i najveća vojno-tehnička nadmoćnost jedne strane koja se može zamisliti.

Na osnovu takvog odnosa snaga, posmatranog sa vojno-tehničkog i moralnog stanovišta, moguće su dve vrste strategijskih kombinacija. *Prve* se zasnivaju na kombinovanim

dejstvima kopnenih, vazduhoplovnih i pomorskih snaga, pri čemu se odlučujući značaj daje fizičkoj sili. Naučno-tehnološki razvoj, koji je doveo do izvanrednog razvoja industrije naoružanja, navodi na pretpostavku da se metodi analize i kombinovanja koji se u njoj primenjuju mogu koristiti i u strategiji. Iako je u takvom nastojanju postojala racionalna težnja da se prevaziđe preterana samostalnost pojedinih vidova oružanih snaga, koja je vodila odvojenim pogledima na rat i način ratovanja, ipak je njime oživljena neka vrsta vojnog „fordizma” koji ističe organizaciju i tehniku, a zapostavlja ljude (Svečin). Zanemarno je opšte upozorenje da metode analize i kombinovanja, koje imaju uspeha u industriji, nisu na isti način pogodne i u strategiji, što je, na primer u Vijetnamu, dovelo do ogromnog utroška ratnog materijala i do velikih ljudskih gubitaka i materijalne štete.¹ Ispostavilo se, međutim, da svođenje strategijskih kombinacija na tehnološke, pri čemu se prednost davala novim sredstvima u naoružanju kopnene vojske, ratne mornarice i ratnog vazduhoplovstva, ne uvažava činjenicu da se tako ne mogu rešiti problemi političke i ekonomske prirode. Nepristrasni istraživači uzajamnih veza između tehnoloških i političkih elemenata u strategijskim kombinacijama, i među američkim naučnicima, upozoravali su na opasnost od jednostranog priklanjanja prvima, budući da su ona bliža političkom bankrotstvu i mogućem vojnom porazu. Ali, zaslepljenost tehnološkom moći to je upozorenje previdela.

Druge strategijske kombinacije zasnivaju se na optimalnoj koordinaciji političkih snaga s oružanim snagama, političke borbe s oružanom borbom, oružanog ustanka s revolucionarnim ratom, pri čemu težište može biti premešteno sa jednih na druge snage i sa jednih na druge oblike i načine borbe, ali ne prestaje njihovo udruženo dejstvo. Može, na prvi pogled, izgledati neobično i neočekivano što je takvo, kompleksno strategijsko kombinovanje steklo šansu u industrijski i naučno nerazvijenoj zemlji kao što je Vijetnam. Ali to ne protivreči istorijskom iskustvu. U narodnim ratovima, koji se javljaju upravo onda kada je odnos oružanih snaga krajnje nepovoljan,

¹ Na vijetnamsko ratište bačeno je više bombi nego u Evropi u drugom svetskom ratu. Poginulo je više od dva miliona stanovnika Indokine. Uništena su materijalna dobra i vegetacija u većem obimu nego u bilo kom drugom ratu.

borbeni duh kao izraz čvrstine moralnog ubeđenja, dokazuje svoj udeo u strategijskim kombinacijama na očigledan način. Takav borbeni duh i moralna čvrstina postaju potrebni što je ratište prostranije i što su snage više decentralizovane (više rasturene).

Neophodno je da se osvrnemo i na strategijske kombinacije koje su se, na obe zaraćene strane, ograničile na upotrebu oružanih snaga. Sa tog stanovišta rat u Koreji sadrži trajne pouke. Najpre stoga što je to, rekli bismo, najdinamičniji rat u istoriji, a zatim i zbog toga što je završen bez stvarnog pobednika na liniji na kojoj je i počeo, a koja je razdvajala dve korejske države. Dinamičnost tog sukoba ogleda se u tome što su u prvoj fazi oružane snage sa severa potisnule one na jugu, ostavljajući im na raspolaganju samo uzani pojas fusanškog mostobrana. U drugoj fazi, južnokorejske snage, uz pomoć snaga Ujedinjenih nacija, prvenstveno američkih, zaustavile su nastupanje protivnika, a onda ga protivnapadom nagnale na povlačenje sve do kineske granice. U trećoj fazi, severnokorejske snage, uz podršku brojnih i jačih snaga „kineskih dobrovoljaca” revanširale su se saveznicima sa juga – da bi, na kraju, obe strane u sukobu uvidele da ne mogu postići vojnu pobjedu i sve prepustile političkim pregovaračima. U tom ratu uočavaju se suprotni ideološki motivi i različita recepcija iskustava iz drugog svetskog rata. Severna Koreja je pogrešno ocenila mogućnost za „izvoz revolucije” oružjem, što je, posle pretrpljenog neuspeha, imalo za posledicu uvlačenje u rat kineskih dobrovoljaca. Ali ni „izvoz kontrarevolucije” sa juga nije imao veće izgleda, osim po cenu nuklearnog rata, a ta cena je, očevidno bila, neprihvatljiva u jednoj marginalnoj oblasti i povodom marginalnog interesa. Tako su, moglo bi se reći, u strategijskim kombinacijama ideološki motivi strana u sukobu uzajamno neutralisani. Severnokorejsko i kinesko stanovište (prvo više pod uticajem sovjetskog uzora, a drugo autohtono), imalo je, kao zajedničku crtu, naglasak na elementu pešadije kao glavnom, nosećem u strategijskim kombinacijama. Američko stanovište, pak, više se oslanjalo na svoju izrazitu nadmoćnost na moru i vazдушnom prostoru, računajući da će time poštediti i napore i žrtve na kopnu. U praksi se s jedne strane, pokazalo, da pešadija bez dovoljno podrške avijacije, a u priobalnom pojasu i mornarice, suviše skupo

plaća svoje napredovanje i da, najposle, ostaje bez snage kada treba eksploatisati postignuti uspeh. S druge strane, pokazalo se da prevlast u vazduhu i na moru nije dovoljna za pobedu bez jake i brojne pešadije (Ružeron).

Strategijsku kombinaciju koju sugerise vojno-tehnička nadmoćnost najjednostavnije su izrazili Amerikanci u Vijetnamu formulom „pretraži i uništi”. Tom formulom je, u datom vremenu iskazana, strategijska zamisao o načinu vođenja rata u celini. Njena je suština u vojnom nasilju koje druge elemente potiskuje na sporedan kolosek ili ih i sasvim zanemaruje. Međutim, ratujuća strana koja tako postupi s moralnim i političkim elementima ipak se s njima suočava u transformisanom, psihološkom obliku koji se iskazuje kao čvrstina, istrajnost i smelost, odnosno kao savitljivost, malodušnost i kukavičluk.

Strategijsku kombinaciju na koju navodi vojnotehnička slabost, kao što se može i očekivati, najsažetije su iskazali Vijetnamci formulom „udari i izmakni se”. I njom je izražen pogled na način vođenja rata u celini u datim uslovima. Njena suština pogotovo nije u prostom nasilju, već u razuđenim vojnim akcijama ograničenog obima, koje su usklađene s političkom borbom i usmerene jedinstvenim ciljem i rukovođenjem.

U prvom slučaju, mogućnosti kombinovanja su svedene na materijalni plan, ali su, uprkos golemoj moći na kopnu, moru i u vazduhu, strategijske kombinacije slične. U drugom slučaju, mogućnosti kombinovanja su veće, iako je vojnotehnički elemenat oskudniji. To se događa ponajviše stoga što u strategijske kombinacije ulazi narod sa svim svojim materijalnim i duhovnim moćima. A čim se to dogodi, strategija koja sve polaže na vojnotehničku nadmoćnost navedena je na prilagođavanje protivniku, što znači da gubi inicijativu. U vijetnamskom primeru, američka strategija se od formule „pretraži i uništi” okrenula režimu „strategijskih naselja”. Kako nije uspela da odvoji vijetnamske borce od svog naroda, pokušala je da izoluje narod od boraca. Ali to drugo nastojanje bilo je podjednako teško sprovesti kao i prvo. U iskustvu iz rata u Vijetnamu može se pratiti dvostruki proces sa suprotnim smerom: jedinstvo naroda i vojske na strani Fronta nacionalnog oslobođenja, kojeg su američki stratezi pokušali onemogu-

čiti stvaranjem specijalizovanih štabnih organa za istraživanje raspoloženja Vijetnamaca i načina da se na to raspoloženje utiče. Na prvi pogled je jasno da su to elementi u stratezijskim kombinacijama koji su kvalitativno i kvantitativno različiti. Podrška vijetnamskog naroda svojoj oslobodilačkoj vojsci mogla je, eventualno, da bude uravnotežena samo odgovarajućom podrškom američkog naroda intervencionističkim snagama. To se, međutim, nije dogodilo zato što većini Amerikana taj daleki rat nije bio jasan ni čist kako u pogledu cilja za koji se vodi, tako i što se tiče načina na koji je vođen. U prilog tome govori činjenica o relativno raširenoj pojavi dezerterstva među američkim vojnim obveznicima kojima je predstojao vojni rok u Vijetnamu i pretežno plaćeni kontingent ljudstva koji se tamo borio pri kraju rata.

Za savremene oružane sukobe, više nego za bilo koje u prošlosti, vredi, pravilo prema kome je važnije utvrditi šta je stvarni cilj rata od toga kako on treba da bude ostvaren. Rečju, vojnom efikasnošću, sračunatom po tehničkim parametrima, nije moguće nadoknaditi neuverljivost političkog cilja radi koga se rat vodi, a pogotovo to nije moguće ako se otkrije njegova lažna konstrukcija. Američko iskustvo iz Vijetnama doživeli su i Sovjeti u Avganistanu. Ni principima internacionalističke solidarnosti, ni neposrednim interesima bezbednosti Sovjetskog Saveza nije se mogla opravdati oružana intervencija u susednoj državi koja je izazvala dugotrajan i ogorčen otpor avganistanskih mudžahedina i nesumnjiv gubitak međunarodnog prestiža. Ta intervencija je kao i u Americi, izazvala i nezadovoljstvo mladih ljudi čiji su drugovi tamo ginuli ne znajući zašto, i njihovih porodica čiji je gnev zbog uzaludnih žrtava najpre izbio u javnost.

Kad je politički cilj rata neuverljiv, onda se ne može računati s moralnom snagom u stratezijskim kombinacijama. Nasuprot tome, uverljivost političkog cilja rata bitna je pretpostavka moralne snage koja, u tom slučaju, dobija ključno mesto u stratezijskim kombinacijama. U julu 1941. godine, kada je Hitlerova vojna mašina bila na vrhuncu moći, dokazujući to i napadom na Sovjetski Savez, u Jugoslaviji je počeo ustanak protiv okupatora. Tito je u analizi iskustava s početka ustanka istakao činjenicu da su jugoslovenski partizani bili slabiji u svim materijalnim elementima za vođenje rata, ali da

su raspolagali moralnom snagom i podrškom naroda, koji su i u tim uslovima činili oružanu borbu mogućom. Istu činjenicu potvrdila je nemačka strana priznanjem visokog morala partizanskih boraca, koje je nemoguće pogoditi u srce i koje ni vest o kapitulaciji SSSR ne bi navela da odustanu od borbe.

Strategijske kombinacije su moguće samo sa elementima koji strategu stoje na raspolaganju, a ne kao neka vanvremenska kombinatorika ideja, koja je bez oslonca u stvarnosti. U prilog tome može da posluži jedno pismo generala Vavela, komandanta britanskih snaga na jugozapadnom Pacifiku, iz 1942. godine, u kome on kaže da se lako mogu naučiti opšti principi strategije, ali da komandant često ne može postupati onako kako bi hteo zato što mu nedostaju materijalni izvori i obaveštajni podaci. U istom smislu o moralnom elementu rata pisao je Žan Kolen. On je naglašavao da u bici, kao bitnom aktu rata, moralne snage imaju preovlađujući efekat, ali, uz sve uvažavanje moralnih snaga, njima ne možemo obdariti čoveka koji ih nema. Tome bismo mogli dodati da ista teškoća postoji i kada je reč o celoj armiji, pa i naciji u ratu. Ukratko, nema načina za veštačko ulivanje moralnih snaga u ratu tamo gde za njih nisu date pretpostavke u istoriji i tradicijama i u pravednom cilju rata.

VREME I PROSTOR

U strategijskim kombinacijama vreme i prostor su značajni elementi koji zavređuju posebno razmatranje.

O značaju vremena dovoljno govori činjenica da u savremenosti i ratovi imaju vremensko obeležje, na primer „munjeviti rat“, „rat brze odluke“ ili suprotno, „otegnuti rat“, „dugotrajni rat“. Mnogi teoretičari i praktičari strategije govorili su o vremenu kao oružju strategije.² Ekonomisanje vremenom u svakoj delatnosti, a u ratu pogotovo, ne može se odvojiti od ekonomisanja snagama. Ali, za razliku od drugih

² Zadobij vreme – to je najviše što se može očekivati i od najiskusnijeg komandanta (Fridrih Veliki). Može mi se dogoditi da ubuduće izgubim poneku bitku, ali minutu nikako (Napoleon). U ratu sve zavisi od faktora vremena (Lidel Hart). Britanski general Č. Fuler je pisao da se svako načelo strategije može lako primeniti ako se ubrza kretanje i da najviša forma mašinerije mora pobediti, jer štedi vreme, a vreme je faktor koji upravlja tokom rata.

delatnosti, strateg mora računati s protivnikovim nastojanjem da osujeti njegovo ekonomisanje vremenom i snagama. Tako se jednom strategu koji teži brzom rešenju suprotstavlja drugi, težnjom da rešenje odgodi. Rimski vojskovođa Pabije dobio je nadimak „kunktator” (oklevalo), zato što je na svaki način izbegavao bitku s Hanibalom. Kao i s drugim elementima strategije, tako i s vremenom, mora se računati u dvostrukoj perspektivi. To znači, sa stanovišta obe zaraćene strane, ili, po kalendarima i časovnicima njihovih stratega, od kojih se jednom obično žuri, dok drugi okleva i za to oba nalaze valjane razloge. U svakom slučaju, s vremenom se ne može računati kao sa samostalnom veličinom, već uvek u sprezi sa snagama i sredstvima kojima se dejstvuje u ratu. Vreme je, smatra Klauzevic, potrebno obema zaraćenim stranama, a koja će od njih moći da očekuje naročitu korist od vremena, to zavisi od mnogih okolnosti. Prema njegovom sudu, s vremenom će se pre pojaviti nešto korisno za slabiju nego za jaču stranu. Slično tome, povodom rata u Vijetnamu, razmišljao je i H. Kisindžer: „Partizani dobijaju kad ništa ne gube; regularna vojska gubi kad ništa ne dobija”. Ali ovde ima smisla i Makijevelijevo upozorenje, prema kome nije dobro uzdati se u vreme, jer vreme goni sve pred sobom i može da donese dobro kao i zlo, zlo kao i dobro. Protivrečnosti vezane za faktor vremena u strategijskim kombinacijama, koje su primenjene u savremenim ratovima, mogu se nazreti u činjenici da rakete s nuklearnim bojnim glavama preleću evropsko ratište za osam minuta, a razdaljinu između SSSR i SAD za 30 minuta i, nasuprot tome, u činjenici dugotrajnih ratova (Vijetnam, Alžir, Avganistan, Bliski istok), uprkos skokovitom ubrzanju borbenih dejstava masovnom upotrebom aviona, helikoptera, raketa i elektronskih sredstava za osmatranje, obaveštavanje i upravljanje vatrom. Može se zaključiti da je u datim okolnostima strateg taj koji se opredeljuje i proračunava hoće li više dobiti ako se drži one narodne „ko rano rani, dve sreće grabi” ili ako postupi po onoj drugoj „ko polako ide, dalje stiže”. U strategijskim kombinacijama s vremenom ta se odgovornost ne može izbeći.

Prostor je uvek imao značajno mesto u strategijskim kombinacijama, a upotrebom novih ratnih sredstava na kopnu, moru i u vazдушnom prostoru, a u novije doba i u kosmosu,

znatno je proširen. Geopolitičari su u strategijskim kombinacijama davali prednost evroazijskom prostranstvu i centralnom položaju. Pristalice pomorske moći dokazivale su da se veća korist može izvući od gospodarenja prostranstvom mora i okeana. Treći su dokazivali presudan značaj koju ima prevlast u vazдушnom prostoru. Raketno oružje je relativizovalo sve te tri procene, uvodeći i kosmički prostor u buduću, hipotetičnu „rat zvezda”. Praktično iskustvo iz savremenih ratova, kao i onih iz bliže i dalje prošlosti, upućuje, međutim, na pretpostavku da je u tom pogledu svaka nacionalna strategija ograničena na strategijske kombinacije u kojima se polazi od prostornih elemenata koji su dati njenim geografskim položajem i raspoloživim sredstvima. Veliki prostor je, svakako, element vojne i odbrambene moći. Za Napoleona se govorilo da nije tačno odmerio iskušenja koja ga očekuju u napadu na Rusiju s obzirom na prostranstvo koje je morao da savlada, naročito prilikom odstupanja. Sličnu grešku je ponovio i Hitler u napadu na Sovjetski Savez, iako u posve drukčijim vojnotehničkim uslovima. Mao Zedong je smatrao da je geografska veličina Kine bitan uslov za vođenje partizanskog rata. Nasuprot tome, procenjivao je da u zemljama male površine, na primer u Belgiji, nije moguće organizovati partizanski rat upravo zbog tog nedostatka. Tito je, pak, našao način da praktično vodi partizanski rat u Jugoslaviji, uprkos njenoj relativno maloj površini. U stvari, značaj bilo kog prostora u strategijskim kombinacijama ističe se tek povezano s borbenim iskustvom i borbenim dejstvima ljudstva. Nijedan položaj, ni prirodni objekat, sam po sebi, nije zaustvio napadača, ali je snagom ljudi koji su ga držali mogao postati tvrd orah.

Istorija tvrđava, utvrđenih linija, skloništa, istorija borbi u planini, na obalama reka i u primorskom pojasu, pruža nam različite primere o vrednostima prirodnih i veštačkih objekata i različite ocene i stavove koje su o toj problematici imali stratezi praktičari i vojni pisci.³ Nepouzdanost utvrđenih linija, kao što je slučaj s Mažinovljevom 1940. i Sigfridovom 1945.

³ Najranije poznato stanovište o utvrđivanju pripisuje se Likurgu, s kojim se slagao i Platon, kaže da Sparti nisu potrebni drugi bedemi do grudi svojih branilaca. Isti smisao ima i Makijevelijeva misao – da je najbolja tvrđava, ne biti omrznut od naroda, jer u suprotnom nikakva tvrđava ne donosi spas. Maršal Marmon, koji je uviđao potrebu i mogućnosti tvrđava, smatrao je da prvi element otpornosti nekog utvrđenog mesta čini dobro komandovanje.

godine, izazvala je opravdane sumnje u strategijsku svrsishodnost veštačkih objekata toga tipa. Takvi objekti imaju smisla jedino u sklopu strategijskih kombinacija koje su svojstvene zamisli o pozicionom ratu, ali zamisao o pokretnom ili manevarskom ratu potpuno ih odbacuje. U vezi sa tim, Mao Zedong i Makartur, iako vrlo različiti stratezi-praktičari, imaju potpuno saglasna gledišta. Prvi je, u *Strategiji revolucionarnog rata u Kini*, na pitanje: „Manevarski rat, ili pozicioni rat?” odgovorio izrično – „manevarski rat ... odsustvo ustaljenog fronta, to je dominantna crta operacije Crvene armije”. Drugi je, kad su mu sugerisali da na ratištu u Koreji, u blizini 38. uporednika, izgradi neprelaznu utvrđenu liniju, odlučno odbio tu sugestiju: „Nemam nimalo želju da u pozicionom ratu izgubim svoje jedinice jednu za drugom” (Ružeron).

Ipak, to odbacivanje utvrđivanja kao sredstva pozicionog rata, nije značilo i odricanje od svakog utvrđivanja uopšte. Ako modernim ratnim sredstvima, u prvom redu avijaciji, pa i teškoj brodskoj artiljeriji ne mogu da odole i najtvrđe linije, ako i najjače tvrđave mogu biti izmanevrisane i ostavljene u okruženju, ipak utvrđivanje poljskog tipa ostaje uspešno sredstvo manevarskog rata. I kinesko-severnokorejsko i američko komandovanje u Koreji, koje se prvobitno lišavalo koristi od utvrđivanja, da se ne bi vezalo za protivnika, kada nije uspeo da ga savlada ofanzivnim manevrima, pribeglo je utvrđivanju kao efikasnom odbrambenom sredstvu.

I u drugim dimenzijama prostora nazire se njegov relativan značaj. Bilo je uspešnih i neuspešnih vazdušnih i pomorskih desanata, uspeh i neuspeh strategijskih bombardovanja sa različitim ciljevima. Na primer, sistematskim savezničkim bombardovanjem pruga i železničkih objekata u Nemačkoj, 22. februara 1945, u kojem je učestvovalo 10.000 aviona, smanjen je železnički promet za 90 odsto, a time i trenutna ratna proizvodnja za polovinu. Nasuprot tome, bombarderska ofanziva protiv Severnog Vijetnama, u vidu stalnih napada na linije snabdevanja, nije imala merljiv uticaj na njegovu sposobnost da isporučuje materijal i borbene potrebe oslobodilačkim snagama na jugu.

Poređenja radi, za stratega kao i za slikara, prirodni objekti nisu toliko sadržani u prostoru, koliko ih oni sami stvaraju objektima vlastitog prostora. Nasuprot tome, nastoja-

nje da se o operacijskim osnovicama i operacijskim pravcima rasuđuje na osnovu geometrijskih principa navodi na dogmat-sku krutost kojoj se ratna praksa sveti svojom raznolikošću.

Opšti smisao strategijskih kombinacija jeste smisleno povezivanje različitih elemenata, koje treba da stvori celovito, jedinstveno dejstvo, pri čemu se od svakog tog elementa očekuje udeo. Odatle proističe strategijski plan, kao konkretan izraz strategijskih kombinacija za praktičnu primenu, i alternativni plan, za slučaj predviđenih teškoća i nepredviđenih prepreka. U ratu, sve što pripada celini uvek je u međusobnoj vezi i zato je neophodno da se svaki element u strategijskim kombinacijama predstavi u svom dejstvu, po mogućstvu, sve do kraja rata, i to po svom srazmernom udelu u pretpostavljenom i realnom rezultatu.

POZNATO I NOVO

Ratovi se međusobno razlikuju po ciljevima i načinima na koji se ti ciljevi ostvaruju. Pouzdano se zna da su strategijske kombinacije jednostavnije u ratovima u kojima su sračunate po uzajamnim srazmerama regularnih armija, a znatno su složenije i teže u ratovima u kojima su angažovane sve narodne snage.

Ne postoji apriorno saznanje o činjenicama i odnosima koji grade strategijsku situaciju. Stoga je strategija, koja se ne bi koristila empirijskim uvidom i razlozima, lišena kreativne moći. Strategijske kombinacije prema gotovim obrascima minulih ratova pouzdano će naneti nepopravljivu štetu u sudaru s protivnikom koji je našao novine, mada je dopuštena i pretpostavka da onaj koji ne poznaje istoriju ratova može upasti u zamku, kao što šahista može biti žrtva nekog davno poznatog pa zaboravljenog otvaranja. U kratkotrajnom izraelsko-arapskom ratu 1956. godine, izraelsko vazduhoplovstvo je uništilo egipatske avione na aerodromima na sličan način na koji je to učinilo nemačko vazduhoplovstvo sa sovjetskim avionima 1941. godine. To znači da savremene i buduće strategijske kombinacije neizbežno nose u sebi pečat iskustva, ali se time ne ukalupljaju, već otiskuju i novim putevima. U strategijskim kombinacijama, kao i u umetničkom stvaranju,

ono što je novo i neočekivano mora da proističe iz onog što je isprobano i očekivano. U njima ne vlada proizvoljnost, već se ponavljanjem poznatih postupaka samo stvara podloga za postupak koji je drukčiji i zbog toga neočekivan. To bi bio onaj novi potez u šahovskom otvaranju koje se dugo upražnjava. Ilustracije radi, navešćemo i drugi primer iz izraelsko-egipatskog sukoba 1973. godine. Egipćani su izvršili prodor preko Sueckog kanala i proboj izraelske utvrđene linije Bar Lev posve neočekivano za suprotnu stranu, upravo zato što je taj poduhvat bio jednostavan produžetak uobičajene obuke egipatskih jedinica, koja se duže vreme i na isti način obavljala pred očima izraelskih trupa i njihovih komandanata.

U strategijskim, kao i u svim drugim kombinacijama, najviše se postiže kada se upotrebe elementi koji se najlakše mogu povezati, a koji dotle nisu bili tako povezani. U tom slučaju novo jedinjenje predstavlja celinu čija je vrednost srazmerna vrednosti elemenata iz kojih je sastavljena, ali ono ima drukčija svojstva. U tom smislu revolucionarne armije su naročita kombinacija poznatih organizacijskih i formacijskih oblika, s novim duhom i moralno-političkim svojstvima ljudstva, koji služe kao osnova za nove kombinacije taktičkih, operativnih i strategijskih postupaka.

Revolucija ratne veštine Napoleonovog doba nije, kako je pisao Bilov, zasnovana na tehnicima, uprkos važnom razvoju artiljerije, ni na većoj pokretljivosti i udarnoj snazi vojske, emancipovane i organizovane u divizije. On smatra da je vojna revolucija u osnovi bila politička revolucija. I Svečin, slično Bilovu, tvrdi da Napoleon nije mogao svoje najuspešnije ratove završiti jedino oružanim dejstvom, već se za obezbeđenje povoljnog mira koristio sredstvima politike. Kada je Napoleon izgubio svoje političke sposobnosti, zaključuje Svečin, njegovi su vojni poduhvati počeli završavati katastrofama – u Španiji, Rusiji, Nemačkoj.

Engels je, kada je reč o Napoleonovim ratovima, video pretpostavke za nov način borbe u sledećem: u kombinovanom dejstvu strelaca i kolona i podeli armije na samostalne divizije ili korpuse, koji su sastavljeni od svih rodova vojske; u novom duhu vojske koji je donela francuska revolucija; i u tehničkim pronalascima kao što su lakši lafeti za poljske topove, koji su ubrzali njihovo premeštanje, i savijen kundak na pušci, koji

je omogućio da se nišani na jednog čoveka, bez čega ne bi bila moguća borba u rasutom stroju. Inače, kod Engelsa se mogu naći i pojednostavljeni stavovi opšteg tipa, kao što je onaj iz polemike s Diringom, prema kome ekonomski uslovi i sredstva pribavljaju „sili” pobjedu, a ko bi htio da reformiše ratnu veštinu, sa suprotnog stanovišta, taj ne bi mogao da očekuje ništa drugo osim batina.

U revolucionarno-oslobodilačkim armijama koje su stekle ime i ugled u drugom svetskom ratu i posle njega, kao što su kineska, jugoslovenska, alžirska, vijetnamska, kubanska – nađen je, na marksističkom tragu, način da se razvije demokratska energija seljaštva, kao najbrojnijeg, najmasovnijeg društvenog sloja, u kombinaciji s radničkom klasom i svim drugim patriotski raspoloženim socijalnim slojevima. Uporedo s tim, u strategijskim kombinacijama nađeno je mesto za ekonomski, politički, moralni (psihološki) i vojni elemenat rata. Takav sveobuhvatni pogled na rat odista stvara teškoće u izdvajanju onoga što spada u vojnu strategiju u užem smislu. Ali, ne bi se reklo da je to problem koji iskrsava samo u marksističkom viđenju strategijskih kombinacija i raznih elemenata rata. Naprotiv, Trocki je kao marksista, smatrao da postoje izvesni stalni činioci u ratu, naročito oni ljudski i geografski, koji deluju i kada se tehnika, socijalna struktura i politička organizacija menjaju. On je čak poricao da postoji neka marksistička vojna teorija. A, opet, Lojd Džordž tvrdi da strategija nije samo vojni problem, pošto u njoj postoji i znatan deo visoke politike, i da su državnici u toku prvog svetskog rata, pokazivali suviše obazrivosti pri upotrebi svog autoriteta nad vojnicima. Slično njemu, i Čerčil je smatrao da je u savremenom ratu koji je totalan, potrebno da profesionalne vojne autoritete podržavaju i, ako je potrebno, usmeravaju članovi vlade koji shvataju ne samo vojne, već i političke i ekonomske delujuće snage i koji su u mogućnosti da ih sve usredsrede na postavljeni cilj.

Teoretičari strategije i stratezi praktičari crpe građu za strategijske kombinacije iz iskustava koje je sabrala istorija, i iz individualnosti rata za koji se pripremaju. I jedno i drugo zahteva brižljivu analizu strategijske situacije i jasnu interpretaciju svih njenih bitnih elemenata. Po mišljenju filozofa rata, snage i sredstva treba da budu u srazmeri sa ciljem za koji su

namenjeni. Oni ističu da se kod tog odmeravanja snaga i sredstava mora uzeti u obzir: politički cilj rata, kako s naše, tako i s neprijateljske strane; sagledati snage i prilike u neprijateljskoj, kao i u našoj zemlji; voditi računa o karakteru njegove vlade, naroda i njegovih sposobnosti, i o političkim vezama drugih država i dejstvima koje u tom pogledu rat može da učini. Može se zaključiti da je procena tih raznolikih i povezanih segmenata značajan zadatak, koji se ne može savladati školskim načinom mišljenja. Sagledavajući, u vremenskom smislu, prošlost i budućnost, naći ćemo iste te elemente i u teoriji strategije i u ratnom iskustvu.

Bofr je nazvao spoljašnjim manevrom onaj deo ratnih zbivanja koji se ne odigrava u okviru oružanih snaga, već van njih, na svetskom poprištu, što podrazumeva reagovanje drugih zemalja (savezničkih i protivničkih) prema datom oružanom sukobu. U savremenim uslovima, tu pripadaju procene: vrednosti nuklearnog zastrašivanja, međunarodnog reagovanja, moralnih mogućnosti protivnika i njegove osetljivosti na predviđene operacije i na spoljne pritiske. Unutrašnji manevar, smatra Bofr, determinisan je odnosom materijalnih i moralnih snaga u okviru konkretnog ratišta. Pri tom izrazita materijalna nadmoćnost, lišena moralne podloge, zahteva brzu vojnu operaciju, dok izrazita moralna nadmoćnost sa slabom materijalnom podlogom traži izlaz u dugotrajnom sukobu. Ukratko, svaka strategijska situacija odlikuje se osobenim spoljnim i unutrašnjim elementima, na osnovu kojih se, prema Bofrovoj terminologiji, kombinuje spoljni i unutrašnji manevar.

Izrazit primer spoljnog manevra sa suprotnim efektima pruža izraelsko-francusko-britanski napad na Egipat 1956, povodom suecke krize. Tri sile su bile prinuđene na povlačenje, bez obzira na vojni uspeh koji su postigle, zato što su bile izložene međunarodnoj osudi i lišene podrške od svojih tradicionalnih saveznika. I sovjetska oružana intervencija u Avganistanu bila je suočena s međunarodnom osudom i to ne samo sa Zapada, već i od Kine i više drugih zemalja. Ideološki paravan, podignut socijalističkim i internacionalističkim propagandnim žargonom, nije mogao da prikrije suštinu. Mogućno je da se u oba ta primera nazire odsjaj promenjene strategijske situacije koja je nastala posle jugoslovenskog otpora Staljino-

vom pritisku 1948. godine. Strategijska situacija je promenjena u tom smislu što se i za malu zemlju koja je rešena da se odupre spoljnom pritisku otvorila perspektiva da u tome uspe i da dobije međunarodnu podršku koja prevazilazi tradicionalne ideološke podele. Jugoslavija je u svom otporu staljinističkom pritisku dobila podršku i sa Zapada i od više drugih zemalja koje su se suprotstavljale hegemoniji velikih sila. A na unutrašnjem frontu glavna snaga koja je predupredila sovjetsku oružanu intervenciju bila je jaka armija koja je podržana jedinstvom naroda. Možda je otpor koji je Jugoslavija pružila staljinističkom pritisku, spolja i iznutra, i način na koji je taj pritisak odbila predstavljao paradigmu za strategiju odvracanja. U razdoblju „hladnog rata”, koje je potom usledilo, strategija odvracanja zadobiće ključnu važnost, kao validan odgovor na politiku s pozicija sile. U Titovoj zamisli i jugoslovenskoj praksi, strategijske kombinacije usmerene na odvracanje spoljnih sila od agresije obuhvatale su bitne elemente – materijalne i psihološke, spoljne i unutrašnje, vojne i moralno-političke.

NUKLEARNI PRETEG

Neophodno je ispitati udeo nuklearnog elementa u strategijskim kombinacijama. Iako je nuklearno oružje upotrebljeno samo jednom i to jednostrano, SAD protiv Japana, pri kraju drugog svetskog rata, njegovo neprestano gomilanje u arsenalima velikih sila dovelo je do toga da ono služi kao udaljena žiža i u ratovima u kojima se ne upotrebljava. U novijim međunarodnim odnosima postojala su dva tipa strategijskih situacija u kojima je upotreba nuklearnog oružja neposredno razmatrana. Konkretno, moguće je da je svet bio najbliži nuklearnom ratu prilikom američko-sovjetskog odmeravanja snaga i „živaca” povodom berlinske i kubanske krize, na početku šezdesetih godina. Ispostavilo se, međutim, da su obe velike sile u tim slučajevima pokazale da su i kod najoštrijih suprotnosti spremne na kompromise. Već tada je moglo biti jasno da su njihovi nuklearni potencijali garantovali uzajamno uništenje ili nepopravljivu štetu. U drugom tipu strategijske situacije, koja je proistekla iz američke nemoći da ostvari

vojnu pobjedu u Koreji i Vijetnamu, javile su se u SAD inicijative vojnih komandanata za jednostranu upotrebu nuklearnog oružja. Te inicijative su onemogućene uviđanjem da bi se tako stečena vojna korist dvostruko uravnotežila moralnom i političkom štetom koja bi time bila prouzrokovana. Međutim, ne bi se moglo zaključiti da je nuklearno oružje prestalo da bude ključni element u strategijskim kombinacijama. Čim je neko ratno sredstvo stvoreno, neizbežno se razmatraju zamisli za njegovu upotrebu u ratu. Štaviše, ispravnije bi bilo reći da takva zamisao prethodi projektovanju i izradi sredstva. Prema tome, dokle god nuklearno oružje bude postojalo u oružanim snagama savremenih država, upotreba tog oružja ne može se isključiti. Ono ostaje bitan element strategijskih mogućnosti i strategijskih kombinacija. Na tu pretpostavku navodi činjenica da su stvorena mnogobrojna nuklearna sredstva od onih strategijske namene do onih taktičkog dometa i značaja. Pretpostavimo li rat između nuklearnih sila koji je počeo konvencionalnim sredstvima, ne može se isključiti pretpostavka da će jedna od njih nakon više neuspjeha, pokušati da ih otkloni upotrebom nuklearnog oružja.

Strategijske kombinacije u savremenim uslovima zahtevaju bolju naučnu zasnovanost, to jest tačniji proračun raspoloživih mogućnosti i njihovo usklađivanje s ciljem kome se teži. Ali ta naučna objektivnost nas podseća i na to da, uvažavajući pouzdane činjenice, ne zaboravimo na štetno dejstvo mogućih zabluda i neosnovanih ubeđenja, i to kako kod naših snaga, tako i u pogledu neprijateljevih slabosti. Neosnovano očekivanje zapadnih sila da će malim „zalogajem” (žrtvovanjem Čehoslovačke) zadovoljiti Hitlerov osvajački apetit, zauvek će ostati registrovano kao golema strategijska greška. Takođe, pogrešno je bilo i Staljinovo zamišljeno ubeđenje da će sovjetsko-nemačkim sporazumom o nenapadanjju otkloniti opasnost od nemačke agresije na SSSR. Sagledavanjem tih dveju zabluda, može se zaključiti da ih je Hitler izazvao svojim uspešnim obmanama. Međutim, on je time i sebi nametnuo rat na dva fronta, čime je veliku prvobitnu korist, koju je stekao izigravajući svoje protivnike, postepeno potpuno izgubio. Nakon svega, sagledavajući pogrešne procene zapadnih sila i Sovjetskog Saveza u vezi s Hitlerovim ratnim planovima i njegov strategijski promašaj kojim je

ujedinio svoje protivnike, nameće se zaključak da se valjana strategija ne može graditi ni na zabludama ni na obmanama.

Ali, taj zaključak nas ne oslobađa od obaveze da se traga za odgovorom na pitanje: zašto se stratezi, uprkos proverenim činjenicama, povode za zabludama i neosnovanim ubedenjima i zašto preferiraju moć koja se temelji na obmani? Ilustracije radi, razmotrimo još jedan noviji primer. Iznenadenje koje su SAD doživele u Iranu, povodom sukoba na njegovom unutrašnjem frontu, naročit je primer za zbivanja koja su svi očekivali, samo ne oni koji su imali najbolje mogućnosti da ih neposredno prate i predvide. SAD su imale u Iranu najviše diplomatskih, trgovinskih, kulturnih i vojnih izaslanika koji su bili svedoci Homeinijeve političke ofanzive protiv Šaha, koga su ipak podržavale do poslednjeg časa, iako je njegov pad bilo nemoguće sprečiti. Može se zaključiti da njih na pogrešan korak nije naveo nedostatak činjenica i obaveštenja, već su one utiskivale činjenice i obaveštenja u pragmatički ram svojih želja i interesa.

Posebno iskustvo imala je i naša zemlja sa separatističkom akcijom na Kosovu. Iako je bilo mnogo znakova koji su nagoveštavali trajnost i organizovanost, smer i razmere te akcije, stalno je propuštana prilika da se ona preseče. A kada je postalo nesumnjivo da ona vodi narušavanju jedinstva SFRJ, taj korak je zahtevao i veće napore i znatnije snage i sredstva.

Činjenica je da je nacionalizam u evropskim relacijama neočekivano postao uznemirujući elemenat u tekućim stratejskim kombinacijama. Oni koji su se obradovali plimi nacionalizma u socijalističkim zemljama, nalazeći u tome znak njihove slabosti i neuspeha, možda su brzo i olako zaboravili pouke novije evropske istorije. Najpre, zato što, podupirući nacionalizam drugih, ne mogu da ga ne oživljavaju i u svojoj kući. A onda, i zbog toga što se nacionalizam, kad jednom uzme maha, nepredvidivo širi, a s mukom obuzdava.

Nije samo nacionalizam u aktuelnoj stratejskoj igri. S još jačim razlogom bi trebalo računati i na držanje naroda i zemalja koji su najviše trpeli od nacionalističke osionosti u nedavnoj prošlosti. Od njih se ne može očekivati drugo do nesavitljiva rešenost da ne dopuste ponavljanje holokausta.

Strategijsku situaciju možemo zamisliti kao veliki luk na kojem su poređani mnogobrojni materijalni i duhovni elementi

sa otiskom tragova koji su na njih ostavili ciklusi ratnog iskustva, prostor i vreme, stare i nove ideje o mogućnostima i načinima njihove upotrebe. Objektivni pluralizam elemenata strategijske situacije usidren je u samoj ratnoj stvarnosti isto onako kao što se ona neprestano odlikuje subjektivnim nastojanjima sa suprotnim ciljevima, čija su dejstva međusobno zavisna. U strategijskim kombinacijama ne može se uzimati u obzir samo aktivnost jedne strane (Klauzevic). U ratu su svako načelo i svaki problem dvojni. Imaju, kao i metalni novčić, dva lica. Jer, u ratu rade dvojica (Lider Hart).

Strategija se oslanja na pouke istorije i udubljuje u svojstva individualnog trenutka, oslanja se na nauku u elementima čiji su odnosi i efekti proverljivi i na intuiciju u onima koji su izvan racionalnog domašaja. Ma koliko rastao broj elemenata koji se mogu izmeriti i jasno saznati, time se povećava i značaj onih koji nisu podložni računici, sve i ako se njihov broj smanjuje. Uz objektivno utvrđene činjenice u strategijske kombinacije ulazi i subjektivni duh stratega, njegova snaga i slabost, čvrstina i kolebljivost, odlučnost i malodušnost, istrajnost i posustalost, volja i bezvoljnost. Strateg ima mnoge pomoćnike, saradnike i savetnike, ali odluku donosi sam i za to snosi odgovornost. On nikada neće moći da vidi i sazna sve moguće elemente koji čine strategijsku situaciju, ali na njemu je da među onima kojima raspolaže odvoji bitne od nebitnih i da na tome gradi strategijsku kombinaciju. Naročito je važno da ne uveličava povoljne okolnosti i da ne umanjuje nepovoljne, da na prvom koraku ne doživi neuspeh koji se najteže podnosi.

S U M M A R Y

STRATEGIC COMBINATIONS

The author deliberates on strategic combinations as a separate thematic ensemble within the domain of strategy, taking into account the empirical foundations and the corresponding interpretations of war experiences.

Different elements of strategic combinations have been divided to three groups: physical, psychical and methodological ones. Even when not mentioned, the significance of this division of the element is substantial, particularly with a view to their playing main or secondary roles and to their interconnection and interdependence.

Roles of armed forces arms and services, of attack and defence, mobility and manoeuvre, spatial and time coordinates are most conspicuous. Yet the most adequate solutions are not to be found in skillful combining of these elements, since in addition to material elements there also exist the morale ones which cannot be exactly identified, while being sometimes of a decisive significance.

Strategic combinations are only feasible with utilization of elements available to strategy, and not as combinations of ideas not based on reality. Facts and matter for them are drawn from the experience collected by history and from the peculiar characteristics of the contingencies for which they are being prepared. The best results are attained when such elements are utilized or applied that can be interconnected most easily and in unprecedented manners.

R É S U M É

LES COMBINAISONS STRATEGIQUES

Cet article traite des combinaisons stratégiques comme étant un ensemble thématique à part dans le corpus de la stratégie, en s'appuyant sur une base empirique et sur les interprétations correspondantes de l'expérience de guerre.

L'auteur a réparti les différents éléments des combinaisons stratégiques en trois groupes suivants: physiques, psychiques et méthodologiques. Même s'ils ne sont pas expressément énumérés, ces groupes sont dans grand intérêt, surtout en ce qui concerne leur rôle principal ou secondaire et leurs liens de réciprocity et de dépendance.

Dans les combinaisons stratégiques, le rôle le plus éclatant est celui des armées et des armes des forces armées, celui de l'attaque et de la défense, de la mobilité et de la manoeuvre, des coordonnées spatiales et temporelles. Néanmoins, les solutions les plus adéquates ne sont pas le résultat exclusif de l'art de combiner ces éléments, car outre les éléments commensurables et matériels il s'agit aussi des éléments moraux qu'il n'est pas facile de déterminer avec exactitude et qui sont quelquefois d'un intérêt décisif.

Les combinaisons stratégiques ne sont possibles que moyennant les éléments qui sont mis à la disposition du stratège, et qui, par conséquent, ne reposent pas sur des combinaisons d'idées qui n'ont pas d'appui dans le réel. Ils sont pris dans l'expérience recueillie dans l'histoire et des circonstances individuelles pour lesquelles ils doivent être préparés. Les résultats sont les meilleurs lorsque on utilise les éléments dont les liens sont faciles à établir, notamment d'une façon jusque là inconnue.

Р Е З Ю М Е

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ КОМБИНАЦИИ

В статье рассматриваются стратегические комбинации как отдельное тематическое целое в корпусе стратегии, причем опирается на эмпирическую основу и соответствующие толкования военного опыта. Различные

элементы в стратегических комбинациях автор разделил в три группы: физические, психические и методологические. И когда определенно не перечисляются, эти группы имеют огромное значение, в частности с аспекта их главной и второстепенной роли и взаимосвязей и зависимости.

В стратегических комбинациях наиболее четко выделяется роль видов и родов вооруженных сил, наступления и обороны, подвижности и маневра, координат пространства и времени. Однако, наиболее подходящие решения не находятся исключительно в искусстве комбинирования этих элементов, ибо, наряду с измеряемыми материальными элементами существуют и духовные, которые нельзя точно определить, а иногда обладают решающим значением.

Стратегические комбинации возможны только с теми элементами, которые находятся в распоряжении стратегии, а не как какое-нибудь вневременное комбинирование идей без опоры в действительности. Материал для них черпается из опыта, накопленного историей, и из индивидуальности мгновения, для которого подготавливаются. Лучшие результаты получаются при употреблении элементов, которые наиболее просто связывались.

Otkrivanje obdarenih i briga za njihov razvoj jedno od bitnih područja naučne politike

Pukovnik mr *SLAVKO JEFTIĆ*

Razvoj svakog društva uslovljen je time koliko ono svojom politikom i praksom uspeva da angažuje stvaraoce koji svojim umnim i kreativnim sposobnostima mogu doprineti tom razvoju. Otkrivanje i usmeravanje razvoja obdarenih i njihovo pravilno korišćenje treba da bude jedan od osnovnih načina da se obezbedi potreban kadar za naučnoistraživački i razvojni rad, kao uslov toga razvoja.

Razvijene zemlje sveta su pravovremeno shvatile značaj svestranog angažovanja takvih stvaralaca i razvile potrebnu aktivnost da ih obezbede i tako ubrzaju svoj razvoj. U Jugoslaviji se čine potrebni naponi da se ova delatnost teorijski i praktično unapredi, što je još uvek nedovoljno za ubrzaniji razvoj društva.

Razvoj naučne delatnosti u oružanim snagama SFRJ zahteva pravovremenu reprodukciju kadrova za potrebe naučnoistraživačkog rada i rukovođenja i komandovanja. Zato identifikacija obdarenih i njihovo vođenje kroz dobro razrađen obrazovno-vaspitni rad predstavlja važan faktor kadrovske politike u nauci u oružanim snagama.

Uvod

Utvrđivanje adekvatne politike i njena efikasna praktična realizacija u otkrivanju i usmeravanju razvoja obdarenih (narednih) lica, njihovo ubrzano školovanje i uključivanje u istraživački rad, veoma je važna funkcija svakog društva koje želi svoj napredak.¹ Obdareni su najdragoceniji deo i posebna snaga koja društvu obezbeđuje kretanje napred. Njihovo racionalno angažovanje i korišćenje ima i povoljan ekonomski efekat, tako da su ulaganja u obdarene (talentovane) najrentabilnije investicije uopšte. Zbog toga savremena društva čine

¹ Ovaj rad nema pretenzije da bude sveobuhvatno teoretsko razmatranje problema, iako sugeriše dosta razrađen model sistema rada sa obdarenima. Želi se pre svega potsetiti učesnike u obrazovanju i nauci u oružanim snagama na značaj pitanja o kome se raspravlja i pokrenuti dijalog kako dalje usmeravati ovo važno područje kadrovske politike u nauci.

posebne napore da udovolje svoje potrebe za stvaraočima – naučnim radnicima i inovatorima, koji svojim izuzetnim umnim i kreativnim sposobnostima mogu doprineti da progres njihovog društva teče brže.²

Zato identifikacija obdarenih, njihovo obrazovanje i zapošljavanje nije problem samo pedagogije i psihologije niti nauke uopšte, već je to mnogo širi društveni problem. Jedan od najvažnijih zadataka kadrovske politike u nauci, kao izuzetno važnoj delatnosti svakog civilizovanog društva i osnovnog uslova njegovog razvoja, jeste što ranija identifikacija i uključivanje u istraživački rad svih intelektualnih i kreativnih kadrova koji svojim sposobnostima i željom mogu doprineti „proizvodnji znanja”. Ta politika treba da obezbedi optimalna rešenja za realizaciju četiri osnovna zadatka: (a) pravovremena i što ranija identifikacija obdarenih; (b) praćenje i usmeravanje razvoja obdarenih u školi i van nje (ubrzano školovanje i osposobljavanje za istraživački rad); (c) osposobljavanje učesnika u obrazovnim i vanobrazovnim institucijama da mogu uspešno obavljati poslove utvrđivanja obdarenosti i usmeravanja razvoja obdarenih do granica u kojima oni mogu maksimalno doprineti razvoju nauke, i d) stvaranje potrebne klime u radnoj i široj sredini koja omogućava rad i razvoj obdarenih.

NEKA NAUČNA SAZNANJA O POTREBI RADA SA OBDARENIM LICIMA

Još najranija saznanja o potrebi utvrđivanja i usmeravanja razvoja obdarenih lica upućuju na važnost i kompleksnost njihove teorijske elaboracije i praktične realizacije. Tako se svetska nauka već u početku susrela sa problemom definicije obdarenosti, a zatim i pitanjem metodologije njene identifikacije, odnosno utvrđivanja umnih i kreativnih sposobnosti obdarenih lica.

Prve organizovane oblike rada na utvrđivanju i razvoju obdarenih lica susrećemo još krajem prošlog veka u SAD, a nešto kasnije i u razvijenim evropskim državama, Australiji i

² Ivan Koren: „samo ona nacija i društvena zajednica koja osigurava i omogućava svestrano angažovanje takvih pojedinaca ima i preduslove za uključivanje u tokove svoga ubrzanog razvoja”, *Otkrivanje i usmeravanje nadarene omladine*, 1972.

drugim. Sistem i oblici rada sa obdarenim kod pojedinih zemalja prolazili su i prolaze kroz faze koje se razlikuju po intenzitetu rada i nivou organizovanja. Međutim, sistematski istraživački rad o darovitim može se smatrati da započinje tek sa Termanom, 1921. godine.³ To je bila longitudinalna studija sa ponovljenim istraživanjima 1927/28, 1939/40. i 1951/52. godine. Na osnovu tih istraživanja stvoreni su brojni modeli za izradu sistema rada i instrumenata koji se koriste za identifikaciju i usmeravanje nadarenih.

Opšti je utisak da je nauka u anglosaksonskim zemljama pri identifikaciji i usmeravanju razvoja obdarenih više koristila testove koji ispituju i mere intelektualne sposobnosti i školski sistem koji je podešen da podstiče selekciju učenika, pre svega putem različitih prijemnih ispita i pohađanja specijalnih škola i odeljenja.⁴ Takođe, nauka tih zemalja upozorava na važnost rada sa obdarenim licima u što mlađem uzrastu i da je optimalno vreme za identifikaciju i selekciju između 12. i 14. godine starosti, pri čemu se svako kašnjenje u identifikaciji najčešće negativno odražava na njihovo intelektualno angažovanje.

Sovjetska nauka na osnovu svojih saznanja daje prednost formiranju posebnih škola za obdarenu decu, kao što su one u Lenjingradu, Kijevu, Tbilisiju, Minsku, na Krimu i još nekim većim univerzitetskim centrima (letnje i zimske, dopunske i večernje škole i specijalizovana odeljenja u redovnim školama). Isto tako u SSSR-u je pridavan veliki značaj proveru obdarenih lica putem raznih takmičenja, olimpijada znanja itd., naročito za oblast matematike, fizike i hemije. Iskustva i zapažanja pedagoga u praćenju rada i ponašanja obdarenih, kao što su metod pisanja karakteristika o sposobnostima učenika, psihobiografska metoda u proučavanju stvaralaštva itd., čine pomoćne ali značajne metode u otkrivanju i identifikaciji obdarenih lica.

Jugoslovenska teorija i praksa o radu na otkrivanju i praćenju obdarenih je raznovrsna, ali veoma neujednačena po

³ Više videti u: Psihološka istraživanja br. 2, 1980. god., izdanje Instituta za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.

⁴ Na primer, za SAD je karakteristična, različitost u definisanju pojma *daroviti* i pristupu praksi ne samo između pojedinih država već i između institucija iste države. *Obrazovanje darovite dece u našim zemljama* – Republički zavod za unapređenje vaspitanja i obrazovanja SR Srbije, 1988.

republikama i regionima, a po naučnim oblastima različita i nedovoljno koordinirana. Međutim, ona je, ipak, u poslednjih 10 godina u neprestanom usponu, pri čemu se dobija utisak da je težište dosadašnjih istraživanja bilo na pedagoško-psihološkim osnovama, dok se sada više istražuje sociološko-psihološki aspekt ovog problema. To potvrđuje i broj i tematika do sada realizovanih (10) naučno-stručnih manifestacija (rasprava) u vezi sa ovom temom i veliki broj već završenih istraživanja i onih koja su u toku, koja vrše pedagoški i psihološki instituti, strukovne organizacije psihologa i pedagoga i druge obrazovne institucije.⁵ Veoma je značajna i aktivnost pedagoško-psihološke službe u školama i centara za profesionalnu orijentaciju u rešavanju tih problema. Postoje u društvu i institucije koje su angažovane na poslovima otkrivanja obdarenih, a čiji je zadatak da materijalno stimuliše celokupnu ovu aktivnost. Tako imamo Republičku fondaciju za podsticanje razvoja obdarenih studenata i učenika za naučni i umetnički rad SR Srbije, Program „500 talenata” u SR Hrvatskoj, Program za prevazilaženje naučno-tehnološkog zaostajanja putem projekta „2000 mladih istraživača” u SR Sloveniji itd.

Opšti je utisak da se u Jugoslaviji sa osamdesetim godinama zaokružuje formiranje pozitivne društvene svesti o potrebi daljnje teorijske razrade i većeg korišćenja dosadašnjih iskustava na poboljšanju prakse, otkrivanju i usmeravanju obdarenih. Zahteva se da svi subjekti u društvu, od kojih zavisi ovaj posao, daju svoj doprinos da se konačno spreči ili maksimalno smanji nekontrolisan „odliv pameti” iz naše zemlje u korist nauke razvijenih zemalja. Istovremeno javljaju se nove ideje i novi programi koji najavljuju brže i efikasnije uključivanje naše pameti u korist ubrzanog, pre svega naučno-tehnološkog razvoja sopstvenog društva. Takav program aktivnosti za uspostavljanje sistema rada sa obdarenim učenicima i studentima utemeljen je u SR Srbiji 1988. godine, čijim sadržajem se čini pokušaj celovitog sagledavanja problema sa programima mera za unapređenje ove aktivnosti.

Iskustva govore da su sistematsko posmatranje i upotreba standardnih testova dva osnovna pristupa u odabiranju obdarenih. Različite i specifične naklonosti i sposobnosti mladih

⁵ Slavka Maksić, *Tretman darovite dece i mladih u našoj sredini*, Psihologija br. 4, 1989.

za pojedine oblasti nauka određuju izbor ili pravac jednog od ta dva pristupa: jednom će biti pogodniji samo testovi za procenu sposobnosti, drugi put pretežno permanentna opservacija i mišljenje pedagoga, psihologa pa i roditelja o obdarenom. Najčešće se, međutim, koristi kombinacija oba metoda.

BRIGA O OBDARENIM LICIMA KAO FAKTOR KADROVSKE POLITIKE U NAUCI U ORUŽANIM SNAGAMA SFRJ

Stvaraoci uopšte, pa i u oružanim snagama, mogu se uslovno podeliti na dve kategorije: na (a) naučnoistraživački kadar (NIK) koji treba da čini kadrovsku „elitu” u naučnoistraživačkom radu (NIR) i čijim rezultatima rada se dolazi do novih saznanja, a po pravilu i do dubljih prodora u nauci (naučna, pre svega fundamentalna istraživanja), i na (b) inovatore čijim rezultatima rada se doprinosi modernizaciji i usavršavanju već postojećih tehničko-tehnoloških rešenja, što ima izuzetan značaj, jer i do 70 odsto povećanja produktivnosti rada dolazi od primenjenih inovacija (istraživačko-razvojni rad).⁶

Naučna delatnost u oružanim snagama veoma je važna i jasno definisana funkcija koja je osnovni uslov njihovog razvoja. S obzirom na to ona zahteva pravovremenu reprodukciju kadrova za potrebe naučnoistraživačkog rada i rukovođenja i komandovanja. Istovremeno, navedena istraživanja i zapažanja pedagoga pokazuju da se u srednjim vojnim školama, akademijama i fakultetima nalazi i do 5 odsto izuzetno obdarenih slušalaca, te da istovremeno sledećih 20 odsto imaju prosečnu ocenu 4,5, odnosno devet.⁷ To čini znatan potencijal mladih u kome treba tražiti stvaraoce i obezbeđivati potreban kadar za naučnoistraživački rad i rukovođenje i komandovanje, odnosno za inovativnu delatnost.

I zato ubrzano stvaranje ovih kadrova i jačanje istraživačkih i razvojnih potencijala uopšte trebalo bi da se odvija, pre svega, kroz sistematski rad na otkrivanju i osposobljavanju

⁶ Naučnoistraživački rad u užem smislu, razvojni rad i inovatorstvo često se prepliću tako da je teško ponekada između njih načiniti jasnu granicu.

⁷ Prethodno istraživanje u CVTŠ u Zagrebu i mišljenja pedagoga u srednjim vojnim školama.

obdarenih. Rad na otkrivanju i usmeravanju tih kadrova trebalo bi da otpočne najkasnije u srednjim vojnim školama, da se intenzivira na vojnim akademijama i fakultetima, uključujući i posle diplomске studije (PDS), a zatim nastavi još deset godina posle redovnog školovanja.

Za uspešan rad sa obdarenima potrebno je stvoriti tri osnovna preduslova: (a) imati što precizniju definiciju obdarenih, na osnovu koje bi se obavljala identifikacija, (b) obezbediti što bolje instrumente za procenu njihovih posebnih sposobnosti i (c) obezbediti organizovan i dobro vođen obrazovno-vaspitni rad (OVR) i imati osposobljen nastavničko-mentorski kadar.

U naučno-stručnoj literaturi danas se koristi više pojmova koji označavaju sposobnost za stvaralaštvo. Najčešće se upotrebljavaju termini obdareni, nadareni, daroviti, talentovani, genijalni, visokonatprosečna inteligencija itd. (u ovom radu korišćemo se terminom obdareni kao najprikladnijim). Dva su značajnija pokušaja određivanja sadržaja pojma obdareni. Prema jednom stavu svi ovi nazivi obuhvataju tri vrste opšte sposobnosti: (a) intelektualne ili više mentalne sposobnosti (b) psihosomatske sposobnosti (vezane za kretanje i motorna reagovanja) i (c) senzorne sposobnosti (vezane za čula), i to više kao biološko-sociološke kategorije.⁸ Prema drugom mišljenju, koje dobija sve više pristalica, obdarenost se može shvatiti i kao produkt tri psihološke osobine ličnosti, a to su: (a) natprosečna sposobnost (b) kreativnost i (c) motivacija. Ovde se susreću termini natprosečna sposobnost koja označava postojanje talenta (obdarenosti) i kreativnost kao sklop crta ličnosti koje omogućavaju da pojedinac u određenim okolnostima (a koje znače postojanje motivisanosti) stvara nove vrednosti od šireg društvenog značaja. Ovako definisan obim i sadržaj pojma obdareni više čini psihološko-sociološku kategoriju koja nam može biti prikladnija za daljnu razradu problema.⁹

Identifikacija obdarenih načelno treba da se odvija u dve faze rada: (a) kroz konstataciju o postojanju natprosečne sposobnosti i (b) kroz utvrđivanje posebnih sposobnosti,

⁸ Nada Bizumić, *Kako otkriti obdarenog učenika*, SIZ za zapošljavanje Sremska Mitrovica, 1982.

⁹ Ivan Koren *Uspostavljanje sistema rada sa obdarenim*, Republički zavod za unapređenje vaspitanja i obrazovanja SR Srbije, 1988, str. 7.

odnosno sklonosti za posebna usmerenja u naučnoistraživačkom radu i rukovođenju i komandovanju. Kod najmlađih uzrasta počinje se tzv. prethodnom identifikacijom učenika, koja govori o njihovim potencijalnim sposobnostima koje tek treba verifikovati. Ona se pravi na osnovu nekih opštih zapažanja, kao što su:¹⁰

(1) da brzo uče, lako shvataju, imaju dobru koncentraciju na predmet interesovanja, (2) da imaju bujnu maštu bilo da je koriste za produktivnost, kreativne ili reproduktivne sposobnosti, (3) da pokazuju poseban smisao za pojedine oblasti nauke (interesovanja), (4) da rado prihvataju diskusione sastanke, klupske aktivnosti ili vežbanja iz oblasti koje ih interesuju, (5) da pokazuju dovoljno želje i truda za afirmacijom, (6) da su obično emocionalno mnogo zreliji od prosečnih oko njih i (7) da najčešće imaju smisao za prefinjen humor.¹¹

Bez obzira na broj i stepen razvijenosti ovih osobina, njih pedagozi i psiholozi moraju u preliminarnoj identifikaciji na vreme zapaziti i učenika dalje usmeravati, vodeći stalno računa da obdareni u to vreme imaju najveće potrebe za učenjem (kako da uče, ovladavanjem tehnike korišćenja informacija, načina intelektualnog (istraživačkog rada itd.). Istovremeno treba podizati nivo motivisanosti kandidata za ovu aktivnost, što je, pored osobine ličnosti koja ga čini nadarenim, drugi važan faktor uspeha svakog mladog istraživača. Prethodnu identifikaciju obavljaju pre svega pedagozi u procesu edukacije, školski psiholozi pa i roditelji učenika, što se potvrđuje postignutim rezultatima na raznim takmičenjima znanja.

Nakon ove preliminarne identifikacije, može se preći na otkrivanje i verifikaciju pojedinih sposobnosti, i to putem izrade i primene posebnih klasifikacija obeležja, sklopova karakteristika, dominantnih crta ličnosti i drugih faktora koji determinišu uspeh u stvaralaštvu u određenim područjima naučnog rada. Koriste se, dakle, adekvatne metode odnosno određene baterije testova (testovi inteligencije, testovi posebnih sposobnosti i testovi kreativnosti, na primer), kao instrumenti za utvrđivanje posebne sklonosti pojedinih kandidata.

¹⁰ Postoje i drugi složeniji postupci koji se mogu koristiti u preliminarnoj identifikaciji obdarenih. Jedan od njih je određivanje primarnih crta ličnosti po GILFORD-u (*Psihološka istraživanja* 2, 1980).

¹¹ Nada Bizumić, *isto*.

Konstruisanje i primenu tih instrumenata u procesu identifikacije posebnih naklonosti moraju sprovoditi timovi psihologa, pedagoga i sociologa.

Identifikaciju i usmeravanje nadarenih treba, prema tome, otpočeti što ranije, i to po pravilu istovremeno uz obrazovni proces. Prema nekim mišljenjima, osposobljavanje za naučnoistraživački rad i sticanje akademskih stepena, odnosno naučnih zvanja, treba da se završi najkasnije do 35 godina starosti, jer se smatra da je do tog životnog doba moguć najveći doprinos nauci. Na primer, u nekim evropskim zemljama prosečna starost istraživača iznosi 30 godina, u SAD 25 godina, a u Japanu je još manja. Zato te zemlje imaju tako uspešan sveukupni razvoj. Istovremeno, prosečna starost istraživača u Jugoslaviji je nešto iznad 40 godina.

Problem prestarelosti naučnoistraživačkog kadra i u oružanim snagama je aktuelan, što se može videti iz sledeće tabele koja donosi procentualne odnose između godina starosti i zvanja doktora i magistara nauka AVL u JNA, kao i srednje starosti, posebno za svaku kategoriju.

Doktori nauka:

Godine starosti	Procentualni odnosi
Do 26 godina	0,00 odsto
26 – 30 godina	0,37 odsto
31 – 35 godina	1,50 odsto
36 – 40 godina	5,30 odsto
Preko 40 godina	<u>92,83 odsto</u>
	100,00 odsto

Srednja starost doktora nauka se nalazi u intervalu preko 40 i iznosi 51 godina.

Magistri:

Godine starosti	Procentualni odnosi
Do 26 godina	0,00 odsto
26 – 30 godina	0,99 odsto
31 – 35 godina	10,66 odsto
36 – 40 godina	17,66 odsto
Preko 40 godina	<u>70,69 odsto</u>
	100,00 odsto

Srednja starost magistara je 44 godine.

Uvođenjem sistema pravovremenog otkrivanja obdarenih u srednjim vojnim školama i vojnim akademijama, kao i u društvu, za potrebe oružanih snaga, i posle toga njihovo ubrzano školovanje i uključivanje u istraživački rad, stvorili bi se uslovi za pravovremeno obezbeđenje potrebnog, ali i podmlađenog naučnoistraživačkog kadra za potrebe oružanih snaga.

Kod druge kategorije stvaraoaca – inovatora odnos između starosne strukture i zvanja, odnosno stručne spremnosti, nešto je povoljniji, ali ne i zadovoljavajući. Ispitivanje je izvršeno na slučajnom uzorku od 70 inovatora AVL i GL na službi u JNA. Za ove potrebe prikazaćemo samo odnos između stepena stručnosti i zvanja, i odnos između pojedinih starosnih razdoblja, s tim što su doktori i magistri prikazani u procentu kao inovatori (koji doprinose inoviranjem postojećeg), a ne i kao naučnoistraživački kadar (koji stvara nove vrednosti).¹²

Procentualni odnosi unutar stručnosti:

Doktori nauka kao inovatori	0,00 odsto
Magistri kao inovatori	5,71 odsto
Visoka stručna sprema	28,87 odsto
Viša stručna sprema	10,00 odsto
Srednja stručna sprema	31,43 odsto
Visokokvalifikovani radnici	24,28 odsto
Kvalifikovani radnici	0,00 odsto

Procentualni odnos između godina starosti su:

Godine starosti	Procentualni odnosi
Do 25 godina	4,28 odsto
26 – 30 godina	5,71 odsto
31 – 35 godina	20,00 odsto
36 – 40 godina	18,57 odsto
Preko 40 godina	51,42 odsto

Prema tome, u inovativnu delatnost mogu se uključiti svi stepeni stručnosti i u svim godinama starosti. Taj momenat je vrlo važan, jer on nam govori da se praktično veći deo inovatora bez akademskih zvanja mogu mnogo ranije potvrđivati kao stvaraoци u odnosu na naučne radnike koji najpre

¹² Podaci o inovatorima dobijeni su uvidom autora u strukturu inovatora učesnika na susretima u Vrdniku 1989.

moraju da steknu akademski stepen specijaliste, magistra i doktora nauka da bi bili okvalifikovani za bavljenje naučnoistraživačkim radom, za rukovođenje istraživačkim projektima i programima ili za obavljanje funkcije mentorstva. Istovremeno ti podaci govore da se veliki procenat inovatora kasno uključuje u inovativnu delatnost, što potvrđuje da u oružanim snagama nisu stvoreni uslovi da se ta delatnost omasovi, naročito među mlađim kadrovima, a time učini i što produktivnijom u procesu izgradnje i razvoja oružanih snaga SFRJ.

Treba napomenuti da je kadar uopšte u oružanim snagama SFRJ uglavnom stvaran u sopstvenom školskom sistemu, koji je prilagođen specifičnostima i potrebama oružanih snaga. U nekim naučnim oblastima jednim delom ovaj kadar se stvara i u školskim institucijama van oružanih snaga, kao što su biološko-medicinske, tehničke i neke druge nauke. Međutim, kadar za potrebe ratne veštine (pa i naučnoistraživački kadar) isključivo se stvara u sistemu vojnog školstva, izuzetno u vojnim školama stranih zemalja.

S obzirom na specifičnost vojnih nauka uopšte i potrebu da mladi ljudi posle osnovnog fakultetskog obrazovanja – vojnih akademija, moraju proći određene dužnosti pre upućivanja na poslediplomske studije, ovaj kadar postaje naučnoistraživački kadar u nešto kasnijim godinama starosti i znatno povećava prosečnu starost naučnoistraživačkog kadra u oružanim snagama.

Odabiranjem i usmeravanjem talenata moguće je brže stvaranje naučnoistraživačkog kadra i za potrebe ratne veštine, posebno što najnovije odluke najvišeg vojnog rukovodstva o promenama sistema školovanja u oružanim snagama to omogućavaju i stvaraju šansu mladim starešinama da se u mlađim godinama osposobljavaju za naučnoistraživački rad u ovoj oblasti.¹³

Sledeći važan zadatak u procesu identifikacije i usmeravanja razvoja obdarenih u oružanim snagama jeste utvrđivanje odgovarajućeg modela obrazovno-vaspitnog rada sa njima. Obdarenost nije univerzalna kategorija, već su sposobnosti posebne, zbog čega je potrebno iznalaziti i u praksi proveravati posebne oblike obrazovno-vaspitnog rada, a prema zahtevima

¹³ Dalja razrada specifičnosti stvaranja naučnoistraživačkog kadra u vojnom školstvu može biti predmet posebne rasprave.

pojedinih kandidata i naučnih disciplina. Obrazovno-vaspitni rad treba da obuhvati tri komponente koje se međusobno dopunjavaju: (a) ubrzano školovanje izuzetno obdarenih; (b) uključivanje kandidata u istraživački rad, i to u što ranijem periodu, i objavljivanje radova u stručno-naučnim časopisima, i (c) obezbeđenje raznih formi permanentnog usavršavanja, kao što su prisustvo na stručno-naučnim skupovima i upućivanje na specijalizaciju, studijska putovanja i sl.

Ubrzanim školovanjem omogućilo bi se obdarenim da maksimalno koriste svoje potencijale i prednosti i pre prosečnih pitomaca – studenata završavaju pojedine faze školovanja i istovremeno posvećuju istraživačkom radu.¹⁴ Uključivanjem u realizaciju istraživačkih zadataka i naučno-stručnu publicistiku, kao oblik formalnog komuniciranja u nauci, obdareni će na vreme potvrđivati svoje umne vrednosti i sebe brzo osposobiti kao istraživača (ili opovrci ako je u pitanju pseudotalent). Prisustvom na naučno-stručnim manifestacijama u zemlji, a ponekad i u inostranstvu, mladi istraživač će osetiti koristi interakcije na relaciji svetska nauka, nauka u društvu i u oružanim snagama, i tako preko poznatih oblika neformalnog komuniciranja u nauci sebe takođe ubrzano osposobljavati za naučnoistraživački rad.

Osposobljavanje učesnika u obrazovnim i naučnim institucijama u oružanim snagama za rad sa obdarenim, i to na svim nivoima obrazovnog i istraživačkog procesa, predstavlja treći, ali ne manje važan, zadatak u procesu formiranja sistema za rad sa obdarenim. Naime, svaki obdareni učenik, pitomac ili slušalac – poslediplomac brzo otkriva nesposobnost i nespremnost svoga nastavnika ili mentora da radi s njim, te se tako dovodi u pitanje celokupni uspeh, jer će njihova slaba saradnja uzrokovati neproduktivan rad. To je razlog da se obdarenom mora obezbediti dovoljno stručan i dovoljno motivisan mentor, i to u svim uslovima rada sa njima: u redovnoj nastavi, kod ubrzanog obrazovnog procesa, u aktivnostima van škole i u uslovima oskudice tehničkih sredstava za rad (laboratorija i dr.). Samo uporan i požrtvovan rad obojice je garancija da će biti pravilno i na vreme iskorišćen potencijal obdarenog i njegove intelektualne i kreativne sposobnosti usmerene prema

¹⁴ Paralelno (ubrzano) školovanje nadarenih u vojnim školama i akademijama takođe treba biti predmet dublje analize i predlaganja adekvatnih rešenja.

stvaralaštvu. Takođe ne bi smela izostati ni šira društvena podrška, koja mora biti materijalna i moralna. Mentor i kandidatu moraju biti obezbeđeni određeni uslovi za rad (teoretski i praktični), a svaki dokazani uspeh nastavnika u radu sa nadarenim i rezultat kandidata moraju na odgovarajući način biti vrednovani.

Umesto zaključka

Konačno, ako smo svesni da nemamo dovoljno istraživača, a da nam je istovremeno prestario raspoloživi naučnoistraživački kadar, te da je evidentno njegovo osipanje iz oružanih snaga, onda nam identifikacija i usmeravanje obdarenih i izrada sistema rada sa njima i njihovo zapošljavanje mora biti urgentan zadatak u okviru kadrovske politike u nauci. Iz istih razloga sugerise se pokretanje longitudinalnih istraživanja ovih problema za potrebe nauke u oružanim snagama, a kroz koje treba dalje istraživati tri već definisana područja rada: (a) teoretsku razradu pojma *obdareni* i sve u vezi s njim; (b) način identifikacije obdarenih i ispitivanje postupaka i instrumenata – koja se u te svrhe koriste (testovi, skale, upitnici, intervjui itd.) i (c) komparativnu analizu oblika rada sa nadarenim (izbor sistema) i utvrđivanje njihove efikasnosti. Rezultati tih aktivnosti trebalo bi da budu uopšteni i ugrađeni u odgovarajućem podzakonskom aktu unutar oružanih snaga u vidu uputstva kojim bi se regulisala ta problematika.

LITERATURA:

1. Nada Bizumić; *Kako otkriti obdarenog učenika*, SIZ za zapošljavanje, Sremska Mitrovica, 1982.
2. Deveti kongres psihologa Jugoslavije, simpozij „Teorijski, metodološki i društveni aspekti pojave nadarenih”, Pedagoški rad br. 3, 1988.
3. Ivo Ivić, *Identifikacija i obuhvat obdarenih*, Republički zavod za unapređenje vaspitanja i obrazovanja SR Srbije, 1988.
4. Zoran Ivezić, *Identifikacija i praćenje darovitih učenika*, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, 1979.
5. Ivan Koren, *Predgovor i izlaganja u Zborniku o uspostavljanju sistema rada sa talentovanim decom i omladinom*, Republički zavod za unapređenje vaspitanja i obrazovanja SR Srbije, 1988.

6. Ivan Koren, *Otkrivanje intelektualno nadarene omladine*, Općinski zavod za zapošljavanje Sisak, 1971.
7. Jan Makarović, *Otkrivanje talentov*, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1985.
8. Slavica Maksić, *Tretman darovite dece i mladih u našoj sredini*, Psihologija br. 4/89.
9. Milan Milinković; Aleksandar Bukvić; Panta Kovačević; *Teorijsko-metodološki deo projekta za identifikaciju talentovanih učenika*, Psihološka istraživanja br. 2, Institut za psihologiju, Beograd, 1980.
10. *The Gifted and Talented – Developmental Perspectives*, American Psychological Assotiation, Washington, 1985.
11. Bosiljka Đorđević, *Identifikacija i praćenje darovitih učenika*, Institut za pedagoška istraživanja Beograd – Okrugli stol, 1979.
12. Zbornik radova sa Šestog kongresa psihologa Jugoslavije – *Kolokvij na temu identifikacije i tretman nadarene omladine*, Udruženje psihologa Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1978. god.
13. General-pukovnik Avgust Vrtar, *Pravci razvoja naučnoistraživačke delatnosti za potrebe oružanih snaga SFRJ*, „Vojno delo”, br. 5/88.
14. *Zbornik radova na temu Uspostavljanje sistema rada sa talentovanom decom i omladinom*, Republički zavod za unapređenje vaspitanja i obrazovanja SR Srbije, 1988.
15. *Bilten Saveta za naučni rad u oružanim snagama SFRJ br. 36/86 i 37/87*.

S U M M A R Y

IDENTIFICATION AND ORIENTATION OF DEVELOPMENT OF TALENTED PERSONS AS A FACTOR OF PERSONNEL POLICY IN SCIENCE

Development of each society is conditioned by the degree in which it succeeds by its policies and practice to engage creators who can contribute to this development by their mental and creative abilities. Discovering of the talented, their orientation and right utilization should become one of basic manners for recruiting the necessary personnel for scientific research and development activities, and a necessary pre-condition for this development.

Developed countries of the world have in due time realized the significance of engagement of such creators and have developed necessary activity for their recruiting and thus for the acceleration of their further development. Also in Yugoslavia efforts are being undertaken with the aim that this activity will be theoretically and practically furthered, but this is still insufficient for an accelerated development of society.

The development of scientific activities in the armed forces of the SFRY demands a timely recruitment and re-shuffle of personnel for the needs of scientific research work and the command and control activities. Therefore the identification of talented people and their getting through a well conceived and organized training and educational work makes a significant factor of personnel policies in the field of science in the armed forces.

R É S U M É

L'IDENTIFICATION ET ORIENTATION DU DEVELOPPEMENT DES INDIVIDUS DE TALENT EN TANT QUE FACTEUR DE LA POLITIQUE DES CADRES SCIENTIFIQUES

Le développement de chaque société est conditionné de la mesure dans laquelle, par sa politique et sa pratique, elle parvient à engager les créateurs capables de contribuer au développement par leurs capacités intellectuelles et créatrices. L'identification et orientation du développement des individus doués, ainsi que l'affectation correcte de ces derniers, doivent être l'un des principaux moyens d'assurer les cadres nécessaires à l'activité des recherches scientifiques et du développement.

Les pays évolués ont su comprendre en temps utile l'importance du plein engagement de tels créateurs et ont mis au point les activités nécessaires à leur formation pour accélérer ainsi le développement national. En Yougoslavie des efforts ont été faits pour promouvoir une telle activité au plan de la théorie et de la pratique ce qui semble être encore insuffisant pour répondre au développement rapide de la société.

Le développement des activités scientifiques dans les forces armées de la RSFY exige la création des cadres en temps utile pour les besoins de la recherche scientifique, de la direction et du commandement. C'est pourquoi identifier les individus de talent et les guider à travers l'activité d'enseignement et d'éducation bien conçue signifient un facteur important de la politique de formation des cadres scientifiques des forces armées.

P E З Ю М Е

ОБНАРУЖЕНИЕ ОДАРЕННЫХ ЛИЦ И ЗАБОТА
ОБ ИХ РАЗВИТИИ – ОДНА ИЗ СУЩЕСТВЕННЫХ
ОБЛАСТЕЙ НАУЧНОЙ ПОЛИТИКИ

Развитие каждого общества обуславливается тем, насколько ему своей политикой и практикой удастся привлечь создателей, которые своими умственными и творческими способностями могут способствовать этому развитию. Обнаружение и направление развития одаренных и их правильное использование должно быть одним из основных способов обеспечения необходимых кадров для работы в области научного исследования и развития, как условие этого развития.

Развитые страны мира своевременно поняли значение всестороннего привлечения таких создателей и развернули соответствующую деятельность по их обеспечению, с целью ускорения своего развития. В Югославии прилагаются соответствующие усилия, для того чтобы эту деятельность теоретически и практически продвинуть вперед, хотя это все еще является недостаточным для более быстрого развития общества.

Развитие научной деятельности в ВС СФРЮ требует своевременного воспроизводства кадров для потребностей научно-исследовательской работы и управления. Поэтому идентификация одаренных и их ведение в рамках хорошо разработанной образовательно-воспитательной работы представляет собой важный фактор кадровой политики в науке в вооруженных силах.

Ponašanje i reagovanje ljudstva u vanrednim situacijama

Prof. dr sci med. *GOJKO KAPOR*

U članku su date opšte, bitne i zajedničke karakteristike vanrednih situacija. Izneta je savremena klasifikacija vanrednih situacija prema brojnosti pojedinaca koji pokazuju psihičke reakcije i psihičke poremećaje u vanrednim situacijama, prema izvoru vanrednih situacija i prema posledicama vanrednih situacija. Detaljno su opisani oblici psihičkih reakcija i psihičkih poremećaja u vanrednim situacijama, posebno strah, anksioznost i panika. Razmotreni su pojmovi psihičke traume, krize i stresa.

Izneti su osnovni principi prevencije i lečenja psihičkih reakcija i psihičkih poremećaja u vanrednim situacijama u miru.

Detaljno su opisane psihičke reakcije i psihički poremećaji u borbenim dejstvima (normalni strah u borbenim dejstvima, strah u borebnim dejstvima na granici normalnog i patološkog stanja, veliki strah (užas) u borbenim dejstvima, panika u borbenim dejstvima i panika u slučaju nuklearnog rata. Posebno je detaljno razmotrena prevencija straha i panike u ratu i suprotstavljanje panici u ratu.

S obzirom na to da su u savremenom svetu vanredne situacije veoma česte, upoznavanje sa osnovama dijagnostike, terapije i prevencije psihičkih reakcija i psihičkih poremećaja u vanrednim situacijama je korisno za sve aktivnosti u sistemu opštenarodne odbrane i društvene samozaštite. Posebno je to korisno za starešine operativne armije.

POJAM I KLASIFIKACIJA VANREDNIH SITUACIJA

Vanredna situacija je takva situacija u kojoj je veliki broj pojedinaca izložen značajnim događajima koji narušavaju postojeću organizaciju života i određene društvene sredine. U vanredne situacije spadaju masovne nesreće koje nanose veliku štetu ili patnju ili smrt velikom broju ljudi na određenom području, odnosno oblasti, dok se u drugim područjima (oblastima) život i dalje normalno (uobičajeno) odvija. Nanesena šteta može imati oblik materijalnog razaranja i narušavanja čovekovog zdravlja. U vanrednim situacijama može posto-

jati akutna nesrazmera između potreba za spasavanjem zdravlja i života ljudi i postojećih mogućnosti za pružanje pomoći. U vanrednim situacijama može doći, pored narušavanja fizičkog i psihičkog zdravlja pojedinaca ili većih grupa stanovništva, i do onesposobljavanja pojedinaca ili većih grupa stanovništva za normalan život i rad za određeno vreme. Sem toga, može doći do pojave određenih oblika ponašanja i reagovanja i u ljudstvu koje nije bilo neposredno ugroženo, može doći i do dugotrajnih naknadnih poremećaja ponašanja i reagovanja kako kod pojedinaca tako i kod većeg dela stanovništva.

Klasifikaciju vanrednih situacija moguće je izvršiti prema više kriterijuma, a u ovom radu ona je izvršena prema tri.

Prema broju pojedinaca koji su izloženi vanrednim situacijama, one mogu biti: akcident (nezgoda, udes, nesretni slučaj) kao životni događaj koji se dešava nepredviđeno, iznenadno, čiji je uzrok u momentu njegovog nastanka nepoznat ili je neuobičajena posledica poznatog uzroka (te je zbog toga neočekivan); velika masovna nesreća; katastrofa, kao velika, vrhunska, naglo nastala nesreća koja se odlikuje najvećom masovnošću i ozbiljnošću.¹

Prema izvoru nastajanja, vanredne situacije se dele na:

– meteorološke: oluje, orkani, tornada, cikloni, snežne oluje, hladni talasi, vrućine, suše (koje dovode do masovnog gladovanja) itd;

– topološke: poplave, snežni nanosi, nanosi leda, odroni stena, klizanje zemljišta, odronjavanje ili stropoštavanje zemlje itd;

– kopnene ili tektonske: zemljotresi, vulkanske erupcije;

– zadesne: oštećenje ili havarije zgrada, brana, tunela, rudnika, eksplozije, požari, brodolomi, rušenje i sudari vozova i drugih saobraćajnih sredstava, prestanak funkcionisanja sistema za snabdevanje vodom itd;

– ratovi različitih razmera i trajanja. U ovu kategoriju bi se mogli uvrstiti i u savremenom svetu sve češći terorizam (posebno njegov masovni oblik), masovno bežanje pred tero-

¹ Prema ovoj klasifikaciji termin akcident se upotrebljava za vanredne situacije u kojima dolazi do smrti ili je izloženo smrtnoj opasnosti 1–1.000 osoba, termin disaster (velika nesreća) se upotrebljava za vanredne situacije u kojima dolazi do smrti ili je izloženo smrtnoj opasnosti 1.000–2.000.000 osoba, a termin katastrofa se upotrebljava za životni događaj u kojem dolazi do smrti ili je izloženo smrtnoj opasnosti preko 1.000.000 osoba. Međutim, očigledno je da je teško oštro razgraničiti ova tri oblika masovnih nesreća. Njima je zajedničko to da zahvataju veliki broj ljudi. Zbog toga se one često nazivaju opštim terminom masovne nesreće.

rom (masovno izbeglištvo), držanje velikog broja ljudi kao talaca itd. Katkada se masovni terorizam i masovno izbeglištvo smatraju kao situacije koje imaju karakteristike ratova malog (ili niskog) intenziteta.

Prema posledicama koje izazivaju vanredne situacije mogu biti;

- gubitak života ljudi i životinja ili nanošenje štete istima;
- poremećaj ili prekid komunalnih službi, kao što su snabdevanje električnom strujom, vodom, narušavanje veza, narušavanje kanalizacionog sistema;
- nanošenje štete društvenoj ili privatnoj imovini ili njihovo uništavanje;
- širenje raznih bolesti;
- prekid normalne aktivnosti velikog broja osoba iz bilo kojeg razloga.

OBILICI PONAŠANJA I REAGOVANJA LJUDSTVA U VANREDNIM SITUACIJAMA

U toku vanrednih situacija se mogu u eksponiranog ljudstva pojaviti veoma razni oblici psihičkih reakcija i psihičkih poremećaja. Ukazujemo na one koji se najčešće pojavljuju:

Strah i anksioznost

U savremenoj psihologiji i psihijatriji *strah* se shvata kao naglo nastala emocija ili emocionalna reakcija koju karakteriše jako i specifično osećanje neprijatnosti, nelagodnosti, napetosti i nadraženosti, koja *nastaje kao posledica određene opasnosti*, a ta opasnost pretila da ugrozi određene vrednosti ili ličnost pojedinca. Strah obično nestaje kada osoba ovlada opasnom situacijom ili kada se iz nje ukloni, tj. kada opasnost prođe.

Anksioznost se u savremenoj psihologiji i psihijatriji shvata kao stanje neprijatne emocionalne napetosti koja u sebi ima elemente neizvesnosti, neprijatnog naslućivanja, neugodnog predosećanja i iščekivanja i zabrinutosti i koja se doživljava *bez prisustva određenih opasnosti*. Pojmu anksioznost bi u srpskohrvatskom jeziku najbolje odgovarali termini plašnja, strepnja, bojazan, zebnja, teskoba. Za anksioznost

je karakteristična neodređenost, neizvesnost u pogledu mogućih predstojećih zbivanja koja mogu doneti opasnosti i koja u svesti čoveka pothranjuju različite sumnje i pretpostavke o budućoj nesreći a da osoba koja je doživljava nije sposobna da jasno i određeno kaže šta prei njenoj potrebi za sigurnošću.

Postoje brojne klasifikacije i straha i anksioznosti. Tako se, na primer, pominju realni i nerealni strah, vitalni strah, egzistencijalni strah, strah za samoodržanje, moralni strah, neurotični strah, psihotični strah, adaptivni i neadaptivni strah, objektivni i neobjektivni strah, kontrolisani i nekontrolisani strah, itd. Takođe se pominju adaptivna i neadaptivna anksioznost, normalna i nenormalna anksioznost, neurotična i psihotična anksioznost itd.

Granica između straha i anksioznosti nije oštra, tj. razlikovanje straha i anksioznosti nije apsolutno i među njima kao doživljajima postoje razni prelazi i kombinacije. Neki autori smatraju da je anksioznost kontinuirani strah slabog intenziteta, kao i to da je strah objektivna anksioznost.

I strah i anksioznost uz svoje subjektivne komponente mogu da imaju brojne fiziološke reakcije kao što su bledoća lica, crvenilo lica, abnormalni rad srca, poremećaji disanja (duboko disanje ili doživljaji nedostatka vazduha ili zadržavanje vazduha), gađenje, drhtanje itd.

Opšti uzroci straha su sledeći:

– opažanje opasnog objekta ili pretnje, pri čemu je osnovni uzrok straha nedostatak moći ili sposobnosti borbe sa opasnošću, nemogućnost izlaska iz opasne situacije, nepoznavanje načina odbrane od opasnosti. Strah mogu izazvati i stroge pretnje upućene pojedincu od osoba iz okoline;

– promene, posebno iznenadne i neočekivane promene u okolini, u koje spadaju svaki poremećaj reda stvari u spoljašnjem svetu, neuobičajena i nenormalna situacija u kojoj otkáže dobro utvrđeni način upravljanja sredinom u kojoj se dešava ta situacija. Iznenadne i neočekivane draži mogu da izazovu strah u trajanju 5–6 minuta, posebno onda kada se pojedinac nalazi u stanju neprijatne napetosti zbog predviđanja mogućih predstojećih opasnosti;

– nepoznate pojave izazivaju strah kao primitivnu reakciju koja se javlja i kod mnogih životinja;

– vidno ili slušno opažanje da je neko drugi u stanju jakog straha. Ova pojava se dešava i onda kada u određenoj situaciji ne postoji ništa drugo što bi moglo da izazove strah.

Panika

Panika se definiše kao grupni, kolektivni ili masovni, naglo nastali strah koji simultano doživljavaju svi pojedinci u grupi – kolektivu, koji su izloženi nagloj, iznenadnoj pojavi životne opasnosti ili pretnji realne ili imaginarne opasnosti, pri čemu je neophodni uslov da u njima postoji uverenje da samo što nisu upali u klopku i da postoji mogućnost da se ta klopka izbegne.

Panika ima tri osnovne komponente: intenzitet straha, iznenadnost pojave straha i neproporcionalnost straha njenom uzroku. Strah je žestok i neodoljiv. On ima karakter užasa i neutralnom posmatraču izgleda neobičan i neuobičajen. Neki autori smatraju da se u osnovi panike nalazi anksioznost pojedinaca koja u određenom momentu dostiže kulminaciju. U ratu je uočen paradoks da realna opasnost retko izaziva paniku, dok su imaginarne opasnosti ili grupno i masovno precejene opasnosti najčešći uzrok panike. Panika nema razorni efekat ako okolina uspe da žarišta panike imunizuje specifičnim iskustvom.

Pored grupnih i kolektivnih panika velikih razmera postoje i lokalizovane panike, čiju genezu i mehanizme treba shvatiti kako bi se moglo neutralisati i sprečiti njihovo širenje na susedne grupe i kolektive, ili bar sprečiti reakcija koja predstavlja opasnost, odnosno pretili da zahvati veći broj važnijih pojedinaca.

Akutnu paniku karakterišu tri faze: šok, reakcija i razrešenje. Ovo se može primeniti više na vanredne situacije, odnosno masovne nesreće u miru nego u ratno vreme, gde su činioći panike neznatni. Faza šoka je kratka i odgovara percepciji stvarne ili imaginarne opasnosti. U njoj postoji zapanjenost, zaprepašćenje pod uticajem snažne emocije straha, inhibicija sposobnosti rasuđivanja pri čemu dolazi do otežavanja određenih komunikacija među pojedincima. Faza reakcije odgovara stvarnoj panici sa nekontrolisanim ponašanjem a katkada može trajati i nekoliko dana. U fazi razrešenja

ili fazi interreakcije panika se završava, u njoj dolazi do uzajamne pomoći, do utvrđivanja glavnih nosilaca panike i onih koji ispaštaju zbog ponašanja drugih u panici.

Postoje i tzv. ekvivalenti panike. Ovim terminom se označavaju neki poremećaji u ponašanju pojedinaca u grupi ili kolektivu. To su na primer, često traženje lekarskih pregleda zbog telesnih tegoba, učestala simulacija, dezertiranje, samookačenje i pogrešna percepcija (vizuelna i slušna) itd.

Panikom može biti zahvaćena veća ili manja grupa. U civilnoj populaciji je grupa često heterogenija i nju okuplja neki iznenadni, nepredviđeni događaj. To mogu biti stanari neke kuće, posmatrači ili slušaoci neke predstave kojima zapreti na primer, požar, stanovnici nekog sela koje je iznenada zahvaćeno na primer, borbom zbog prodora oklopnih vozila ili zbog vazdušnog desanta. Reakcija grupe zavisi od sociokulturnih osobina pojedinaca koji je sačinjavaju, njihovih ubeđenja, etničkih karakteristika itd.

Psihička trauma

Termin trauma se u psihologiji i psihijatriji upotrebljava za označavanje bilo kojeg doživljaja koji nanosi psihički a katkada i somatski poremećaj ili oštećenje pojedincu. Psihička trauma ili psihotrauma je bilo koji doživljaj kojim, kada ima određen intenzitet, nije moguće ovladati i od koga se nije moguće adekvatno rasteretiti.

Termin „psihotraumatizovani” se upotrebljava za označavanje pojedinaca koji su doživeli psihičku traumu u životnim događajima, a termin „akutno psihotraumatizovani” kada je ta trauma doživljena u neočekivanim, iznenada ili naglo nastalim životnim događajima.

Kriza

Ovaj termin se u psihologiji i psihijatriji upotrebljava za one situacije u kojima dolazi do poremećaja starih navika i do izazivanja novih reakcija koje predstavljaju prelomnu, korenitu promenu događanja.

G. Caplan je opisao sledeće četiri faze u toku krize:

(1) faza udara koja se naziva i faza šoka. Nju karakterišu zapanjenost, zaprepašćenost, inhibicija sposobnosti rasuđiva-

nja, a često i značaj dezorijentacija i dezorganizacija ponašanja. Ona traje od nekoliko minuta do nekoliko časova;

(2) faza povećane uznemirenosti, neizvesnosti i nesigurnosti, koju karakterišu brojne neprijatne emocije, kao što su anksioznost, potištenost, osećanje krivice i ljutnja. Uz to postoje teškoće u formulisanju i nalaženju mogućnosti za rešavanje problema. Pojavljuju se psihološki odbrambeni mehanizmi odricanja i potiskivanja. U ovoj fazi se pojavljuje nesposobnost shvatanja onoga šta se dešava i dolazi do gubitka svesti o vremenu i prostoru i gubitka sposobnosti predviđanja (tzv. kognitivna konfuzija). Mogu se pojaviti i somatski simptomi. Međutim, mogu se pojaviti i neki reparativni, korektivni oblici opisanog ponašanja;

(3) faza mobilizacije unutrašnjih i spoljnih snaga, koju karakteriše istraživanje okolne sredine, odnosno traženje u njoj novih okolnosti i novih odnosa sa okolinom a katkada i napuštanje izvesnih ciljeva kao nedostižnih;

(4) faza dugotrajnog obnavljanja i ponovnog uspostavljanja ravnoteže. Nju karakterišu dva moguća ishoda. Prvi je razvitak snaga ličnosti pojedinca i njihovog poboljšanog funkcionisanja; drugi ishod su psihički i somatski poremećaji, poremećaji u interpersonalnim odnosima koji mogu da postanu manje ili više hronični.

Stres

Termin stres se upotrebljava za označavanje stanja organizma i ličnosti pojedinca koje predstavlja narušavanje dinamične ravnoteže između faktora spoljne sredine (spoljnih okolnosti, životnih događaja, stresova) i unutrašnjih faktora organizma. To stanje se manifestuje u promenama organizma i ličnosti pojedinca, a te promene služe adaptaciji i prilagođavanju pojedinca. Ono se praktično poklapa sa stanjem koje se označava kao stresna reakcija, akutna stresna reakcija, subjektivna stresna reakcija, psihofiziološka reakcija, psihofiziološki visceralni i autonomni poremećaji, psihosomatska reakcija, poremećaji fizioloških reakcija prouzrokovanih psihičkim činiocima, akutni situacioni poremećaji ličnosti, adaptivna reakcija, reakcija prilagođavanja, itd.

Prema devetoj reviziji Međunarodne klasifikacije bolesti, povreda i uzroka smrti pojedinci u okviru akutne stresne

reakcije ispoljavaju (tačka 308) oblike ponašanja i reagovanja koji su karakteristični za predominantnu poremećenost u emocijama, ili za predominantnu poremećenost u svesti, ili za predominantnu poremećenost u psihomotorici. Takvi oblici ponašanja najčešće traju nekoliko dana i obično nastaju kod osoba koje pre toga nisu imale nikakav očigledni psihički poremećaj. Prema toj reviziji, kao reakcija prilagođavanja (tačka 309) označavaju se psihički poremećaji nastali posle jakog akutnog stresa koji traju nekoliko meseci. I ovaj poremećaj, kao i akutna stresna reakcija, nastaje kod osoba svih životnih doba, koje ranije nisu imale nikakve psihičke poremećaje. Reakcija prilagođavanja često je relativno ograničena ili specifična prema situaciji. Ako psihički poremećaji, izazvani značajnim životnim događajima koji daju sliku psihoze, traju duže od tri meseca onda se najverovatnije ne radi o psihogenim psihozama nego o nuklearnim psihozama koje su deklanširane jakim stresom izazvanim životnim događajem.

U okviru oblika ponašanja i reagovanja, koji su karakteristični za predominantnu poremećenost u emocijama, najčešće se pojavljuju manifestacije straha koje mogu biti izražene jače ili slabije, trajati duže ili kraće i koje mogu imati razne osobitosti u svom ispoljavanju te se prema tome označavaju kao užas, strahovanje, anksioznost, strepnja, preplašenost, plašnja, bojazan, uznemirenost, zaprepašćenost, zapanjenost, zabrinutost, panika itd. Pored straha, pojavljuju se i druge emocije kao što su ljutnja (srdžba, gnev, bes), osećanje krivice, mržnja, osećanje neizvesnosti, nesigurnosti, bezbednosti, bespomoćnosti itd.

U okviru oblika ponašanja i reagovanja, koji su karakteristični za predominantnu poremećenost u svesti, najčešće se pojavljuju razni oblici izbegavanja suočavanja sa realnošću kao što su dezorijentacija, konfuzija, potiskivanje, denegacija, nesposobnost proveravanja realnosti, neshvatanje značenja događaja, gubljenje sposobnosti predviđanja događaja itd.

U okviru oblika ponašanja i reagovanja, koji su karakteristični za predominantnu poremećenost u psihomotorici, ispoljavaju se agresivnost (heteroagresivnost i autoagresivnost), agitiranost, stupor, dezorganizacija motornog ponašanja itd.

Svi navedeni oblici ponašanja i reagovanja u okviru akutne stresne reakcije mogu se pojaviti u raznim kombinaci-

jama, koje sačinjavaju razne sindrome te se kao takvi mogu ispoljavati kao anksiozni, histerični (disocijativni i konverzionni), fobični, manični, delirantni, shizofreni, paranoidni ili kao neki drugi sindromi (na primer, neki oblici antisocijalnog ponašanja).

Neki od navedenih oblika ponašanja i reagovanja mogu se pojaviti za vreme početka vanredne situacije, odnosno masovne nesreće, neki nekoliko časova posle njenog početka a neki u prvim danima posle nje. Navedeni oblici ponašanja i reagovanja, kao i navedeni sindromi najčešće traju od nekoliko časova do nekoliko dana a u ređim slučajevima i duže. Neki od njih mogu da u obliku psihoza traju do tri dana („trodnevna psihoza“) a neki znatno duže.

Svi navedeni oblici ponašanja i reagovanja mogu imati dvojaku evoluciju. Tako na primer, u određenih pojedinaca može doći do mobilizacije njihovih unutrašnjih snaga i do traženja novih oblika aktivnosti u okolnoj sredini (u smislu konstruktivne aktivnosti), a što u daljem toku dovodi do njihovog boljeg funkcionisanja. U njih može doći do tzv. imunizacije ličnosti na određene stresne situacije. Nasuprot tome, u određenih pojedinaca može doći do raznih psihičkih i fizioloških poremećaja i do poremećaja u njihovim interpersonalnim odnosima koji mogu da postanu manje ili više hronični. U tom slučaju oni mogu da imaju oblik raznih vrsta neuroza pa i psihoza koje se kao takve leče.

Oblici individualnog reagovanja u vanrednim situacijama zavise od ličnosti pojedinca, njegovog zdravlja pre vanredne situacije i sposobnosti prilagođavanja. Oblik individualnog reagovanja u toku vanredne situacije obično se bitno ne razlikuje od onog koji se kod tog pojedinca zapaža u inače težim životnim događajima kao što su na primer, smrt bližnjeg ili iznenadni gubitak većih materijalnih dobara i drugih vrednosti čije ugrožavanje ima veću stresnu vrednost.

U oblicima grupnog reagovanja u vanrednim situacijama javlja se emocionalna povezanost članova grupe, što još više ističe reagovanje pojedinih članova grupe. Ta povezanost članova grupe proizlazi iz straha za egzistenciju ne samo pojedinca nego za egzistenciju ostalih članova grupe, što još više ističe reagovanje grupe kao celine. U toku vanredne situacije međusobna identifikacija pojedinih članova grupe

može dostići veliku snagu, kakva se ranije nije zapažala, iako je takva grupa, na primer, u radnom kolektivu, možda niz godina zajedno živela i saradivala. Grupna identifikacija i grupno reagovanje naročito je vidljivo nekoliko sati posle izbivanja vanredne situacije, kada se počinje nazirati racionalnije reagovanje koje je manje ili više usmereno prema zajedničkom socijalnom cilju.

Masovni tip reagovanja zavisi od intenziteta doživljaja vanredne situacije i od homogenosti strukture stanovništva. Ako na ugroženom području živi stanovništvo homogene strukture i ako je intenzitet vanredne situacije dosta jak, onda će se brzo razviti masovni tip reagovanja koji može poprimiti velike razmere. Taj tip reagovanja ne mora uvek da ima patološki oblik.

OSNOVNI PRINCIPI PREVENCIJE POREMEĆAJA PONAŠANJA I REAGOVANJA U VANREDNIM SITUACIJAMA

Poznato je da pravovremeno lečenje početnih i lakih poremećaja ima značaj sekundarne prevencije, tj. doprinosi tome da oni ne prerastu u teže i dugotrajne psihičke poremećaje. Međutim, najkorisnija je njihova moguća primarna prevencija. Postupci i mere primarne prevencije psihičkih poremećaja u vanrednim situacijama su usmereni na sticanje otpornosti prema strahu, anksioznosti i panici, odnosno na osposobljavanje pojedinaca da uspešno dočekaju eventualne opasne situacije. Tu spadaju: upoznavanje sa funkcionisanjem objekata čija havarija može biti opasna po mase pojedinaca; identifikacija sa drugim pojedincima koji u vanrednim situacijama uspešno kontrolišu strah od raznih opasnosti; stvaranje mogućnosti da se u prisustvu opasnih situacija nađe neko olakšanje ili zadovoljstvo. Na ovim osnovnim postavkama za sticanje otpornosti prema strahu i anksioznosti i panici bazira se i njihova prevencija koja obuhvata sledeće:

– realističnu i pravovremenu obuku u suprotstavljanju opasnostima koje se mogu pojaviti u okviru određenih vanrednih situacija. Ta obuka se može sprovoditi u okviru određenih pokaznih vežbi u kojima se stvaraju takvi uslovi koji su što je

moгуće bliži stvarnoj opasnoj situaciji, kao što su na primer, požari itd. Time se kod ljudstva umanjuje mogućnost pojave jakog straha, anksioznosti i panike jer se ono uči raznim postupcima i upotrebi svih sredstava koja mogu da pruže zaštitu od opasnosti u određenim vanrednim situacijama (na primer, ukazivanje samopomoći i uzajamne pomoći). Ti postupci treba da omogućе brzo, smišljeno i svrsishodno reagovanje u opasnim situacijama;

– dobru i pravovremenu obaveštenost o zbivanjima u vanrednoj situaciji. Činjenice treba prikazivati objektivno, tj. bez prikrivanja realnog toka stvari. Time se održava tzv. realna ili adaptivna anksioznost u odnosu na mogućе opasnosti, sprečava širenje glasina itd.;

– aktivnost u okviru stalnog održavanja kontakata sa stvarnošću. Ukoliko je čovek aktivniji utoliko će se pre i lakše osloboditi straha i anksioznosti. Naime, aktivnost služi održavanju kontakata sa realnošću, sprečava da mašta uzme maha i da se stvaraju nerealne pretpostavke o razvoju situacije;

– solidarnost ljudstva izloženog vanrednoj situaciji. Ona se sastoji u međusobnom poverenju pojedinaca, u koheziji i složnosti pojedinih kolektiva, u stvaranju i održavanju osećanja dužnosti, obaveze i odgovornosti, dobrovoljne i svesne discipline, požrtvovanja itd.;

– veštinu rukovođenja ljudstvom koje je izloženo vanrednoj situaciji. Ona se sastoji u dobrom, pravovremeno donetom planu aktivnosti za suprotstavljanje nastalim opasnostima, u kontroli izvršavanja preuzetih obaveza i zadataka;

– plan postupaka i mera svake veće zdravstvene a posebno psihijatrijske ustanove koje se preduzimaju u određenim vanrednim situacijama. Taj plan treba da sadrži postupak sa hospitalizovanim bolesnicima u smislu njihove trijaže tako da se lakši bolesnici otpuste kako bi se oslobodio izvestan broj postelja za prijem hitnih slučajeva nastalih u vanrednim situacijama; formiranje mobilnih medicinskih timova posebno hirurških i psihijatrijskih. Psihijatrijski mobilni timovi bi se sastojali od psihijatara, psihologa i socijalnog radnika i oni bi delovali van bolničkog kruga na mestima gde su velike koncentracije akutno stresiranih pojedinaca. Zadatak psihijatrijskih timova bi bio lečenje akutno stresiranih na licu mesta, organizacija evakuacije težih slučajeva, ostvarivanje kvalifiko-

vanog psihijatrijskog uvida u psihičko stanje stanovništva izloženog vanrednoj situaciji kako bi se predupredile eventualne još masovnije psihičke reakcije i psihički poremećaji. Psihijatrijski timovi bi bili angažovani u stručnoj konsultativnoj službi specijalističkim službama drugih profila na terenu (neurohirurizma, internistima itd.), u davanju pomoći organima vlasti na terenu, u nastojanju da se održi red, u obezbeđivanju potrebnih psihijatrijskih lekova za psihički poremećene itd.;

– učešće psihijatara u formiranim operativnim štabovima za odbranu od elementarnih nepogoda. Ovo zbog toga što psihijatri poznaju stanje psihijatrijske službe i mogućnosti njenog angažovanja u vanrednim situacijama.

OSNOVNI PRINCIPI LEČENJA POREMEĆAJA PONAŠANJA REAGOVANJA KOJI SU NASTALI U VANREDNIM SITUACIJAMA U MIRU

Ti principi su sledeći:

– najveći broj psihičkih poremećaja nastalih u vanrednim situacijama treba lečiti na licu mesta ili u zbegovima i logorima osnovanim u neposrednoj blizini mesta stalnog boravka pojedinaca koji pokazuju te poremećaje. Ovo je potrebno zbog toga što se najčešće radi o lakšim i prolaznim psihičkim poremećajima kao i zbog toga što će najveći broj onih koji će se brzo oporaviti biti potrebni za ukazivanje pomoći povređenima i za druge aktivnosti u okviru otklanjanja posledica vanrednih situacija;

– trijažu osoba sa psihičkim poremećajima treba vršiti na osnovu oblika i stepena izraženosti psihičkih poremećaja;

– treba izbegavati bolničku atmosferu koliko god je moguće i u skladu s tim vršiti hospitalizaciju, odnosno sprovesti stacionarno lečenje samo najtežih slučajeva (kao što su manifestno psihotični pojedinci koji su često i ranije lečeni i pre vanredne situacije u kojoj je došlo do pogoršanja njihovog psihičkog stanja). Takve pojedince treba što pre evakuisati u najbliže psihijatrijske ustanove;

– pojedinci sa lakšim psihičkim reakcijama i lakim psihičkim poremećajima tretiraju se površinskim psihološkim metodama lečenja, jer se u njih radi o brzo prolaznim psihičkim reakcijama i poremećajima;

– potrebno je pojedince sa očiglednim psihičkim poremećajima izdvajati od ranjenika i bolesnika sa organskim poremećajima, kako bi se izbegla mogućnost psihičke kontaminacije, tj. preuzimanja simptoma od strane jedne ili druge grupe bolesnika;

– prilikom evakuacije iz mesta neposredne ugroženosti stanovništva i formiranje zbegova i logora, treba nastojati da grupe evakuisanih budu sastavljene od ljudstva koje je već ranije živelo u susedstvu. Pri tome treba izbegavati razdvajanje dece od roditelja ili bar od jednog roditelja ili decu evakuisati sa njihovim vaspitačima;

– potrebno je pravovremeno utvrditi moguća žarišta panike i u saradnji sa organima vlasti i autoritativnim pojedincima nastojati da se podesnim mentalno-higijenskim i disciplinским postupcima otkloni opasnost panike.

PONAŠANJE I REAGOVANJE LJUDSTVA U BORBENIM DEJSTVIMA

Normalni strah

Normalna reakcija na borbena dejstva se sastoji iz promenljivog niza oblika ponašanja ili simptoma koji se uklapaju u umereni ili izraženi fizički zamor u borbenim dejstvima kao i u kontinuirani strah koji može biti udružen sa psihosomatskim simptomima.

Pojedinci koji neposredno učestvuju u borbi osećaju mišićnu napetost koja se može povećati ili smanjivati zavisno od izloženosti raznim životnim događajima (stresovima) u okviru borbenih dejstava i drugih okolnosti. Zbog povećane mišićne napetosti u nekih pojedinaca dolazi do glavobolje umerenog stepena. Ta glavobolja ima oblik pritiska na temenu i u zatiljku. Katkada se pojavljuje i bol u stražnjoj strani vrata. Neki ispoljavaju brzo prolaznu smanjenu pokretnost. Ako ta smanjena pokretnost ne prođe brzo, ako nije adekvatna i saobrazna situaciji u kojoj se pojedinac nalazi, ako pojedinca sprečava da vrši pokrete koji su neophodni za njegovu sopstvenu sigurnost ili sigurnost drugih, onda ona nije normalna. Katkada povećanu mišićnu napetost prate premor ili jako

drhtanje. Oni se mogu pojaviti u većine pojedinaca u čijoj neposrednoj blizini detoniraju granate ili bombe, naročito ako su oni postali jače osetljivi na iznenadne promene u borbenim dejstvima. Reagovanje u obliku jakog drhtanja dovodi do jačeg onesposobljavanja za svrsishodnu aktivnost i nekoliko časova posle prestanka borbenih dejstava.

Česta psihosomatska reakcija u pojedinaca u borbenim dejstvima je veoma izraženo znojenje. U nekih pojedinaca se pojavljuje osećaj hladnoće a u nekih osećaj vrućine. Ti osećaji mogu katkada da se smenjuju. U nekih pojedinaca se u toku borbenih dejstava pojavljuje gađenje i gubitak apetita. Međutim, ni jedno ni drugo nije dovoljna indikacija za njihovo uklanjanje iz borbenih dejstava. U nekih pojedinaca javlja se grč jednjaka ili osećaj „knedle u grlu” i, kao najuobičajenija reakcija, neodređene tegobe u truhu ili laki prolivi ili učestalo mokrenje. Učestalo mokrenje ima oblik neodložne potrebe za mokrenjem i javlja se i u toku noći nakon prestanka borbenih dejstava. Pod dejstvom teškog životnog događaja (stresova) u borbenim dejstvima se i inkontinencija mokraćne i izmeta ne može smatrati nenormalnom.

U borbenim dejstvima je u pojedinaca čest ubrzan rad i lupanje srca, što ne opravdava njihovo uklanjanje iz borbenih dejstava. U nekih pojedinaca se može pojaviti gubljenje daha, osećaj pritiska u grudima, osećaj omaglice i vrtoglavice. Jedna ili dve omaglice pod ekstremno teškim životnim događajima (stresorom) u toku borbenih dejstava, iako nisu uobičajena reakcija, nisu dovoljno van granice normale da bi opravdale evakuaciju iz medicinskih razloga. Kada se već opisanim simptomima na kardiovaskularnom sistemu dodaju opšta mišićna slabost i malaksalost, koje su prouzrokovane krajnje izraženim fizičkim zamorom, može se razviti klinička slika slična tzv. neurocirkulatornoj asteniji. Ovi simptomi su pouzdana indikacija za odgovarajući odmor, ali ne i za dijagnozu psihičke nenormalnosti.

Strah koji je na granici normalnog i patološkog stanja

Ovaj oblik straha može da se javi kod pojedinaca i u neposrednim borbenim dejstvima i van njih. U takvih pojedinaca postoje poremećaji sna, reakcija streknuća, tj. trzajevi

na jedva primetne spoljne draži, noćne more što sve dovodi do straha od sna i do straha od mraka. Svi ovi oblici ponašanja i simptomi mogu da budu uzgredni izvor osećaja zamora. Kasnije se pojavljuju i druge smetnje u budnom stanju kao što su na primer, sužavanje svesti i kratkotrajne pojave oneiroidnih stanja. Pri fizičkom pregledu u ovih pojedinaca se vidi mišićna napetost, kontrakcija mišića, trzajevi mišića, miotonija očnih kapaka. Oni imaju zapažen spoljni izgled i pokazuju poremećaj navika. U njih se pojavljuje gubljenje apetita i telesne težine, promene raspoloženja, emocionalna nestabilnost, razdražljivost, mutizam ili pak brbljivost i sve veća upotreba alkoholnih pića.

Veliki akutni strah (užas)

Ovaj oblik straha se pojavljuje u borbenim dejstvima kao posledica nepodnošljivih životnih događaja (stresora). On se odlikuje jakim osećanjem bliske smrti, jakim neurovegetativnim poremećajima koji zahvataju sve organske sisteme i grubim promenama u ponašanju. Ovaj oblik straha se javlja u dva vida: telesna nepokretnost i nekontrolisana razuzdanost ponašanja, tj. panično ponašanje.

Telesna nepokretnost, koja ima oblik stupora, odlikuje se nepomoćnošću i teškom rigidnošću katatonog ili pseudoparinsonističkog tipa što pojedinca čini nesposobnim da se pokrene i da se brani.

Individualna panična reakcija se ispoljava u velikoj dezorganizaciji ponašanja i gubitku njegove kontrole. Svest pojedinca je obično sužena i reakcije su mu neadaptibilne i ugrožavaju njegovu sigurnost. Aktivnost je impulsivna, haotična i zbrkana te dolazi do drhtanja, vrištanja, puštanja raznih krikova uznemirenosti, preplašenosti, bezglavog trčanja pri čemu se, ne vodeći računa ni o kakvoj opasnosti, beži do zamišljenog skloništa. Ovo panično bekstvo je obično praćeno i autoagresivnošću i heteroagresivnošću a predstavlja očiglednu opasnost za okolinu. Individualna panična reakcija je retko zarazna. Ona selektivno pogađa predisponirane osobe, koje ekscesivno reaguju pod psihološkim stresom a što ih čini upadljivim za okolinu.

Panika

Panika se u borbenim dejstvima javlja kod ljudstva u kojeg dolazi do propadanja kohezije u borbenim grupama i jedinicama, a koja je neophodna za održavanje otpornosti na teške životne događaje. Panika je u stvari vrhunac propadanja grupe kohezije.

U sprečavanju pojave panike posebno je značajna uloga starešina. Njihovo odsustvo ili njihovo slabo rukovođenje nanosi štetu i uništava kohezivnost grupa ili jedinica.

U ratu je bekstvo najčešći oblik panike. Ali da bi se ostvarilo, ono treba da je moguće što nije slučaj kada se radi o grupama ljudi koji su skupljeni u zatvorenoj prostoriji, koji se nalaze na brodu ili koji su opkoljeni. U panici se na frontu opažaju masovna dezertiranja, koja se ne mogu zaustaviti ni teškim prekorima starešina niti pucanjem u znak opomene da se stane. U nekim situacijama to čak može da poveća jaki strah i brzinu bekstva pojedinih panikom zahvaćenih pojedinačaka čak i prema neprijateljevim linijama. Na brodovima dolazi do samoubistava, koja predstavljaju reakciju krajnje bespomoćnosti i bekstva iz života i onda kada se situacija, iako u početku loša, apriori ne može smatrati izgubljenom.

U slučaju primene nuklearnog oružja može se nametnuti potreba vođenja borbenih dejstava u malim grupama. U tim malim grupama panika se može pojaviti zbog gubljenja kohezije grupe, zbog dezorganizacije grupe u naglo nastalom životnom događaju po istoj dinamici kao i u velikoj grupi. Panika se može pojaviti i pri upotrebi svakog novog oružja.

Panici u ratu doprinose glasine, lažne informacije, pogrešno interpretirane naredbe, posebno kod psihički lako ranjivih ljudi. Da bi se te situacije prevenirale posebno je važno da se održavaju dobro strukturisane jedinice koje imaju dobru borbenu obuku, moralnu čvrstinu i visoku svest o svojoj ulozi i značaju.

Panici u ratu pogoduje osećanje nesigurnosti koje mogu da izazovu sledeći činioci: nedovoljno naoružanje i nestašica municije; odeća i obuća neprilagođena hladnoći, vlazi i vrućini; neredovna i nepotpuna ishrana; nepoznati tereni i predeli; slaba vidljivost na terenu na kome se jedinice kreću (zbog magle, kiše, guste šume itd); nesigurni objekti za zaštitu od neprija-

teljeve vatre; izloženost jedinica intenzivnom bombardovanju; pretnja okruženja; odvajanje i udaljavanje pojedinih delova jedinica; protivurečne zapovesti i pogrešno interpretirana naređenja; česti pokreti u različitim pravcima; neaktivnost i neizvesnost u pogledu narednih borbenih dejstava; zakrčenost puteve zbog slabe organizacije kretanja; nepredviđeno, iznenadno mešanje jedinica; neuspeh napada u kojem su pretrpljeni veliki gubici; neopravdano povlačenje ili predaja grupe ljudi ili jedinica; slabo rukovođenje i komandovanje jedinica; oklevanje i neodlučnost u glasu i stavu starešina; izlaganje jedinica prevelikoj opasnosti; slaba disciplina koju pojedinci, skloni panici, koriste da se nametnu kao vođe i utiču na ponašanje celog kolektiva (grupe); sumnja na upotrebu bojnih otrova i u vezi s tim, izmenjen osećaj ukusa i mirisa; smanjenje otpornosti ljudstva jedinica zbog fizičke iscrpljenosti, neadekvatno ukazivanje medicinske pomoći (npr. zbog udaljenosti mesta za ukazivanje medicinske pomoći, sporost sredstava evakuacije u slučaju transporta povređenih i teže obolelih); lažne informacije i njihovo nekontrolisano širenje; neprijateljeva psihološko-propagandna dejstva; neredovnost pošte, odnosno vesti koje ljudstvo dobija od svoje porodice; nagli zvuci ili šumovi u mukloj tišini; nesmotreno ispušteni jači uzvici koji ukazuju na strah od opasnosti, posebno ako ukazuju na beznadnu situaciju; sve vizuelne i auditivne i druge draži za čije analiziranje značenja čovek nema vremena (nagli prekid osvetljenja, nagla pojava zraka svetlosti, rđavo protumačeni nečiji pokreti tela ili uopšte ponašanje drugih ljudi, itd.)

Strah od nuklearnog oružja, tj. od posledica efekata njegovog dejstva, posebno radijacije, obuzima sve ljude koji su svesni tih efekata. Iskustva iz upotrebe tog oružja u drugom svetskom ratu (bombardovanje Hirošime i Nagasakija), akcidentalna ozračenja u nuklearnim postrojenjima korišćenim u mirnodopske svrhe (posebno slučaj u Černobilu) ukazuju na težinu mogućih posledica upotrebe nuklearnog oružja u ratne svrhe.

I sama najava nuklearnog napada na primer, na neki grad ili na neki njemu susedni grad, može da u njima izazove paniku. Ona se može trenutno ublažiti pravovremenim obaveštenjem o opasnosti i preduzimanjem odgovarajućih mera, kao što su: silazak u uređena skloništa i dr. Bitno je da se izbegne

boravak na ulicama grada, posebno stanovništva zahvaćenog panikom.

Za prevenciju straha i panike u ratu posebno je značajno sledeće:

– adekvatna obaveštenost ljudstva o situaciji, a naročito upoznavanje sa mogućnostima pojave opasnih situacija, kako bi se izbeglo iznenađenje ili neadekvatna interpretacija iznenađenih nastalih situacija;

– starešine jedinica treba da dobro poznaju ličnost pojedinaца kako bi se uočili oni koji dramatičuju situacije. To su pojedinci koji vide opasnosti i tamo gde postoje uobičajene situacije. Takvi pojedinci imaju labilne, slabije kontrolisane emocije; u svakoj promeni u spoljnoj sredini vide približavanje velike opasnosti. Oni ispoljavaju i brojne psihosomatske manifestacije kao što su na primer, lupanje srca, jače znojenje, učestali pozivi na mokrenje i stolicu, izraženo drhtanje koje se voljom ne može savladati itd. U svakom slučaju opisani pojedinci nisu nikada dobri vojnici i borci te uvek predstavljaju potencijalnu opasnost za pojavu panike. Njihovo eliminisanje iz borbenih jedinica u ratu nije lako sprovesti zbog teškoća sa kojima se tada suočava psihološka i psihijatrijska selekcija (oskudica potrebnog vremena i odgovarajućih stručnjaka za primenu validnih, objektivnih, doslednih i osetljivih psiholoških testova). Zbog toga se najčešće koristi gruba selekcija bez upotrebe psiholoških testova. Nju vrši lekar jedinice koji je u mogućnosti da opservira pojedince za vreme svakodnevnog kontakta sa njima i da uoči one pojedince koji se u brojnim situacijama u jedinici pokažu kao najnestabilniji kao i one koji se pokažu kao najstabilniji. Ovi poslednji se ravnomerno raspoređuju po jedinicama što predstavlja jednu od mera za prevenciju panike.

U prevenciji panike posebnu ulogu imaju dobro obučene, moralno čvrste i politički svesne vojne starešine. Iskustvo je pokazalo da jedinice postaju sklone panici kada starešine nemaju moralni autoritet, borbena iskustva i sposobnost predviđanja. Starešine moraju da budu emocionalno stabilne, da dobro procenjuju situacije, da u izvršavanju postavljenih zadataka čuvaju svoje ljude ne izlažući ih nepotrebno opasnostima, da svojim potčinjenima pravovremeno daju adekvatne informacije o događajima pri čemu treba da izbegavaju preterani optimizam kao i svaki neosnovani pesimizam.

Akutnoj panici mogu se *suprotstaviti i odupreti* retki pojedinci koji imaju iskustvo u opasnim situacijama, najčvršću strukturu ličnosti i jaku motivisanost za borbu, dobro poznaju ljudsku ličnost i mogu da tačno shvate situaciju u kojoj dolazi do panike. Oni, kada shvate da se spas grupe ili jedinice više nalazi u otporu nego u napuštanju položaja, kada zapaze besmislenost panike i nazru sredstva za njeno ograničenje, mogu jakim i energičnim glasom u momentu zbrke i nereda zatražiti, kada grupa okleva, da se panično ponašanje zaustavi i da se tom prilikom primerom svoga hladnokrvnog ponašanja nametnu grupi ili jedinici, da se pred njom ispreče, da joj se svojom čvrstinom, odlučnim i jasnim stavom suprotstave ili da nekim svojim postupkom skrenu na sebe pažnju grupe zahvaćene panikom. Ako su takvi pojedinci ujedno i starešine, oni treba da uoče pojedince koji su najviše zahvaćeni neobuzdanim uzbuđenjem i da nastoje da ih uklone, a da onima koji su manje uzbuđeni daju određene zadatke, tj, da ih navedu na konstruktivnu aktivnost.

*

U članku su elaborirani pojmovi i pojave iz domena ponašanja i reagovanja ljudstva u vanrednim situacijama. Takođe, izvršena je njihova klasifikacija i sistematizacija i izloženi vojnomedicinski doktrinarni stavovi o prevenciji i tretmanu poremećaja ponašanja karakterističnih za vanredne situacije. Rad je pisan na osnovu proverenog stručnog i naučnog iskustva, te je njegov sadržaj izložen u afirmativnom a ne upitno-problemskom smislu i nema karakter analitičko-sintetičke rasprave, što i nije bila autorova namera.

Međutim, eventualne zamerke na nedostatak analitičko-sintetičkog razmatranja aktuelnih mirnodopskih vanrednih prilika s medicinsko-psihološkog stanovišta, i pored svoje opravdanosti, donekle su eliminisane prezentacijom bogatog sadržaja stručnog i naučnog iskustva koje je pojmovno sistematizovano, te može poslužiti kao solidna spoznaja osnova koja se može transportovati pri istraživanju pojava i procesa u aktuelnim vanrednim situacijama, a posebno socijalno-psiholoških fenomena značajnih s vojnog stanovišta (glasine, specijalna dejstva, funkcionisanje masovnih medija i dr.), te u tom pogledu članak može imati i – instruktivni karakter.

S U M M A R Y

REACTING AND BEHAVIOUR OF PERSONNEL IN EMERGENCY SITUATIONS

The author presents general, fundamental and common characteristics of extraordinary situations. A modern classification of extraordinary situations has been displayed according to number of individuals who show psychical reactions in extraordinary situations, the sources of origin of these situations and their consequences. In a detailed manner are described forms of psychical reactions and disturbances in extraordinary situations, particularly fear, anxiousness and panic. Ideas of psychical traumas, crises and stress are discussed.

Basic principles are displayed of prevention and medical treatment of psychical reactions and psychical disturbances in extraordinary situations in the time of peace.

The author describes in detail psychical reactions and disturbances of participants in combat operations (normal fear in combat operations, fear in combat operations along the frontier line between the normal and pathological state of mind, great fear - dread - in combat operations, panic in combat operations, and panic in an event of nuclear war). In particular detail has been considered the prevention of fear and panic in war as well as the combating the panic in war.

With a view that in a contemporary war extraordinary situations will be frequent, information on the fundamentals of diagnostics, therapy and prevention of psychical reactions and disturbances in extraordinary situations should be useful to every active factor in the total national defence and social self-protection system. It will be of a special concern and use for the leaders of the operational army.

R É S U M É

LES REACTIONS ET LE COMPORTEMENT DES EFFECTIFS EN CIRCONSTANCES EXTRAORDINAIRES

L'auteur présente les caractéristiques générales, fondamentales et communes des circonstances extraordinaires. De même, la classification contemporaine des circonstances extraordinaires selon le nombre d'individus qui manifestent leurs réactions psychiques, leurs troubles psychiques aux circonstances extraordinaires, selon l'origine des circonstances extraordinaires et leurs conséquences. Suit la description détaillée des réactions et des troubles psychiques face aux circonstances extraordinaires, notamment la peur, l'anxiété et la panique. Y sont traitées les notions de traumatisme psychique, de crise et de stress.

L'auteur présente les principes fondamentaux de prévention et du traitement des réactions et des troubles psychiques dans les circonstances extraordinaires en temps de paix.

Suivent les descriptions en détaille des réactions et troubles psychiques durant les actions de combat (peur normal dans les actions de combat, peur due aux actions de combat qui est à la limite de la normale et de l'état pathologique, grande peur – épouvante dans les actions de combat, panique dans les actions de combat et panique en cas de guerre nucléaire). L'auteur traite particulièrement en détaille la prévention de la peur et de la panique dans la guerre ainsi que la maîtrise de la panique dans la guerre.

Etant donné que les circonstances extraordinaires sont très fréquentes dans le monde moderne, l'initiation aux éléments du diagnostic, de la thérapeutique et de la prévention des réactions et des troubles psychiques en circonstances extraordinaires est utile à tous les responsables du système de défense populaire généralisée et d'autoprotection sociale. Elle est particulièrement utile aux officiers de l'armée opérationnelle.

Р Е З Ю М Е

ПОВЕДЕНИЕ И РЕАГИРОВАНИЕ ЛИЧНОГО СОСТАВА В ЧРЕЗВЫЧАЙНЫХ СИТУАЦИЯХ

В статье даются общие, существенные и совместные характеристики чрезвычайных ситуаций. Предоставляется современная классификация чрезвычайных ситуаций на основании числа лиц, проявляющих психические реакции и психическое расстройство в чрезвычайных ситуациях на основании источников чрезвычайных ситуаций и последствий чрезвычайных ситуаций. Подробно описываются формы психических реакций и психических расстройств в чрезвычайных ситуациях, в частности страх, паника. Рассматриваются понятия психической травмы, кризиса и стресса.

Излагаются основные принципы превенции и лечения психических реакций и психических расстройств в чрезвычайных ситуациях и в мирное время.

Подробно описываются психические реакции и психические расстройства в боевых действиях (нормальный страх в боевых действиях, страх в боевых действиях на пределе нормального и патологические состояния, большой страх (ужас) в боевых действиях, паника в боевых действиях и паника в случае ядерной войны. Особенно тщательно рассматривается превенция страха и паники в войне.

Учитывая, что в современной войне чрезвычайные ситуации весьма часто возникают, ознакомление с основами диагностики, терапии и превенции психических расстройств в чрезвычайных ситуациях является полезным для всех активистов в системе всенародной обороны и общественной самозащиты. Особенно это полезно для офицеров оперативной армии.

Neki problemi rukovođenja opštenarodnom odbranom i društvenom samozaštitom u velikim gradovima

Dr JAGOŠ DUJOVIĆ

Komparativna analiza normativnopравnih dokumenata kojima je uređen status velikih gradova, kao složenih društveno-političkih zajednica, ukazuje na brojne nedostatke u definisanju njihovih kompetencija u svim oblastima društvenog života, što bitno utiče i na organizovanje odbrambeno-samozaštitnog sistema i rukovođenja opštenarodnom odbranom i društvenom samozaštitom u miru i ratu. Organizacija pojedinih organa grada nije usklađena sa njegovim potrebama, a njihove nadležnosti, prava i obaveze često se prepliću, što otežava funkcionisanje sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite. Takođe, nedovoljno su definisane veze koordinacije između subjekata i snaga opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, a deo normativnopравnih dokumenata koja razmatraju mesto i ulogu komande odbrane grada u sistemu rukovođenja nije usklađen sa usvojenim načelima rukovođenja oružanom borbom i drugim oblicima borbe i otpora u opštenarodnom odbrambenom ratu.

Gradovi se međusobno razlikuju po mnoštvu elemenata (broju žitelja, karakteristikama gradskih centara, prostornim dimenzijama, površini merenoj u ha ili km^2 , razvoju proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa, infrastrukturi, položaju u odnosu na glavne kopnene, rečne, pomorske i vazdušne puteve, prirodna bogatstva, geostrategijski položaj i sl.). To nameće potrebu da se izvrši njihova klasifikacija prema kvantitativnim i kvalitativnim elementima, odnosno kriterijumima.

U jugoslovenskoj literaturi postoji više klasifikacija gradova prema veličini. Tako Miodrag Ivanović ističe: „Iz praktičnih razloga, gradovi se mogu deliti na male, srednje i velike, ili veće, a ovi poslednji i na najveće. Uslovno, manji gradovi bi mogli biti gradovi do 50.000 stanovnika, srednji od 50.000 do 100.000, veliki (odnosno veći) preko 100.000, a najveći – od nekoliko stotina hiljada stanovnika. Pri tome, moguće su i druge komparacije, naročito kod gradova koji su po broju

stanovnika na gornjoj granici podele, ili koji je za nekoliko godina mogu dostići".¹

Doktor Milenko Ćuković prihvata podelu gradova na male, srednje i velike. Mali gradovi su od 10.000 do 50.000 stanovnika, srednji od 50.000 do 200.000 stanovnika, a veliki gradovi, prema analizi ovog autora, jesu Beograd, Zagreb, Skoplje, Sarajevo i Ljubljana.²

Doktor Igor Vrišer smatra da je granica srednje veličine grada, od 100.000 stanovnika, uglavnom mehanički postavljena, a kvalitativno diferenciranje, tj. pravi metropolitanski potezi javljaju se u gradovima tek kada pređu granicu od 200.000 stanovnika.³

Na osnovu ovih primera očito je da ima više pristupa definisanje pojma velikog grada. U ovom radu, pod pojmom velikog grada podrazumeva se složena društveno-politička zajednica koja predstavlja politički, ekonomski, demografski, obrazovni, kulturni, naučni, zdravstveni, prostorni, odbrambeno-samozaštitni, urbanistički, informacioni i saobraćajni centar regije, udruženih opština, pokrajine, republike i federacije a ima najmanje 300.000 stanovnika i nalazi se u zahvatu kopnenih, rečnih, pomorskih i vazdušnih komunikacija.

Identifikacija sadašnjeg sistema organizovanja rukovođenja odbrambeno-samozaštitnim sistemom na nivou velikog grada otvara mogućnosti za svestraniju ocenu njegove funkcionalnosti, a komparativna analiza normativnopravnih rešenja i način njihove praktične realizacije ukazuje na probleme i teškoće u njegovoj organizovanosti i funkcionalnosti. To su temeljna polazišta, na čemu valja tražiti povoljnija rešenja za dovođenje tog sistema u funkciju sa društvenim opredeljenjima.

Svrha ovog rada jeste da se identifikuju problemi u rukovođenju opštenarodnom odbranom i društvenom samozaštitom u velikim gradovima i ukaže na moguće pravce njihovog rešavanja. Ocene i stavovi autora zasnivaju se na analizi ustavnopravnog položaja velikih gradova u društveno-političkom sistemu i institucionalne strukture rukovođenja sistemom opštenarodne odbrane i društvene samozaštite u njima.

¹ General-potpukovnik Miodrag Ivanović, *Odbrana gradova*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1981, str. 13.

² Milenko Ćuković, *Gradski centri*, „Svjetlost”, Sarajevo, 1985, str. 85.

³ Dr Igor Vrišer, *Gradovi srednje veličine u urbanom sistemu*, simpozijum „Razvoj i planiranje gradova srednje veličine”, knjiga 1, Beograd, 1974, str. 8.

*

Ustavna i zakonska prava, dužnosti i nadležnosti velikog grada u oblasti ONO i DSZ ostvaruju njegovi organi: skupština grada, predsedništvo skupštine grada (obrazuje se u miru a aktivira u slučaju neposredne ratne opasnosti ili rata kao ratno predsedništvo), savet za narodnu odbranu, izvršni odbor (savet, veće) komitet za ONO i DSZ, gradski organ uprave nadležan za poslove narodne odbrane, gradski organi uprave i gradske upravne organizacije, komanda odbrane grada (KOG) i gradski štab civilne zaštite (šema).

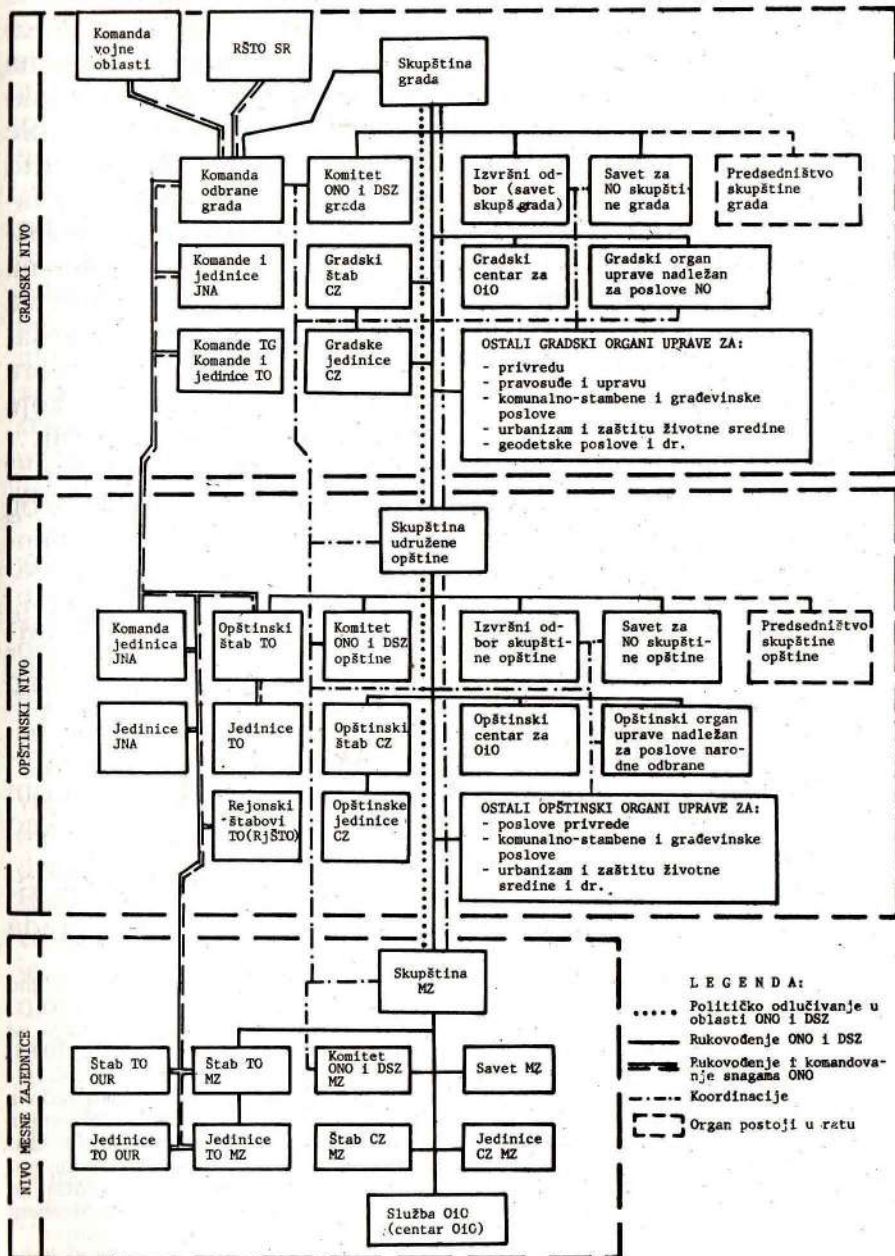
Delegatska *skupština*, kao najviši organ društvenog samoupravljanja i vlasti na području grada u oblasti ONO i DSZ, *utvrđuje* jedinstvenu politiku njenog razvoja i *obezbeđuje* ostvarivanje jedinstvenog sistema rukovođenja odbrambeno-samozaštitnim sistemom u gradu, *donosi* propise iz oblasti ONO i DSZ; plan odbrane grada, plan skupštine i predsedništva skupštine grada, i plan za vanredne prilike skupštine grada. *Preduzima* organizacione, materijalne i druge potrebne mere za celovito funkcionisanje odbrambeno-samozaštitnog sistema u gradu i *organizuje* opštenarodni otpor u gradu u svim uslovima vođenja oružane borbe usklađujući ga sa merama socijalističke republike i drugim DPZ i rukovodi njime. U ratnim uslovima, a posebno ako se grad nađe na privremeno zauzetoj teritoriji (PZT), skupština grada će se retko sastajati, njenu funkciju će obavljati predsedništvo skupštine grada, ali ono je dužno da na prvoj narednoj sednici skupštine donesene odluke podnese na verifikaciju skupštini grada.

Međutim, svestranijom uporednom analizom normativno-pravnih dokumenata koja uređuju sistem rukovođenja ONO i DSZ u velikim gradovima uočava se problematičnost stava da skupština grada organizuje opštenarodni otpor, usklađuje ga sa merama socijalističke republike odnosno drugih društveno-političkih zajednica, i *rukovodi njime*.⁴ Očito da je pravo skupštine te društveno-političke zajednice da rukovodi borbom i opštenarodnim otporom u gradu u suprotnosti sa ustavnim i zakonskim rešenjima. Naime, ne mogu se skupština

⁴ *Odluka o opštenarodnoj odbrani grada Beograda*, Službeni list grada Beograda br. 17/86, čl. 8, tačka 11; *Odluka o opštenarodnoj odbrani grada Zagreba*, Službeni glasnik grada Zagreba br. 25/85, čl. 7, tačka 5. Odlukama o opštenarodnoj odbrani Skupštine gradova Šarajeva i Skoplja nisu se izjasnili o tome.

INSTITUCIONALNA STRUKTURA SISTEMA RUKOVODENJA ONO I DSZ I KOMANDOVANJA
 ORUŽANIM SNAGAMA U VELIKOM GRADU

Shema

I z v o r: Shema je urađena na osnovu odluka o opštenarodnoj odbrani skupština gradova: Beograda, Zagreba, Skoplja, Sarajeva i Ljubljane

društveno-političke zajednice ili druga samoupravna tela tretirati kao organi rukovođenja opštenarodnom odbranom⁵, čime se upravljanje i rukovođenje tim poslovima izjednačuju. Razlozi za to su u ustavnim i zakonskim rešenjima po kojima Skupština SFRJ i skupštine socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina to ne čine, već su za to ovlastile određene organe koji obavljaju te poslove u miru i ratu. Zato nema razloga da i skupština velikog grada odlukom o opštenarodnoj odbrani (koju donosi skupština ove DPZ) bude ovlašćena da „organizuje i rukovodi opštenarodnim otporom na svojoj teritoriji”, već ona to pravo može preneti i prenosi na određene organe (u miru to bi mogao biti gradski sekretarijat za narodnu odbranu, s tim što njegova sadašnja struktura mora pretrpeti izmene), u ratu to čini ratno predsedništvo koje „organizuje i rukovodi opštenarodnim otporom na teritoriji... grada i usklađuje ga sa ... društveno-političkim zajednicama”.⁶ Rečju, bilo bi korisno odluku o opštenarodnoj odbrani velikog grada uskladiti sa postojećim normativnopravnim dokumentima.

Savet za narodnu odbranu skupštine velikog grada je savetodavno telo koje je formirano po statutu grada i funkcioniše u sistemu rukovođenja ONO od formiranja grada kao društveno-političke zajednice.

Sastav saveta za narodnu odbranu skupštine grada⁷ izražava njegov značaj u sistemu rukovođenja ONO i DSZ u tim društvenim sredinama u kojima obavlja sledeće poslove⁸ kao savetodavni organ.

Obezbeđuje jedinstvo organizovanja i funkcionisanja sistema ONO i DSZ u gradu; *utvrđuje* plan odbrane grada

⁵ Admiral Branko Mamula, *Neki aktuelni problemi rukovođenja i komandovanja*, „Vojno delo” br. 3/81, str. 9.

⁶ *Odluka o opštenarodnoj odbrani grada Beograda*, čl. 21, i *Odluka o obrazovanju na Predsedatelstvo na Sobranieto na grad Skopje*, Službeni glasnik na grad Skopje, br. 10/85, čl. 3.

⁷ Članove Saveta za narodnu odbranu skupštine grada imenuje skupština grada iz redova delegata svih veća, gradskih funkcionera, društveno-političkih radnika, predstavnika oružanih snaga i predstavnika samoupravnih organizacija i zajednica i drugih lica. Predsednik skupštine grada je po položaju predsednik saveta za narodnu odbranu. Funkcioner koji rukovodi gradskim sekretarijatom za narodnu odbranu po položaju je član saveta i njegovog sekretara. Videti: Službeni list grada Beograda br. 17/86, Službeni list grada Zagreba br. 25/85, Službene novine grada Sarajeva br. 11/85.

⁸ *Odluka o opštenarodnoj odbrani*, čl. 10, Službeni list grada Beograda br. 17/86; *Odluka o opštenarodnoj odbrani*, čl. 20, Službeni glasnik grada Zagreba br. 25/85, i *Odluka o opštenarodnoj odbrani*, čl. 17, Službene novine grada Sarajeva br. 11/85.

i *obrazuje* jedinice i ustanove teritorijalne odbrane i obezbeđuje njihovu jedinstvenu organizaciju u skladu sa planovima odbrane socijalističke republike; *usklađuje* ostvarivanje jedinstvenog sistema civilne zaštite i sistema osmatranja i obaveštavanja i *usklađuje* organizaciju *priprema* za ONO i DSZ i druge mere za opštenarodnu odbranu grada; *procenjuje i određuje* koje su osnovne i druge organizacije udruženog rada značajne za ONO u gradu; *razmatra*, usmerava i *usklađuje* vršenje poslova vojne obaveze i mobilizacije i ostvarivanje drugih prava i dužnosti radnih ljudi i građana u oblasti opštenarodne odbrane; daje *mišljenje* izvršnom odboru skupštine grada za utvrđene predloge ratnih propisa; daje *saglasnost*⁹ za postavljanje rukovodećih radnika u gradskom organu uprave nadležnom za poslove narodne odbrane¹⁰, štabu TO i za rad na stručnim poslovima ONO i DSZ u drugim gradskim organima uprave i samoupravnim organizacijama i zajednicama od značaja za ONO i DSZ grada i sl.

Stručne poslove za savet za narodnu odbranu obavlja gradski sekretarijat za narodnu odbranu grada, a savet za narodnu odbranu grada za svoj rad odgovara skupštini grada. Indikativno je da funkcioner koji rukovodi gradskim sekretarijatom za narodnu odbranu i u isto vreme sekretar saveta, a nije član predsedništva skupštine grada. Međutim, istraživanja su potvrdila opravdanost zahteva da sekretar gradskog sekretarijata za narodnu odbranu uđe u sastav ovog organa i to iz više razloga. Naime, taj organ je danas u miru skupština grada ovlasila da se brine o celokupnom sistemu osposobljavanja društvenih struktura za opštenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu, da *usklađuje* planove odbrane nosilaca *priprema* za opštenarodnu odbranu, da koordinira izvršenje mobilizacije, da vrši inspekcijski nadzor, i sl., što mu omogućuje da najcelovitije poznaje stanje odbrambenih *priprema* grada. Ti i drugi razlozi čine neophodnim njegov ulazak u sastav predsedništva skupštine grada u ratu.

U slučaju neposredne ratne opasnosti ili rata ulogu saveta skupštine grada za narodnu odbranu preuzima *predsedništvo* skupštine grada, a savet prestaje sa radom.

⁹ To pravo je dala Skupština grada Beograda Savetu za narodnu odbranu, dok skupštine grada Sarajeva i Zagreba to pitanje nisu regulisale.

¹⁰ *Zakonom o ONO SR BiH*, čl. 71. regulisano je da Republički sekretarijat za narodnu odbranu daje samo mišljenje, a ne i saglasnost.

Predsedništvo skupštine grada obrazuje se i priprema u miru, a aktivira u slučaju neposredne ratne opasnosti ili rata. Skupštine velikih gradova različito su regulisale način funkcionisanja tog organa.¹¹ Međutim, zajedničko je u svim odlukama da predsedništvo skupštine grada u navedenim situacijama i pod uslovom da se ne mogu sastati nadležna veća skupštine grada, donosi odluke iz njihove nadležnosti, s tim što ih podnosi na uvid skupštini čim ona bude u mogućnosti da se sastane.

Predsedništvo skupštine grada u slučaju neposredne ratne opasnosti ili rata, pored poslova iz nadležnosti skupštine grada, načelno vrši sledeće poslove: *obezbeđuje* i preduzima sprovođenje naređenih mera pripravnosti i punu mobilizaciju ukupnih potencijala grada za potrebe odbrane zemlje; *organizuje i rukovodi* opštenarodnim otporom na teritoriji grada i usklađuje ga sa drugim društveno-političkim zajednicama; *donosi* odluke i druge akte iz nadležnosti skupštine grada u slučaju neposredne ratne opasnosti ili rata i sl.

Da bi predsedništvo moglo uspešno obavljati te obimne i odgovorne zadatke, za to ga treba osposobiti u miru. Međutim, znatan broj članova predsedništva od vojnog obrazovanja ima samo odslužen vojni rok, a izborom na ovu dužnost nisu osposobljeni za rukovođenje tako odgovornom i složenom društvenom delatnošću kao što su borba i opštenarodni otpor.

Iskustva sa nekih vežbi organa grada, a i rezultati istraživanja potvrdili su potrebu promene sastava predsedništva. Pre svega ono treba biti brojno manje, čime će se poboljšati operativnost u radu, moraju se odvojiti državni organi od društveno-političkih organizacija, a uvođenjem stručno-operativnog tela (štaba) koje bi obavljalo štapske poslove za ovaj organ rukovođenja povećala bi se njegova funkcionalnost.

*Izvršni odbor*¹², kao izvršni organ skupštine grada, odgovara skupštini za sprovođenje utvrđene politike i za usmerava-

¹¹ Skupština grada Beograda *Odlukom o opštenarodnoj odbrani*, čl. 21. dala je načelne dužnosti i nadležnosti ovog organa, a posebnim aktom o obrazovanju predsedništva skupštine grada utvrdila njegov sastav i način rada. Skupština grada Sarajeva, *Odlukom o opštenarodnoj odbrani* čl. 16. precizirala je članove predsedništva skupštine grada, a Skupština grada Zagreba u *Odluci o opštenarodnoj odbrani* ovo pitanje uopšte ne razmatra, već je to uredila posebnom odlukom kao i Skupština grada Skoplja.

¹² Status grada Sarajeva opredelio se da ovaj organ skupštine grada bude izvršni odbor, Beograda – izvršni savet, Zagreba – izvršno veće, a Skoplja – izvršni sovet.

nje rada gradskih upravnih organa i gradskih upravnih organizacija. Saglasno takvoj ulozi izvršni odbor brine i o sprovođenju utvrđene politike iz oblasti opštenarodne odbrane, a preko gradskog sekretarijata za narodnu odbranu ostvaruje uvid u sprovođenje priprema društvenih struktura za opštenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu.

Načelno, mogle bi se istaći sledeće nadležnosti izvršnog odbora u oblasti opštenarodne odbrane.¹³

Utvrđivanje predloga plana odbrane grada, a izvršni odbor grada Sarajeva utvrđuje i predlog plana razvoja, Teritorijalne odbrane, civilne zaštite, službe osmatranja i obaveštavanja i veza rukovođenja i kriptozastite (KZ) i predlaže njihovu organizaciju i funkcionisanje u miru i ratu; *predlaže* način obrazovanja robnih rezervi za potrebe grada u ratu; *odlučuje* o pripremi i izvođenju mobilizacijskih vežbi gradskih upravnih organa; u saradnji sa izvršnim odborima skupština udruženih opština koordinira i organizuje zajedničke vežbe tih organa i organa uprave i pravosudnih organa¹⁴; *obezbeđuje* planski i organizovan prelazak gradskih organa uprave na ratnu organizaciju i *daje* mišljenje na materijale iz oblasti opštenarodne odbrane koje razmatra savet za narodnu odbranu skupštine grada i skupština grada.

Očito da ovaj organ skupštine grada ima široku kompetenciju iz oblasti opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, ali nijedan dokument mu ne daje pravo da rukovodi ONO i DSZ grada u miru, što je ispravno. Međutim, prema rezultatima empirijskoj istraživanja, oko 9 odsto rukovodnih organa velikih gradova iz neznanja ima suprotno mišljenje. To upućuje na zaključak da zbog preteranog normativizma i sami članovi tog organa nisu u stanju da spoznaju svoje pravo mesto u odbrambeno-samozaštitnom sistemu, te bi normativne dokumente trebalo primeriti stvarnim potrebama.

Komitet za ONO i DSZ grada obrazuje se kao koordinaciono i operativno-političko telo radi uspešnog funkcionisanja ONO i DSZ i ostvarivanja idejno-političke uloge Saveza komunista grada na zaštiti tekovina socijalističke revolucije i

¹³ Odluka o opštenarodnoj odbrani Beograda, čl. 32; Odluka o opštenarodnoj odbrani Sarajeva, čl. 19; Odluka o opštenarodnoj odbrani Zagreba, čl. 19. i 20.

¹⁴ Odluka o organizovanju ONO grada Beograda posebno ne ističe ovo pravo izvršnom odboru skupštine grada.

socijalističkih samoupravnih odnosa u toj složenoj društveno-političkoj zajednici.

Kao koordinaciono telo komiteta za ONO i DSZ *neposredno usmerava i koordinira*¹⁵ delatnosti u oblasti opštenarodne odbrane i društvene samozaštite.¹⁶ *Razmatra* realizaciju usvojene politike u toj oblasti, *predlaže* i preduzima potrebne mere za njenu celovitiju realizaciju. Operativno-politički *prati* i procenjuje situaciju u gradu i predlaže nadležnim organima grada mera za celovitu realizaciju usvojene politike u oblasti opštenarodne odbrane i društvene samozaštite. Svojim ukupnim radom *obezbeđuje* pravovremeno i efikasno delovanje jedinstvenog odbrambeno-samozaštitnog sistema na nivou grada.

U slučaju da nadležni organi grada nisu u mogućnosti da izvršavaju svoje zakonom određene obaveze i u skladu sa usvojenom politikom Saveza komunista, komitet za ONO i DSZ grada preduzima mere da se ti organi osposobe za obavljanje svoje funkcije u sistemu socijalističkog samoupravljanja.¹⁷ Ako preduzetim merama nije uspeo neki organ osposobiti da nastavi svoju funkciju, komitet za ONO i DSZ je ovlašćen da aktivira snage i sredstva ONO i DSZ u gradu, *rukovodi* njima i preduzima druge mere, dok nadležni organ ne bude u stanju da izvršava svoje obaveze.¹⁸

Očito da takvu ulogu komiteta za ONO i DSZ u društveno-političkom sistemu, a posebno u sistemu opštenarodne odbrane i društvene samozaštite, znatan deo rukovodećih organa grada nedovoljno poznaje. Naime, podaci empirijskog istraživanja ukazuju da preko 40 odsto rukovodećih organa svih nivoa organizovanja velikih gradova misle da komitet za ONO i DSZ rukovodi ONO i DSZ u miru. Verovatno da uzroka takvog mišljenja ima više, a ovde se ukazuje na samo neke.

Prvo, normativnim dokumentima ni jednom organu grada nije dato pravo jedinstvenog rukovođenja ONO i DSZ u miru.

¹⁵ Odluka o opštenarodnoj odbrani Beograda, čl. 41; Odluka o opštenarodnoj odbrani Sarajevo, čl. 24; Odluka o obrazovanju Komiteta za ONO i DSZ Škopja, Služb. glasnik 18/85; Odluka o opštenarodnoj odbrani Zagreba, čl. 9-12.

¹⁶ Skupština grada Zagreba u odluci o ONO takvo pravo nije naglasila Komitetu za ONO i DSZ grada.

¹⁷ Takvo pravo, skupštine gradova Zagreba i Škoplja nisu posebno precizirale u odluci o ONO, odnosno u odluci o obrazovanju komiteta za ONO i DSZ grada Škoplja.

¹⁸ Ovakvo pravo Komitetu za ONO i DSZ grada Beograda nije posebno precizirano Odlukom o opštenarodnoj odbrani Skupštine grada Beograda.

Drugo, mesto, uloga, prava i dužnosti i nadležnosti komiteta za ONO i DSZ u celini, a time i u velikim gradovima, nisu regulisani Ustavom SFRJ, niti ustavima socijalističkih republika i socijalističkih autonomnih pokrajina. Ustavna uloga komiteta u društveno-političkom sistemu Jugoslavije može se izvesti jedino na posredan način preko odredbi koje se u opštim ustavnim načelima odnose na poziciju Saveza komunista Jugoslavije. Verovatno je to uticalo na to da su komiteti u dosadašnjim i sadašnjim normativnopravnim rešenjima sastavni deo sistema političke vlasti, a po mestu i ulozi koju imaju u tom sistemu organi rukovođenja opštenarodnom odbranom i društvenom samozaštitom. Do sada su se komiteti za ONO i DSZ u jednoj situaciji pojavljivali kao organi samoupravljanja, drugi put kao organi SKJ, treći put kao organi rukovođenja opštenarodnom odbranom i društvenom samozaštitom. Dakle, nalazimo ih u društveno-političkom sistemu grada, kao organe samoupravnih tela (radničkih saveta svih oblika udruživanja) i skupština velikih gradova, zatim kao savetodavna ili koordinaciona tela, i najzad kao štabove Saveza komunista grada za operativno praćenje situacije na području grada, odnosno udružene opštine, samoupravne organizacije ili zajednice, mesne zajednice i sl. Odluke komiteta su obavezujuće za radne ljude i građane, izvršne, upravne, poslovodne i druge organe (skupštine grada), drugi put te odluke imaju ingerencije usmeravanja, treći put poprimaju ulogu usmeravanja (koordinacije) među institucijama sistema grada bez prava da utiču na njihov rad i sl.

Treće, iz systemske analize normativnopravnih dokumenata je očito da skupština velikog rada nije regulisala mesto i ulogu komiteta za ONO i DSZ u vanrednim prilikama i u opštenarodnom odbrambenom ratu. Takođe, nema relevantnih iskustava sa vežbi u velikim gradovima koje se odnose na ulogu komiteta u opštenarodnom odbrambenom ratu posebno na privremeno zaposednutoj teritoriji. Međutim, analize izvođenja zajedničkih taktičkih vežbi u zahvatu nekih srednjih gradova u različitim periodima rata, uključujući i uslove PZT, nedvosmisleno su ukazale na neke slabosti u radu komiteta za ONO i DSZ, od kojih ističemo: većina komiteta za ONO i DSZ u mesnim zajednicama i organizacijama udruženog rada su suočeni sa kadrovskim problemima zbog

dvojnog ratnog rasporeda njihovih članova; u toku vežbe bilo je veoma teško povući razliku u nadležnostima između komiteta i predsedništva (grada, opštine) u rukovođenju borbom i opštenarodnim otporom u ratu, a posebno na privremeno zauzetoj teritoriji; u toku vežbe često je komitet preuzimao ingerencije predsedništva, a bilo je nejasnoća u vezi sa verikalnom povezanosti i načinom povezivanja komiteta za ONO i DSZ i komiteta Saveza komunista različitih nivoa.

Četvrto, ceo koncept normativnopravnih rešenja koja su rađena sa namerom da se SKJ integriše u odbrambeno-samozaštitni sistem Jugoslavije, i ne samo u njega, danas je podvrgnut svestranoj kritičkoj analizi uz decidan stav da se partijske funkcije odvoje od državnih. Na osnovu toga postavlja se i pitanje da li komiteti za ONO i DSZ u celini, pa time i u velikim gradovima, kao operativni organi koji su ugrađeni u politički sistem vlasti, mogu i dalje opstati? Odgovor je – ne mogu, jer bi to bilo u suprotnosti sa usvojenim stavovima o pravcima preobražaja Saveza komunista Jugoslavije. To tim pre što i sada neka praktična rešenja na nivou velikih gradova, i ne samo njih, ukazuju na to da komitet samo kao organ Saveza komunista nije bio neka solidna garancija ostvarivanja vodeće uloge i političke odgovornosti Saveza komunista u oblasti opštenarodne odbrane i društvene samozaštite. Istina, praksa je korigovala neka normativnopravna rešenja koja se odnose na organizaciju, sastav, forme i sadržaj rada komiteta za ONO i DSZ, kao na primer nastojanje da se institucijom komiteta izrazi funkcionalno i organizaciono jedinstvo odbrambeno samozaštitnog sistema Jugoslavije. Međutim, društvena samozaštita se nije afirmisala kao samodelatnost radnih ljudi i građana niti kao integralna delatnost samozaštite društva. Društvena praksa potvrđuje da DSZ još uvek u većem delu naših sredina egzistira kao ideja, a manje kao praksa. Otuda i zaključak da se i komiteti za ONO i DSZ nisu uspeli afirmisati kao koodinirajući organi u oblasti društvene samozaštite, a nešto više uspeha su imali u oblasti institucionalno uređenog sistema opštenarodne odbrane. S obzirom na složenost i širinu koordinacije u sferi ONO i DSZ komiteti za ONO i DSZ često su imali isprepletene nadležnosti sa drugim organima skupštine, zatim mešali su se u nadležnosti tih organa, jer su preuzimali njihove uloge, a u delu sredina su i

ometali njihov rad, na osnovu čega ima mišljenja da su usporili proces podružtvljanja opštenarodne odbrane i društvene samozaštite.

Prema tome, komiteti za ONO i DSZ su se u svom jedanaestogodišnjem postojanju susreli sa mnogim problemima i poteškoćama u radu. Deo tih problema je posledica nedostatka pravih sistemskih rešenja, a drugi deo je proizašao iz njihove proste kopije sličnih organa u društveno-političkom sistemu. Stoga bi bilo neophodno, u skladu sa predstojećom društvenom reformom, uz primenu nauke, celovito sagledati njihovu dosadašnju funkciju i potrebu njihovog daljeg postojanja.

Komanda odbrane grada (KOG) je operativno (taktička) teritorijalna komanda koja rukovodi određenim komandama, jedinicama i ustanovama JNA, štabovima, jedinicama i ustanovama TO na području grada.

Ona je komandna struktura JNA i operativno je potčinjena komandi vojne oblasti, a zadatke iz okvira TO izvršava na osnovu odluke skupštine grada i štaba TO socijalističke republike. Dakle, komanda odbrane velikog grada u sadašnjem sistemu ONO i DSZ za svoj rad odgovara komandi vojne oblasti, štabu TO socijalističke republike i skupštine grada. Dužnosti, prava i obaveze ovako složenoj komandi određene su Pravilnikom o nadležnosti komande odbrane grada koji propisuje SSNO, a neka pitanja rukovođenja ONO i DSZ na teritoriji grada regulisana su odlukom o ONO koju donosi skupština grada. Analizom sadržaja ovih dokumenata zapaža se da: komandant odbrane grada neposredno *rukovodi i komanduje* svim jedinicama i ustanovama JNA na teritoriji grada, štabovima, jedinicama i ustanovama TO opština, osnovnih i drugih organizacija udruženog rada i mesnih zajednica na njihovoj teritoriji *preko* komandanta TO opština.¹⁹

Iz oblasti rukovođenja ONO komanda odbrane grada obavlja sledeće poslove: *stara se o organizovanju i priprema-*

¹⁹ Odluka o opštenarodnoj odbrani Beograda, čl. 65. Međutim, Odluka o ONO grada Sarajeva takvo pravo nije dala komandantu GŠTO iako je Zakonom o ONO SR BiH čl. 116. stav dva regulisano: „Komandanti TO odgovorni su za borbenu gotovost, upotrebu jedinica i ustanova i *komandovanje* TO na celoj teritoriji društveno-političke zajednice za koju su obrazovani...” Odlukom o ONO Skupštine grada Zagreba, čl. 37. regulisano je da „Teritorijalnom odbranom grada Zagreba rukovodi i komandira komandant odbrane grada Zagreba, te starestine jedinica i ustanova teritorijalne odbrane Grada, u skladu sa Zakonom...”

nju jedinica, komandi i ustanova JNA i TO u duhu pravila, propisa i utvrđene politike razvoja oružanih snaga. Na osnovu toga predlaže mere i planove kojima se reguliše organizacija, razvoj i opremanje JNA i TO i odgovara nadležnim organima da se nakon usvajanja ti planovi u celosti realizuju.

Radi bližeg određenja zadataka koji se odnose na organizovanje, pripremanje i upotrebu JNA i TO, kao i unutrašnjih odnosa u štabovima, i KOG *priprema* naredbe i druga odgovarajuća akta koja *donosi* komandant odbrane grada.

U skladu sa organizovanjem, pripremanjem i upotrebom JNA i TO razrađuje: planove pripravnosti, mobilizacijskog razvoja i upotrebe oružanih snaga grada i plan opremanja JNA i Teritorijalne odbrane grada i obezbeđuje njihovu realizaciju. Te planske dokumente usklađuje sa planovima i pripremnim merama ostalih subjekata i snaga ONO grada, a i sa planovima dejstva susednih jedinica JNA i Teritorijalne odbrane susednih DPZ i socijalističke republike.

Planira, organizuje i neposredno realizuje obuku i osposobljavanje jedinica oružanih snaga i obezbeđuje učešće društvenih struktura u zajedničkoj obuci pripadnika Jugoslovenske narodne armije i Teritorijalne odbrane.

Vrši inspekcijski nadzor u oblasti teritorijalne odbrane u pogledu sprovođenja saveznih i republičkih zakona i planova i mera organa grada koji se odnosi na ostvarivanje sistema opštenarodne odbrane i društvene samozaštite.

Sprovodi smernice skupštine grada i *koordinira* i usklađuje rad štabova TO udruženih opština na izvršavanju zadataka u oblasti opštenarodne odbrane. *Prati stanje* priprema TO grada. Podnosi skupštini, savetu za narodnu odbranu, komitetu za ONO i DSZ izveštaje, analize, informacije i sl., o dostignutom stepenu pripremljenosti teritorijalne odbrane grada.

Ostvaruje jedinstvo rukovođenja i komandovanja oružanim snagama grada u miru, u slučaju neposredne ratne opasnosti, u drugim vanrednim prilikama i u ratu. Jedinstvo se ostvaruje jedinstvenom organizacijom i stalnim usklađivanjem planova odbrane na svim nivoima, a naročito svestranim planiranjem borbenih dejstava Teritorijalne odbrane sa borbenim dejstvima Jugoslovenske narodne armije.

Obezbeđuje sprovođenje i sprovodi naredene mere pripravnosti i mobilizacije oružanih snaga.

Preduzima mere za pripremu i uređenje teritorije za potrebe odbrane grada. U okviru tog zadatka poseban značaj ima izgradnja i uređenje objekata namenjenih za smeštaj organa za rukovođenje i komandovanje i sistema veza, za zaštitu ljudi i smeštaj materijalno-tehničkih sredstava i pozadinskog obezbeđenja jedinica i za vođenje oružane borbe.

Komparativna analiza normativnopravnih dokumenata i rezultati empirijskih istraživanja ukazuju na to da postoji više nerešenih problema u vezi sa mestom i ulogom, organizacijom i rukovođenjem komandom odbrane grada u celovitom sistemu rukovođenja ONO i DSZ Jugoslavije.

Prvo, sadašnji način subordinacije jedno je od najslabijih rešenja u lancu efikasnosti i funkcionalnosti rukovođenja sistemom ONO i DSZ u velikom gradu. Naime, od formiranja KOG do danas postoji dilema da li je to vojnoteritorijalna komanda operativnog (taktičkog) nivoa ili je intervidovska komanda JNA operativnog nivoa. Zvanični dokumenti kazuju da je to vojnoteritorijalna komanda operativnog (taktičkog) nivoa potčinjena komandi vojne oblasti, RŠTO socijalističke republike, a za TO odgovara i skupštini grada. Takav način odgovornosti jednog subjekta rukovođenja danas u miru većem broju subjekata, bez obzira na to što TO finansira DPZ (grad), dovodi u pitanje neka načela rukovođenja u sistemu opštenarodne odbrane i društvene samozaštite. Međutim, u *Strategiji oružane borbe* nedvosmisleno stoji: „Rukovođenje i komandovanje na strategijsko-operativnom i operativnom nivou u zonama operacija objedinjava komanda Jugoslovenske narodne armije ili štab teritorijalne odbrane (podvukao J. D.) čije su jedinice osnovni nosioci izvršenja zadataka.²⁰ Dakle, Predsedništvo SFRJ u ratu to precizira odgovarajućim dokumentima, ali u miru nekako se teže nalazi rešenje za to da KOG kao subjekat rukovođenja i komandovanja odgovara za celokupno stanje oružanih snaga grada jednom subjektu. To tim pre što je jasno društveno opredeljenje da u svim uslovima treba obezbediti racionalnost upotreba ljudstva i materijalno-tehničkih sredstava i efikasnost borbenih dejstava, bitnih parametara uspeha u oružanoj borbi. U skladu s tim *Strategija oružane borbe* ističe: „Jedinice teritorijalne odbrane biće, najčešće, prepotčinjene komandama jedinica Jugoslovenske

²⁰ *Strategija oružane borbe*, 1983, str. 149.

narodne armije u odbrani gradova... Za odbranu velikih gradova.. Predsedništvo SFRJ – Vrhovna komanda može svojom odlukom obrazovati jedinstvene komande za jedinice i ustanove Jugoslovenske narodne armije i Teritorijalne odbrane... Ove komande mogu biti potčinjene komandantu strategijsko-operativne jedinice ili grupe Jugoslovenske narodne armije ili Republičkom, odnosno Pokrajinskom štabu teritorijalne odbrane”.²¹ (podvukao J. D.). Očigledno, komanda odbrane grada u ratu za svoj rad odgovara samo jednoj strategijskoj ili operativnoj komandi (subjektu rukovođenja), odnosno štabu, i tu nema dilema ni alternativa. Međutim, do takvog rešenja danas u miru čini se da nismo u celini došli.

Drugo, neke analize obavljene u KOG, a i rezultati empirijskog istraživanja, ukazuju na ovo: da bi se poboljšala efikasnost i funkcionalnost sistema rukovođenja ONO i DSZ na nivou velikog grada, potrebna je veća povezanost oružanih snaga i društvenih struktura grada naročito u pogledu obuke, izrade ratnog plana i sl. Radi toga potrebno je, u sastavu KOG obrazovati organ za koordinaciju odbrambenih priprema društvenih struktura sa oružanim snagama, kao integralni deo KOG (potčinjen komandantu KOG). Međutim, u slučaju neposredne ratne opasnosti i rata to koordinaciono telo izlazi iz sastava KOG i prerasta u štapski organ predsedništva grada. Njegovom obukom u KOG i angažovanjem u toj ulozi na vežbama društvenih struktura i na ratnim vežbama DPZ treba ga osposobiti da može predviđati razvoj događaja, za reagovanje i iznalaženje valjanih rešenja u svakoj situaciji koja se može nametnuti predsedništvu grada. Time bi se poboljšala efikasnost predsedništva grada u rukovođenju neoružanim oblicima borbe i opštenarodnog otpora. Međutim, ako se usvoji rešenje da u velikom gradu, pored KOG, bude Gradski štab teritorijalne odbrane tada bi on mogao preuzeti tu funkciju.

Treće, organizacijsko-formacijsku strukturu komande odbrane grada, kao operativnu (taktičku) komandu JNA, treba usaglasiti sa ambijentom izvođenja borbenih dejstava i sastavom oružanih snaga kojima će ta komanda rukovoditi i komandovati u miru i u borbenim dejstvima u odbrani grada. Osnovno opredeljenje, pri tome, je da to bude intervidovska

²¹ Isto, str. 150 i 151.

komanda, te da u sastav štaba KOG-a treba uključiti pomoćnike načelnika štaba za vidove, teritorijalnu odbranu i civilnu zaštitu. Razlozi za predložena rešenja su u saznanju da će se u odbrani velikog grada, načelno, angažovati sva tri vida oružanih snaga i jedinice teritorijalne odbrane. Zato predloženo rešenja sastava štaba KOG pruža veće mogućnosti za celovito praćenje svestranog pripremanja subjekata i snaga za opštenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu, a posebno civilnih struktura, čime se povećava efikasnost rukovođenja oružanom borbom u ratu. Organizovanost i funkcionalnost civilne zaštite neposredno se odražava na efikasnost oružane borbe i obratno. Zbog toga se način pripreme stanovništva, jedinica, organa i štabova civilne zaštite za delovanje u uslovima rata ili drugih elementarnih nepogoda, odražava na pripremu oružanih snaga. Uvođenjem organa civilne zaštite u sastav štaba KOG pružaju se realne mogućnosti za čvršće povezivanje (koordinaciju) ta dva dela jedinstvenog odbrambeno-samozaštitnog sistema. Međutim, to ne treba shvatiti tako da će KOG rukovoditi i komandovati civilnom zaštitom u miru i ratu. Naprotiv, civilna zaštita ima svoje organe za rukovođenje i komandovanje i čini deo ukupnog odbrambeno-samozaštitnog sistema velikog grada.

Četvrto, radi smanjenja neposrednih veza prema potčinjenim jedinicama, na teritoriji grada treba obrazovati *komande taktičkih grupa*, kojima bi se potčinile jedinice i sastavi koji se nalaze ili se u ratu razvijaju u tom delu grada. Takvom organizacijom smanjio bi se broj veza prema KOG, povećala efikasnost obučavanja i osposobljavanja jedinica, komandi i štabova, ubrzao protok informacija (po vertikali i po horizontali), a sistem rukovođenja i komandovanja snagama odbrane grada učinio efikasnijim i funkcionalnijim.

To znači, nema dilema da li je potrebna komanda odbrane grada ili ne. Ona je opravdala svoje postojanje i sve više dobija na značaju u skladu sa demografskim, ekonomskim, političkim i kulturnim jačanjem velikog grada, kao složene društveno-političke zajednice. U tom smislu valja tražiti mesto i ulogu KOG, pre svega na planu organizacije, pripreme i vođenja oružane borbe. Da bi mogla odgovoriti ovom zahtevu, KOG treba imati adekvatan status u sistemu ONO i DSZ i organi-

zacijsko-formacijsku strukturu. Logično je da njen sastav treba da čini visokostručan kadar opremljen modernim sredstvima za rukovođenje i komandovanje koji će uz primenu nauke i naučnih metoda u oblasti vođenja ratovodstva i sticanja novih znanja afirmisati taj rukovodeći organ kao intervidovsku komandu operativnog značaja rasterećenu svih dilema kome treba odgovarati za svoj rad i u miru i u ratu.

Delokrug rada, prava, dužnosti i nadležnosti *gradskog organa uprave za poslove narodne odbrane* u oblasti opštenarodne odbrane regulisani su statutom grada i odlukom o opštenarodnoj odbrani.²² Prema odredbama tih dokumenata gradski sekretarijat za narodnu odbranu u vezi sa organizovanjem i pripremanjem društvenih struktura za ONO i DSZ vrši određene upravne i stručne poslove.

Prati i usklađuje delatnosti u gradskim organima uprave, pravosudnim organima i samoupravnim organizacijama i zajednicama grada, a koji se odnose na realizaciju utvrđene politike u oblasti opštenarodne odbrane. *Priprema i predlaže* mere kojima se obezbeđuje jedinstvo rukovođenja ONO i opštenarodnim otporom u gradu. *Učestvuje* u izradi plana odbrane grada i obezbeđuje aktivnosti drugih organa grada na izradi pomenutog plana, čuva ga i predlaže mere za njegovu izradu, ažuriranje i praktičnu proveru njegovih postavki. *Izrađuje svoj plan* odbrane i plan za druge vanredne prilike i objedinjava aktivnosti na izradi i usklađivanju planova odbrane gradskih organa uprave i gradskih upravnih organizacija. *Analizira* stanje odbrambenih priprema i predlaže mere za poboljšanje funkcionalnosti sistema ONO na nivou grada. *Planira, prati i usklađuje* pripremanje, osposobljavanje i obučavanje radnih ljudi i građana za opštenarodnu odbranu i društvenu samozaštitu. *Koordinira* pripreme za vršenje mobilizacije, prati pripremanje i vrši stručne poslove prenošenja, organizovanja i provođenja naređenih mera pripravnosti i drugih potrebnih mera i sprovodi ove mere u slučaju neposredne ratne opasnosti, rata i u drugim vanrednim prilikama. *Organizuje* i vrši inspeksijski nadzor u oblasti ONO u gradskim organima, u udruženim opštinama i njihovim organima, u preduzećima značajnim za ONO grada, u mesnim zajednicama i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama i dru-

²² Videti odluke o opštenarodnoj odbrani gradova Beograda, Sarajeva i Zagreba.

štveno-političkim organizacijama grada i sl. To znači da se gradski sekretarijat za narodnu odbranu, kao stručni organ skupštine grada za oblast ONO i DSZ, bavi planskim organizacijskim i inspekcijskim poslovima u toj oblasti, ali da mu nije dato pravo da rukovodi ONO i DSZ na nivou grada. Međutim, sve analize upućuju na zaključak da bi to bio najpogodniji organ kome bi skupština grada mogla poveriti tu dužnost u miru, za šta bi ga trebalo kadrovski ojačati.

*

Prethodno izvršena sistematska analiza normativnopravnih dokumenata kojima su uređena prava, dužnosti i nadležnosti organa rukovođenja ONO i DSZ na nivou velikih gradova nedvosmisleno ukazuje da su ona brojna i složena. Prema aproksimativnoj oceni taj sistem je analiziran kroz 2.740 indikatora svrstanih u osam osnovnih grupa sa 56 podgrupa. Očito, zakonodavac je nastojao razraditi sve, čak i ono što nije u njegovoj nadležnosti, pa je taj preterani normativizam zagušio značajne elemente uređenja sistema rukovođenja odbrambeno-samozaštitnim delatnostima u ovim složenim društveno-političkim zajednicama. Na primer, iz analize prava, dužnosti i nadležnosti organa rukovođenja u velikom gradu ne vidi se kome je skupština grada, danas u miru, poverila da rukovodi opštenarodnom odbranom i društvenom samozaštitom. Naime, jasno je opredeljenje da svi organi imaju prava da se bave problematikom ONO i DSZ, da stiču uvid u njegovu funkcionalnost, ali nije određeno ko je taj ko će koordinirati, usmeravati, birnuti se o njegovoj efikasnosti na nivou grada. Takođe je evidentno da ima više organa čije se nadležnosti preklapaju, što se takođe negativno odražava na funkcionalnost sistema rukovođenja.

Nedovoljno su definisane veze koordinacije između civilne i vojne komponente rukovođenja, kao i između subjekata i snaga sistema ONO i DSZ na svim nivoima organizovanja velikih gradova.

Deo normativnopravnih dokumenata koja razmatraju mesto i ulogu komande odbrane grada u sistemu rukovođenja nije usklađen sa usvojenim načelima rukovođenja i komandovanja, što značajno utiče na jedinstvo rukovođenja opštenarod-

nom odbranom i društvenom samozaštitom, a posebno na rukovođenje oružanom borbom.

Uvažavajući naznačene i druge probleme organizovanosti i funkcionalnosti sistema rukovođenja ONO i DSZ u velikim gradovima, korisno bi bilo pokrenuti inicijativu da se ustavima i zakonima celovitije uredi organizacija i rukovođenje sistemom ONO i DSZ u ovim složenim DPZ, na šta nas upozoravaju naznačeni i drugi problemi.

S U M M A R Y

SOME PROBLEMS OF DIRECTING THE TOTAL NATIONAL DEFENCE AND SOCIAL SELF-PROTECTION IN LARGE TOWNS

A comparative analysis of normative legal documents regulating the status of large towns, as complex socio-political communities, reveals numerous deficiencies in definition of their competences in all domains of social life, which has a vital impact also on the manner of organization of the defence and self-protection system and on the direction of total national defence and social self-protection in the time of peace and in war. The organization of certain organs of the town is not coordinated with its needs, while their competences, rights and obligations or duties often intertwine, thus impeding the functioning of the overall system of total national defence and social self-protection. In a similar manner, coordination linkages between subjects and forces of total national defence and social self-protection are not sufficiently defined or fixed, while a portion of normative legal documents considering the place and role of the town defence command in the overall command and control system are not coordinated with the adopted principles of directing the armed struggle and other forms of the struggle and resistance in a total national defence war.

R É S U M É

QUELQUES PROBLEMES DE LA DIRECTION DE LA DEFENSE POPULAIRE GENERALISEE ET D'AUTOPROTECTION SOCIALE DANS LES GRANDES VILLES

L'analyse comparative des documents juridiques normatifs régissant le statut des grandes villes en tant que communautés sociopolitiques complexes laisse voir de nombreuses lacunes dans le domaine de la définition de leurs compétences dans tous les domaines de la vie sociale ce qui influe considérablement sur l'organisation du système d'autoprotection et de défense et sur la direction de la défense populaire généralisée et de l'autoprotection sociale en paix et en guerre. L'organisation de certains organismes de la ville n'est pas

en conformité avec les besoins de cette dernière et leurs compétences, droits et devoirs se confondent souvent et entravent ainsi le fonctionnement du système de défense populaire généralisée et d'autoprotection sociale. De même il y a un manque de définition des liaisons de coordination entre les sujets et les forces de la défense populaire généralisée et d'autoprotection sociale, et une partie des documents juridiques normatifs relatifs à la place et au rôle du commandement de la défense de la ville dans le système de direction n'est pas en conformité avec les principes retenus en matière de la direction de la lutte armée et d'autres formes de lutte et de résistance dans la guerre défensive populaire généralisée.

Р Е З Ю М Е

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ РУКОВОДСТВА ВСЕНАРОДНОЙ И ОБЩЕСТВЕННОЙ САМОЗАЩИТОЙ В БОЛЬШИХ ГОРОДАХ

Сопоставительный анализ нормативно-правовых документов, которыми регулируется статус больших городов, како сложных общественно-политических содружеств, указывает на многочисленные недостатки в определении их компетенций во всех областях общественной жизни, что существенно влияет и на организацию оборонительно-самозащитной системы и руководства всенародной обороной и общественной самозащитой в мирное и военное время. Организация отдельных органов города не согласована с его потребностями, а их компетенции, права и обязанности часто переплетаются, что усложняет функционирование системы всенародной обороны и общественной самозащиты. Также недостаточно определены связи координации между субъектами и силами всенародной обороны и общественной самозащиты, а часть нормативно-правовых документов, рассматривающих место и роль командования обороны города в системе руководства, не согласована с принятыми началами управления вооруженной борьбой и другими формами борьбы и сопротивления во всенародной оборонительной войне.

Prikazi knjiga

BOŠKO TODOROVIĆ i DUŠAN VILIĆ:

„Vanredne prilike”

(Privredapublik, Beograd, 1989)

Mesec i po dana nakon martovskih demonstracija na Kosovu, koje su uslovile proglašenje vanrednih prilika u ovoj našoj pokrajini, izašlo je iz štampe koautorsko delo dr Boška Todorovića i Dušana Vilića *Vanredne prilike*.

Bez obzira na to što autori u svom delu prevashodno obrazlažu vlastita teorijska i doktrinarna stanovišta sa kojima se ne moraju složiti neki čitaoci „Vojnog dela”, odnosno poslenici u oblasti vojnog stvaralaštva, najmanje što časopis može i mora pružiti ovim njegovim uvažanim saradnicima, jeste usputni i nepretenciozni komentar osnovnih sadržaja i pitanja koja oni pokreću u svojoj studiji o vanrednim prilika-ma. Potpuno je razumljivo da su objektivne društvene prilike u vreme pripreme knjige za štampu bile drugačije nego što su danas kada je sveukupna društvena kriza eskalirala do samog njenog dna. Radi toga je dobrodošlo svako dobronamerno i konstruktivno promišljanje mogućih puteva i načina njegovog prevladavanja. Ako autori i nisu uvek u pravu kada ukazuju na te mogućnosti, dobronamernost i krajnje konstruktivan stav ne može im se poreći. A i to je dovoljan razlog da čitaoce „Vojnog dela” ovim putem informišemo da je takva studija izašla, doduše ne u izdanju Vojnoizdavačkog i novinskog centra, što po sebi nije nikakav hendikep, i da bi bilo poželjno da je pročitaju i o njoj sude kritički isto onako kako su njeni autori nastojali da kritički sude o našoj neveseloj društvenoj zbilji koja je generirala vanredne prilike ili ih je barem aktuelizirala do mere dosta visoke verovatnoće i učestalosti njihovog izbijanja.

Polazeći od datih napomena, od ovog prikaza ne treba očekivati celovit uvid u delo o kojem je reč, već ga treba shvatiti kao prethodnu napomenu čitaocima „Vojnog dela“ što ih pri uvodu u sadržaj ove knjige očekuje.

Ako se izuzme kratkotrajno i delimično proglašavanje vanrednog stanja u Prištini i još nekim gradovima SAP Kosovo 1981. godine, proglašavanje vanrednih prilika u toj pokrajini u 1989. godini ima sve osobenosti prvi put preduzetog koraka u SFRJ, zasnovanog na odgovarajućim ustavnim i zakonskim ovlašćenjima Predsedništva SFRJ. Zbog toga je razumljiv interes i domaće i inostrane javnosti za razloge, politički smisao, sadržaj i ciljeve takve odluke. Knjiga B. Todorovića i D. Vilića ne daje odgovore na sva pitanja koja se u vezi sa tim neželjenim stanjem društvenih i političkih odnosa nameću, ali je evidentno da mnoga od tih pitanja pokreće, nastoji da ih promišlja sa stanovišta nastalih društvenih potreba, a na neka od njih daje i kvalifikovane odgovore.

S druge strane, zbog duboke i sveobuhvatne krize jugoslovenskog društva, posebno društveno-političkog sistema uspostavljenog Ustavom iz 1974. godine i neefikasnosti u funkcionisanju gotovo svih institucija federacije, aktuelizirano je, između ostalog, i pravo Predsedništva SFRJ da ocenjuje političko-bezbednosno stanje na teritoriji SFRJ u celini, a i na teritorijama pojedinih republika i pokrajina, pa analogno tome i njegovo pravo proglašavanja stanja vanrednih prilika. Autori su nedvosmisleni u stavu prema kome Predsedništvo SFRJ ima isključivo pravo da donosi ovakve odluke i proglašava vanredno stanje. Oni takav stav zasnivaju na primerima koji su prethodili odluci o proglašenju vanrednih prilika u SAP Kosovu i u toj argumentaciji su vrlo uverljivi.

Ova studija, pored autorskog predgovora, u kome je potpunije obrazložen predmet rada, sadrži četiri poglavlja, sa respektivnim popisom literature od preko 60 bibliografskih jedinica. Taj popis literature ne sme da nas zavara ili navede na zaključak o širokom spektru radova na tu temu koji su autori mogli da koriste. On se odnosi na najraznovrsnije oblasti društvenog i političkog života, čiju su literaturu autori morali da konsultuju, jer je ova tema interdisciplinarna u najširem smislu te reči.

U prvom delu, pod naslovom *Vanredne prilike – složenost procesa donošenja odluke i moguće implikacije*, bliže se od-

ređuje i pojam *vanredne prilike*, oko čega su do sada postojala različita mišljenja i tumačenja. Autori su dosta smelo izrazili svoja neslaganja sa postojećom definicijom tog društvenog stanja i u zvanično prihvaćenim dokumentima, kao na primer u *Strategiji opštenarodne odbrane i društvene samozaštite* i *Zakonu o opštenarodnoj odbrani*. Svi čitaoci se ne moraju s tim u potpunosti složiti sa autorima, ali im, takođe, neće moći osporiti valjanost argumentacije koju su prezentovali u obrazloženju svojih, nesumnjivo, interesantnih stavova. Radi se, zapravo, o preispitivanju valjanosti datih pojmova i društvenih uzroka vanrednih prilika, kako su elaborirani u *Strategiji opštenarodne odbrane i društvene samozaštite*.

U prvom poglavlju uočavamo i tvrdnju da je teže doneti odluku o proglašavanju vanrednih prilika nego odluku o proglašavanju ratnog stanja. Reč je, nesumnjivo, o originalnom i na prvi pogled neverovatnom zaključku. Autori su ga dosta uverljivo obrazložili. U obrazloženju je sadržana sva složenost procesa koji prethodi odluci o vanrednim prilikama, osetljivost s obzirom na moguće posledice – negativne, ako se preurani ili zakasni s takvom odlukom, odnosno pozitivne – ako je takva odluka donesena pravovremeno.

Iako je prvo poglavlje, u poređenju sa ostala tri, relativno kratko, autori u njemu nisu ostali samo u sferi kritike postojećih pojmovnih određenja i zvanično prihvaćenih definicija sintagme „vanredne prilike”, već su u zamenu za njih ponudili svoje definicije toga pojma, uključujući i zahteve za preispitivanje, korekciju i dogradnju doktrinarnih stavova i pravnog regulisanja, kao i operacionalizacije vanrednih prilika, posebno u pogledu identifikacije pravih uzroka i kvalifikacije prethodnih indikatora koji ukazuju na mogućnost nastajanja stanja koja se kvalifikuju kao vanredne prilike.

U drugom poglavlju autori razmatraju evoluciju pojma vanrednih prilika. To su uradili analizom brojnih konkretnih događaja iz posleratnog istorijskog razvoja naše zemlje: a) balistička kontrarevolucija na Kosovu 1944/45. godine i uništenje četničko-ustaških i drugih odmetničkih grupa, odnosno događaji koji se organski nadovezuju na drugi svetski rat, narodnooslobodilačku borbu i socijalističku revoluciju, i b) značajniji unutrašnji politički događaji u Jugoslaviji u posleratnom periodu (prva tršćanska kriza, borba protiv Informbioa,

seljačka pobuna u Cazinskoj krajini, tršćanska situacija 1953. godine, period „beskonfliktnog društva“ u Jugoslaviji, kontra-revolucionarne demonstracije na Kosovu 1968, „cestna afera“ u SR Sloveniji 1969, „masovni pokret“ u SR Hrvatskoj 1970 – 1971. godine, nacionalističko-separatistička kontrarevolucija na Kosovu osamdesetih godina).

Analitički i izvanredno kondenzovan retrospektivni pogled na sve navedene događaje koji su iznutra potresali jugoslovensku socijalističku zajednicu u periodu od oko 35 godina autorima je poslužio da dokažu jednu od svojih temeljnih teza, a to je, da spoljne opasnosti za zemlju, po pravilu, ne dovode do stanja vanrednih prilika, već obratno – takva stanja jačaju unutrašnje jedinstvo i koheziju, odnosno prave uzroke nastajanja takvih stanja treba tražiti na drugoj strani. Istovremeno, ova sažeta istorijska retrospektiva poslužila je autorima kao neka vrsta „optimalnog poligona“ da na njemu prate zečetak, razvoj i sazrevanje društvene svesti, kao i razvoj naših doktrinarnih pogleda i stavova o mogućim oblicima unutrašnjeg ugrožavanja i potrebnim i nužnim marama odbrane SFRJ od takvih opasnosti. Ujedno, ovo poglavlje knjige *Vanredne prilike* za mlađe čitaoce koji nisu neposredno doživeli veći broj opisanih i analiziranih događaja predstavlja i izuzetno zanimljivo istorijsko štivo, bez obzira na to što autorima istorija nije njihovo bliže stručno opredeljenje.

Treće poglavlje, *Uzroci nastajanja stanja vanrednih prilika*, ne samo što je po obimu najveći, već je i po lociranju traženih uzroka najintrigantnije. To je uočljivo i prilikom letimičnog pogleda na naslove i podnaslove pojedinih celina i poglavlja ovog dela knjige: *Prvi neuspeh u pokušaju ostvarivanja novih perspektiva razvoja* (u stvari neuspela privredna reforma iz 1965. godine, primedba G. P.); *Ustavne promene 1968–1971. godine i ciklične krize u jugoslovenskom društvu*; *Pokrajine kao konstitutivni elemenat federacije*; *Ustavni amandmani od juna 1971. godine*; *Ustav iz 1974. godine kao generator krize*; *Kompletiranje nacionalnih ekonomija*; *Financijska prezaduženost i tehničko-tehnološka zavisnost od inostranstva kao latentno izvoriste destabilizacije zemlje*; *Ugrožavanje društvene svojine kao oblik podrivanja društveno-ekonomskog sistema*; *Nacionalizam kao zajednička platforma svih kontrarevolucionarnih snaga*; *Koreni birokratskog nacionali-*

zma; Sprega birokracije i nacionalizma; Uloga inostranog faktora i specijalni rat kao jedan od stalnih uzroka mogućeg nastajanja vanrednih prilika.

Opširnije smo naveli podnaslove iz ovog poglavlja upravo zbog toga da bismo ukazali na njihov značaj. Koristeći istu metodologiju u istraživanju društvenih pojava, kao i u prethodnom poglavlju, autori su i u ovom delu ostali dosledni svojoj ranije postavljenoj tezi. Ta teza u najkraćem glasi: glavni uzrok unutrašnje destabilizacije jednog političkog sistema nije unutrašnji neprijatelj u sprezi sa inostranim faktorom, kako je to do sada stajalo u političkim, doktrinarnim i pravnim dokumentima, već je pravi uzrok u samom sistemu zbog njegovih mana, promašenosti, nedograđenosti itd. Razume se, pri tome nije potcenjeno i zanemareno delovanje organizovanih snaga unutrašnjeg i spoljnog neprijatelja sistema, koji uvek i svim sredstvima pokušavaju da ostvare svoje političke ciljeve. Osnovno polazište autora u pristupu izvođenja dokaza za svoju tezu jeste u činjenici da su svi politički sistemi kroz istoriju, pored pristalica, imali i protivnike. A koliko su protivnici uspevali da destabilizuju, pa i razruše dati politički sistem – nije nikad zavisilo samo od njih, njihove aktivnosti i htenja, već prvenstveno od snage napadnutog sistema, njegove utemeljenosti u narodu, efikasnosti u svakodnevnom funkcionisanju i perspektivnosti koju otvara za budućnost.

Razume se da se kod svakog pokušaja ocenjivanja ove knjige u celini, a posebno ovog njenog poglavlja, mora imati u vidu i vreme u kome je ona pisana, odnosno u kome je prezentirana našoj javnosti. Danas imamo opšteprihvaćen stav o neophodnosti izrade novog Ustava SFRJ. Kada je knjiga pisana i prezentovana, još uvek se o tome govorilo stidljivo i uz velike otpore. Tvrdilo se da se osnovne postavke Ustava iz 1974. godine ne mogu i ne smeju dirati, itd. Autori ove knjige već tada su smatrali da je Ustav iz 1974. godine „glavni generator krize”.

Poslednji, četvrti deo knjige, *Sprečavanje nastajanja i eliminisanje vanrednih prilika*, predstavlja primenjenu teoriju, tako reći instruktivni deo o preduzimanju optimalnih mera od strane svih subjekata društvene samozaštite radi sprečavanja nastajanja stanja vanrednih prilika, odnosno da takvo stanje što pre bude prevaziđeno. Ovo poglavlje se sastoji iz dva dela:

prvi, koji se bavi nekim odrednicama procene političko-bezbednosne situacije i potrebom njenog stalnog ažuriranja, kao i bitnim karakteristikama društvenih stanja koja se u duhu naše terminologije nazivaju stanjima vanrednih prilika, odnosno koja su u klasifikacijama specijalnog rata poznata kao izazivanje i upravljanje krizom; i drugi, koji razmatra više pitanja, od planova za sprečavanje i eliminisanje vanrednih prilika, preko sukcesivnog angažovanja organa i snaga bezbednosti i delova oružanih snaga (JNA i TO), do uloge Komiteta za ONO i DSZ i predloga za optimalno organizovanje rukovođenja i komandovanja svim snagama u društvu koje se aktiviraju u ovakvim situacijama.

Kao i u prethodnim, ni u ovom poglavlju se ne moramo u svemu složiti sa autorima, ali im ne možemo osporiti bogatstvo i originalnost predloga za dalju dogradnju sistema ONO i DSZ, posebno u smislu njegove osposobljenosti da se uspešnije nego do sada nosi sa najraznovrsnijim izazovima koje može da nametne stanje vanrednih prilika, bilo da je njime zahvaćena pojedinačno samo teritorija pojedinih republika i pokrajina, ili cela teritorija SFRJ. Time prvenstveno mislimo na izložene principe prilikom izrade i ažuriranja političko-bezbednosnih procena (naučna utemeljenost, redukcija broja mesta za izradu tog dokumenta, poštovanje principa „odozgo prema dole“, a ne obratno, ukidanje prakse javne verifikacije tog dokumenta, itd.), zatim na postupnost i način upotrebe snaga bezbednosti i delova oružanih snaga, a posebno na ponuđene postulate koji bi se morali poštovati u organizovanju rukovođenja i komandovanja u stanjima vanrednih prilika, izvedene i iz opštih teorijskih dostignuća i iz empirije, odnosno dosadašnjih iskustava, prvenstveno sa Kosova.

Više je razloga koji upućuju na zaključak da se radi o aktuelnoj i korisnoj publikaciji – prvoj sa tematikom o vanrednim prilikama, koja je postojeće iskustvo poštovala, ali ga je i kritički razradila.

S U M M A R Y

Prof. D Sc Gavro Perazić: Todorović, B. and Vilić D., „*Vanredne prilike*” (State of Emergency), *Privredapublik*, Belgrade, 1989

The comprehensive and all-pervading crisis of the Yugoslav society and inefficiency of almost all Yugoslav federal institutions has actualized also the right of the Presidency of the SFRY to assess the political-security situation in the entire territory of the SFRY, also in individual Yugoslav republics and provinces, and thus in an analogous measure to declare and enforce the state of emergency where it should deem necessary. The authors of this actual and worthy publication start with presentation of their own theoretical and doctrinal views and points of departure, and thereafter their critical assessment of gravity of our societal reality which has generated extraordinary situation and circumstances or at least made these circumstances actual in a rather high measure of probability and rate of occurrence. All readers may not entirely share the views of the authors but they cannot deny the abundance and originality of suggestions concerning the further development and up-building of the total national defence and social self-protection system, particularly pertaining its capacitation for dealing more effectively with most diverse challenges that the state of emergency can present or impose.

R É S U M É

B. Todorović et D. Vilić: „*Vanredne prilike*” (Circonstances extraordinaires, *Privredapublik*, Beograd, 1989.

La crise générale de la société yougoslave et l'inefficacité du fonctionnement de presque toutes les institutions de la Fédération rendent actuel, entre autre, le droit de la Présidence de la RSFY de juger de la situation politique et de la sécurité du territoire de la RSFY dans l'ensemble, mais aussi bien dans les territoires des Républiques et des Provinces et, par analogie, le droit de proclamer la situation des circonstances exceptionnelles. Dans ce livre d'actualité et utile, les auteurs présentent, avant tout, leur propre point de vue théorique et de doctrine et portent un jugement critique sur la gravité de la réalité sociale de notre pays qui est à l'origine des circonstances exceptionnelles ou qui les a du moins rendues actuelles au point de les faire assez probables et fréquentes. Tous les lecteurs ne doivent pas approuver pleinement les points de vue des auteurs, mais, on ne saurait leur contester la richesse et l'originalité des propositions concernant l'élaboration continue du système de défense populaire généralisée et d'autoprotection sociale, notamment lorsque il s'agit de les rendre encore plus aptes à combattre avec efficacité les différents défis imposés par les circonstances exceptionnelles.

РЕЗЮМЕ

Б. Тодорович и Д Вилич: „Чрезвычайные обстоятельства“ (Привредану-блик, Белград, 1989)

Всеобъемлющий кризис югославского общества и недейственность в функционировании почти всех институтов Федерации актуализировали, между прочим, и право Президиума СФРЮ оценивать политическое состояние и состояние безопасности на территории СФРЮ в целом, а также на территориях отдельных республик и краев, и в согласии с этим, право объявлять состояние чрезвычайных обстоятельств. В настоящей актуальной и полезной публикации авторы прежде всего обосновывают собственные теоретические и доктринальные точки зрения, а также критически отзываються о серьезности нашей общественной действительности, которая генерирует чрезвычайные обстоятельства или, по крайней мере, актуализирует их до степени достаточно высокой вероятности и частоты их возникновения. Не все читатели согласятся полностью с позициями авторов, но нельзя оспорить богатство и оригинальность их предложений по дальнейшей достройке системы всенародной обороны и общественной самозащиты, в частности в отношении ее подготовки к тому, чтобы более успешно, чем это бывало до сих пор, справлялась с самыми разнообразными вызовами, которые может навязать состояние чрезвычайных обстоятельств.

Tehnički urednici
Slavoljub Kujundžić, akad. slikar
Milka Vladanović

Meteri u fotoslogu
Branko Marković
Mirko Obradović

Jezički redaktor
Vera Popović, profesor

P r e v o d i o c i

na engleski
Dušan Isaković

na francuski
Svetomir Jakovljević
Radoslav Đerić, profesor

na ruski
Zoran Stevanović, profesor

Korektor
Biljana Dorđević